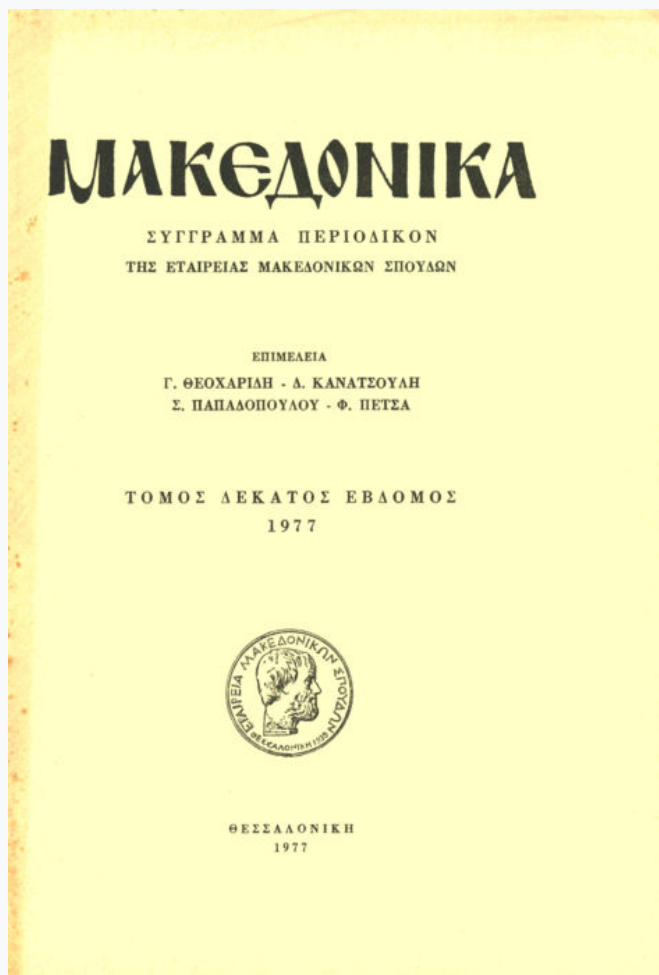

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Συμβολή εις την μελέτην του θέματος των Βαλαάδων

Μιχαήλ Αθ. Καλινδέρης

doi: [10.12681/makedonika.372](https://doi.org/10.12681/makedonika.372)

Copyright © 2014, Μιχαήλ Αθ. Καλινδέρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλινδέρης Μ. Α. (1977). Συμβολή εις την μελέτην του θέματος των Βαλαάδων. *Μακεδονικά*, 17(1), 315–366.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.372>

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπὸ τὸ ὄνομα Βαλλαᾶδες ἦσαν γνωστοὶ οἱ μουσουλμανικοὶ ἑλληνόφωνοι πληθυσμοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος (Βόϊον-Γρεβενά), συμπεριληφθέντες δὲ μεταξὺ τῶν ἀνταλλαξιμῶν τὸ 1924.

Περὶ τοῦ βίου τούτων ἡμέτεροι λόγιοι, ἐγγχώριοι ἰδίως, ἢ ταξιδιωταὶ καὶ ξένοι περιηγηταὶ ἔχουν γράψει ἄρκετά, περὶ δὲ τῆς προελεύσεώς των γνώμας καὶ εἰκασίας ἐξέφερον διαφόρους καὶ ἀσυμφώνους, ἄλλος μὲν θεωρῶν τούτους Τούρκους παλαιούς πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγκαταστάντας εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ἄλλος Τούρκους ἐκ τῶν κατακτητῶν, ἐξελληνισθέντας διὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνα συμβίωσίν των μεθ' ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἄλλοι θέλοντες αὐτοὺς Βλάχους τὴν καταγωγὴν, οἱ δὲ περισσότεροι δεχόμενοι τούτους Ἑλληνας ἐντοπίους ὁμοίους πρὸς τοὺς ἄλλους περιοίκους τῆς αὐτῆς περιοχῆς, πλὴν διαφωνοῦντες ὡς πρὸς τὸν χρόνον κυρίως, τὸν τρόπον καὶ τὰ αἷτια τοῦ ἐξισλαμισμοῦ των. Καὶ κατ' ἄλλους μὲν οἱ ἐξισλαμισμοὶ αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους, κατ' ἄλλους εἰς τὸν ΙΣΤ', τὸν ΙΖ', τὸν ΙΗ' αἰῶνα, πρὸ πάντων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἡ ἀσυμφωνία αὐτῇ προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι ὅλα ὅσα εἶχον γραφῇ ἔστερον τῆς ἀπαιρητῆς τεκμηριώσεως. Ἰσχυρὰ ὁμως πάντως ἐφαίνετο ἡ πεποιθίσις ὅτι ἐκ τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων ἦσαν οἱ Μουσουλμάνοι οὗτοι ἐξισλαμισθέντες λόγῳ πίσεων καὶ ἐπονομασθέντες χλευαστικῶς Βαλλαᾶδες διὰ τὴν συχνὴν εἰς τὴν ὁμιλίαν των χρῆσιν τοῦ ἐκ τῆς Τουρκικῆς ὀρκου βάλλαχι V'Allahy (Μά τὸ θεό)¹.

1. Συναμεταξὺ τῶν προσηγορεύοντο κατὰ τὸ πλεῖστον: *φούτσιδες, φούτσι μ'*: ἀδελφοῦ-ται μου: ἀδελφέ μου (βλ. καὶ «Ἀθηνᾶ» 37 (1925) 6-7. *Φίτσα-Φίτσις* καλοῦν εἰρωνικῶς τοὺς Ἀνασελιτιστὰς οἱ κάτοικοι τῆς Λάγγας, χωρίου ἑλληνοφώνου εἰς τὰς ὑπάρειας τῶν Ὀν-τρίων). Τά: *φούτσις* καὶ *βαλλαᾶς* ἔχουν κατὰ τὸ κοινὸν πρὸς τὸ τῆς ἄλβανικῆς *Βλλά* (vëlla-i): ἀδελφός, διὰ συσχέτισιν, ἴσως καὶ δι' ἄλλην ἐρμηνείαν τοῦ: *Βαλλαᾶς*. Τὴν ἐκ Χριστιανῶν προσωπομίαν των ὑποτιμητικὴν πῶς θεωροῦντες οἱ Βαλλαᾶδες προτιμοῦσαν τὸ: *ἀγᾶς-ᾶδης*. Καὶ ἡ ἐπιχωριάζουσα μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν παροιμία: *Νὰ τουρκέψ' νὰ γένης ἀγᾶς*

Τὸ ζήτημα, περίπλοκον κατὰ πάντα ταῦτα, εἶχεν ἀπασχολήσει καὶ ἡμᾶς κατὰ τὴν ἔρευναν ἀνά τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν ἀρχαίων κειμένων κ.λ. Οὕτω εἰς τὰ Ἱστορικά ἡμῶν Σημειώματα ἐκ τῆς Δυτ. Μακεδονίας¹ βάσει μὲν στοιχείων ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μητροπόλεως Σιατίστης καὶ τοῦ ἐλέγχου σχετικῶν ἀναμνήσεων καθωρίσαμεν ἐγγύτατον ὄριον, πέραν τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ ὁ ἐξισλαμισμός, ἥτοι τὸ ἔτος 1797, βάσει δὲ ἄλλων τινῶν στοιχείων ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως, τῆς ἐπιλεγομένης Ζάμπορδας, ἐστηρίξαμεν ἀπώτατον ὄριον τὸ ἔτος 1692, συμπληρωματικῶς διατυπώσαντες ἐν συντομίᾳ σχετικὰς παρατηρήσεις καὶ εἰς τὰ Γραπτὰ Μνημεῖα².

Παρὰ τὰς ἀνωτέρω θέσεις ἐβασανίζομεν τὸ θέμα ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἰδίως μέρος, ἥτοι ὡς πρὸς τὸ ἀπώτατον ὄριον, ὅτε εἶδομεν εἰς μὲν τὴν «Ἀθηνᾶν»³, εἰς βιβλιοκρισίαν ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω μικρῶν πονημάτων ἡμῶν γενομένην παρὰ τοῦ Ἀντ. Κεραμοπούλλου, προκειμένου εἰδικῶς περὶ τοῦ κώδικος τῆς Ζάμπορδας γραφόμενα τὰ κάτωθι: «Σπουδαῖα πορίσματα δίδει ὁ κώδιξ διὰ τὰ χωρία τῆς νῦν ἐπαρχίας Βοῖου (Ἀνασελίτσης), ἐνθα ἦσαν οἱ ἑλληνικοὶ Βαλλαᾶδες (Μωαμεθανοί). Τούτων τῶν χωρίων πολλὰ ἦσαν ἀκόμη χριστιανικά τῷ 1692, ἥτοι δὲν εἶχον ἀκόμη ἐξισλαμισθῇ». Εἰς δὲ τὰ «Μακεδονικά»⁴, ἐξ ἀφορμῆς δημοσιεύσεως δημοτικῶν τινῶν τραγουδιῶν τῶν Βαλλαᾶδων μετὰ βραχείας εἰσαγωγῆς (Κ. Τσούρκα), ἱστορικὸν περὶ τῶν Βαλλαᾶδων σημείωμα, ἀρκετὰ ἐκτενές, τοῦ Στίλπ. Κυριακίδου, ὁ ὁποῖος στηριζόμενος εἰς τὰ τεκμήρια, τὰ ὁποῖα εἶχον προσφέρει, καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας εἶχον κάμει σχετικῶς με τοὺς Βαλλαᾶδες, διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ἐξ αὐτῶν «δύνανται νὰ καθορισθῶσιν ἀπώτατον καὶ ἐγγύτατον ὄριον» κρίνων ἅμα τὰς κυριωτέρας ἐξενεχθείσας γνώμας τῶν ἄλλων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀτεκμηριώτους. Τὰ αὐτὰ ὄρια, ἥτοι μεταξὺ 1692-1797, ἀνέγραψε καὶ ὁ F. D. (F. Dölger) εἰς συντομωτάτην κρίσιν του⁵ ἐπὶ τοῦ σημειώματος τοῦ Κυριακίδου.

Μετὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ ἄλλων τινῶν περὶ Βαλλαᾶδων στοιχείων χρήσιμος ἐφάνη ἡ εὐρυτέρα καὶ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ζητήματος, ἐκ

κί' *ὄχι Βαλλαᾶς*. Ἀλλ' ἀγάδες ἦσαν μόνον οἱ ἐκ Κονιαροχωρίων (γνήσιοι Τοῦρκοι) τῶν Κατλιαρίων (ν. Πτολεμαῖδος) κ.λ. Πρβλ. «Πρακτ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 13 (1938) 235, βλ. κατωτέρω καὶ ἱμάμην ἐκ βαλλαᾶδων τῶν Γρεβενῶν καλούμενον εἰς Κονιαροχωρὶ Κοζάνης: *γκιασὺ ἱμάμ*: ἄπιστον ἱμάμην.

1. Πτολεμαῖς 1939, σ. 6-7, 45-46.

2. Μιχ. Ἀθ. Καλινδέρης, Γραπτὰ Μνημεῖα ἀπὸ τῆς Δυτ. Μακεδονίας χρόνων Τουρκοκρατίας, Πτολεμαῖς 1940, σ. 58-60.

3. 56 (1952) 325.

4. 2 (1941-1952) 463-471.

5. «Byzantinische Zeitschrift» 45 (1952) 126.

τῆς σχετικῆς δ' ἡμῶν ἐνασχολήσεως προέρχεται ἡ παροῦσα μελέτη¹, εἰς τὴν ὁποίαν κατ' οὐσίαν ἐξετάζονται δύο κυρίως σημεῖα: 1) Ἐὰν οἱ Βαλλαάδες ἦσαν Τοῦρκοι (γνήσιοι) καὶ 2) ἐφ' ὅσον ἦσαν χριστιανοὶ ἐντόπιοι, πότε, πῶς καὶ διατὶ ἐξισλαμίσθησαν.

Κατὰ τὴν ἐξετάσιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν διαφορῶν γνώμων προέκυψαν ζητήματα γενικώτερα πῶς συναπτόμενα μὲ τὰ ἐκ τῶν Βαλλαάδων ἐπακόλουθα ἢ λεπτομερειακά, οὐσιώδη πολλάκις, ἢ λύσεις τῶν ὁποίων ὅτε μὲν ἐπιτυγχάνεται, ὅτε δὲ προάγεται κατὰ τὸ δυνατόν.

2. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Πρὶν ἐξετάσωμεν τὰς γνώμας τῶν πρὸ ἡμῶν ἀσχοληθέντων μὲ τοὺς Βαλλαάδες, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ πρῶτον τὸν χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτοι κατῴκουν, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους, τὴν ἐκκλησιαστικὴν, διοικητικὴν κ.λ. κατάστασιν τῆς ὅλης περιοχῆς, εἴτα δὲ νὰ προσφέρωμεν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χωρία τὰ ἀμιγῆ βαλλαάδικα ἢ τὰ μικτά, ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν συγκείμενα, τὸν πληθυσμὸν αὐτῶν κ.λ., ἀφ' ἐνὸς μὲν, διότι πλημμελῆ περὶ τούτων ἔχομεν γνῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ φαινομένου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ὀρισμένα ἀσφαλέστερα συμπεράσματα.

Ἐντὸς τῆς εὐρείας καὶ λοφώδους κατὰ τὸ πλεῖστον κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος, ἡ ὁποία περικλείεται πανταχόθεν ἀπὸ τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Γράμμου δυτικῶς, ἀπὸ τὸ Βίτσι καὶ ἰδίως τοὺς ἐν συνεχείᾳ ὄρεινους ὄγκους τοῦ Μουρικίου, Σινιάτσικου καὶ Μπουρίνου ἀνατολικῶς, διαρρέεται δὲ ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα ἔχοντα διεύθυνσιν μεσημβριονατολικὴν μέχρι Μπουρίνου, ἡ μὲν περιφέρεια Γρεβενῶν κατέχει τὸ νότιον τμήμα, φρασσομένη ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν μὲ τὰ Καμβούνια, ἡ τῆς Ἀνασελίτης τὸ κέντρον, τὸ δὲ βόρειον ἢ περιφέρεια Καστορίας.

Καὶ τῶν τριῶν περιφερειῶν ἡ γῆ εἶναι πτωχὴ μᾶλλον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πτυχὰς τῶν πεδινῶν, τὰς ἀπαντωμένας κυρίως παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ Ἀλιάκμονος, διὰ τὸ ἄγονον δὲ τῶν πρὸς τὰς ἐκτενεῖς ὁροσειράς χώρων οἱ ἄνθρωποι κύριον ἐπάγγελμα εἶχον τὸ τοῦ κτίστου-οἰκοδόμου ξενιτευόμενοι (μόνον οἱ ἄνδρες) πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ἢ τὸ τοῦ κτηνοτρόφου παραχειμάζοντες μετὰ τῶν ποιμνίων καὶ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς Θεσσαλίαν κατὰ τὸ πλεῖστον (εἰς Λαγκαδᾶν-Χαλκιδικὴν ὀλιγώτεροι ἐκ τῶν τοῦ Βίτσι-Σινιά-

1. Ἐχει αὕτη γραφὴ πρὸ 15ετίας καὶ πλέον, βλ. καὶ σχετικὰ τινα εἰς τὸ δημοσίευμα Μιχ. Ἀθ. Κάλινδερη, Ἀπόσπασμα διδαχῆς Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 9 σημ. 2.

τισκου). 'Από την τριπλήν ταύτην διαστολήν αἱ συνθήκαι ζωῆς τῶν πεδινῶν μόνον εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ θέματος περὶ τῶν Βαλλαάδων, ὡς θά φανῇ κατωτέρω, διότι οἱ τὰς κλιτύς καὶ τὰ ὄρεϊνὰ οἰκοῦντες τῶν ὁμάδων τῆς μαστιγουράντζας¹ ἢ τοῦ τσελνικάτου ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἐκτὸς τῆς ἀμέσου καὶ ἀδιαλείπτου ἐπηρείας τῆς βουλήσεως, τῶν ὀχλήσεων καὶ τῆς παντοδυναμίας τῶν κρατούντων.

'Εκκλησιαστικῶς ἡ ὅλη περιοχὴ τῆς κοιλάδος ὑπήγετο ὑπὸ τὴν αὐτοκέφαλον 'Αρχιεπισκοπὴν 'Αχριδῶν μέχρι τοῦ 1767, ἔτους, ὡς γνωστόν, καταργήσεως αὐτῆς. Τὰ Γρεβενά, βυζαντινὴ πόλις, ἦσαν ἔδρα μητροπολίτου. 'Η 'Ανασελίτσα ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Σισανίου ἐδρεύοντα εἰς Σιάτισταν, ἄλλοτε εἰς Σισάνιον, νῦν χωρίον ὑπὸ τὸ Μουρίκι. Παλαιότερον ἡ 'Ανασελίτσα φέρεται ἔχουσα ἐπισκοπὴν ὑπὸ κοινὸν τίτλον μὲ τὸ Σισάνιον², διὰ λόγους δὲ διαφόρους, ἐν οἷς καὶ διὰ τὰ ἐκ τῶν Βαλλαάδων ἐπακόλουθα, ὡς θά ἴδωμεν ἐφεξῆς, ἡ Σιάτιστα ὑποκατέστησε καὶ τὸ Σισάνιον καὶ τὴν 'Ανασελίτσαν, ἐξελιχθεῖσα εἰς χριστιανικὸν τῆς ἐπαρχίας κέντρον. 'Υπὸ τὸν Καστορίας μητροπολίτην, πρωτόθρονον εἰς τὸ κλίμα τῆς 'Αχρίδος, ἐτέλει παλαιότερον καὶ ὁ Σισανίου καὶ 'Ανασελίτσης ὡς ἐπίσκοπος³.

'Η τουρκικὴ διοίκησις εἶχε κατανεμημένην τὴν ὅλην περιοχὴν εἰς τέσσαρας ὑποδιοικήσεις (καζάδες): 1) τῶν Γρεβενῶν, 2) τῆς 'Ανασελίτσης, 3) τῆς Χρουπίστης καὶ 4) τῆς Καστορίας⁴. Τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς μεταξὺ 1900-1912 χρόνους ἐνέπιπτον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ὡς ἀνωτέρω δύο πρώτων ὑποδιοικήσεων, ἥτοι τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς 'Ανασελίτσης⁵. Εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν Χρουπίστης ἦσαν κατὰ τὸ ΝΔ αὐτῆς μέρος

1. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μαστοῦ ἐπιχώριον εἰς τὴν περιοχὴν ἀπὸ δύο τοῦλάχιστον χιλιετηρίδων· βλ. 'Α ν τ ω ν . Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ν εἰς Πρακτικά 'Αρχ. 'Εταιρείας, ἔτ. 1934, σ. 77 κ.ε.

2. Βλ. H. G e l z e r, Der Patriarchat von Achrida, Λειψία 1902, σ. 19-20, 30-31, Δ. Ζ α κ υ θ η ν ὀ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν 'Αχρίδος καὶ 'Πεκίου, «Μακεδονικὰ» 1 (1940) 442, 445. 'Ο 'Ιωσήφ ὡς Καστορίας τὸ 1481 διηύθυνε καὶ τὴν 'Ανασελίτσαν (=Σισάνιον)· βλ. Α. P é c h a r e, L'Archevêche d' Ochrida de 1394 à 1767, «Échos d'Orient» 35 (1936) 317 καὶ J. A n g e l, La Macédoine, Paris 1930, σ. 9, Lipsista. Τελευταίαν μνεῖαν τοῦ ὀνόματος τῆς 'Επισκοπῆς 'Ανασελίτσης βλ. εἰς πρᾶξιν ἔτ. 1706, Κ α λ λ ι ν ι κ ο υ Δ ε λ η κ ά ν η, 'Ιστορ. ἐγγράφων τομ. Γ' (Κων/λις 1905), σ. 806, βλ. νῦν καὶ Μ ι χ . 'Α θ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, 'Ο κώδις τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης (1686)-, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 19-20.

3. G e l z e r, ἔ.α., σ. 20.

4. Περὶ τῆς διοικητικῆς διαρρέσεως τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς Δ. Μακεδονίας βλ. Μ ι χ . 'Α θ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 10-24. Περὶ τῶν τοπαρχιῶν Χρουπίστης καὶ 'Ανασελίτσης πολλὰ τὰ χρήσιμα θά ἀρυόμεθα ἐκ τοῦ Μεγδάνη, ἐὰν τὸ παραδοθὲν ἡμῖν χειρόγραφον τῆς ἐκθέσεώς του δὲν ἦτο κολοβόν.

5. Χωρία τινὰ τῆς 'Ανασελίτσης πρὸς Β εὐρίσκόμενα ὑπήγοντο διοικητικῶς παλαιό-

ὀλίγα χωρία (ἢ συνοικισμοὶ εἰς χωρία) μουσουλμάνων σλαβοφώνων, καλουμένων καὶ τούτων Βαλλαάδων. Ἐν (ἢ Βίτσιστα) συνέκειτο ἐξ ἁλβανοφώνων Μωαμεθανῶν, ἐνθ' οἱ Τοῦρκοι τῆς Χρουπίστης ἦσαν Κονιάροι, γνήσιοι Τοῦρκοι.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν Γρεβενῶν, ὡς ἔδρας ὑποδιοικήσεως ἤσκειτο ἐξουσία ἐπὶ 120 περίπου χωρίων¹ Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, συμπεριλαμβανομένων καὶ 2-3 κωμοπόλεων ἐπὶ τῆς Πίνδου εὑρισκομένων, ἐκ δὲ τῆς κωμοπόλεως Λεψίστης, ἔδρας τῆς Ὑποδιοικήσεως Ἀνασελίτης, ἐξηρτῶντο 70 περίπου χωρία² Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, μὲ 2-3 κωμοπόλεις ἐπὶ τῶν πρώτων ἀντρεισμάτων τῆς Πίνδου κειμένας καὶ ἰσαριθμούς εἰς τοὺς πόδας τῶν διακλαδώσεων τοῦ Μουρικίου καὶ Σινιάτσικου.

3. ΧΩΡΙΑ ΟΠΟΥ ΚΑΤΩΚΟΥΝ ΟΙ ΒΑΛΛΑΑΔΕΣ

Πόσα ἦσαν τὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα κατέκουν καθ' ὁλοκληρίαν οἱ Βαλλαάδες, τὰ ἀμιγῆ μουσουλμανικά, καὶ ποίας θέσεις κατεῖχον ταῦτα, ὡς καὶ πόσα τὰ μικτὰ τὰ κατοικοῦμενα ἀπὸ Βαλλαάδες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Χριστιανούς; Διότι ὑπῆρχον χωρία κατοικοῦμενα ἀπὸ περισσοτέρας ἢ ὀλιγωτέρας οἰκογενείας Βαλλαάδων καὶ ὀλιγωτέρας ἢ περισσοτέρας οἰκογενείας Χριστιανῶν συνήθως εἰς δύο συνοικίας ὀλίγον ἀπεχούσας, χωριζομένας διὰ τινος ρεύματος ἢ λοφίσκου κ.λ. Πόσος δὲ ἦτο περίπου ὁ πληθυσμὸς κατὰ χωρίον καὶ τέλος πόσος ὁ ὁλικὸς πληθυσμὸς τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των ἐντεῦθεν;

Ἀκριβῆ καὶ πλήρη στοιχεῖα ἀφορῶντα εἰς τὰ ἀνωτέρω δὲν παρεδόθησαν. Διὰ τοῦτο ἐθεωρήσαμεν ἀπαραίτητον νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ σχετικὰ, στατιστικά κ.λ., ἐφ' ὅσον μάλιστα μὲ τὴν ἀároδον τοῦ χρόνου θὰ ἐξαλειφθῇ καὶ ἡ ζῶσα παράδοσις ἢ ὑποβοηθοῦσα εἰς τὸν ἐλεγχον τῆς εἰς πολλὰ ἀτελοῦς γραπτῆς παραδόσεως.

Εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον μετὰ τὰ χωρία—τὸ Λεψίστι καὶ τὰ Γρεβενὰ ἦσαν μᾶλλον κωμοπόλεις—ἀλφαβητικῶς διατεταγμένα καὶ μὲ τὰ παλαιὰ των ὀνόματα, ὡς εἶναι ἀποτυπωμένα εἰς τὴν ἱστορίαν, πρὸς ἐνημέ-

τερον εἰς τὴν Χρουπίσταν. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐκκλησιαστικῶς ἐξηρτῶντο (κατὰ καιροὺς) ἀπὸ τὸν Καστοριάς.

1. Ἡ ἐπαρχία τῶν Γρεβενῶν (Μιχ. Κάλινδέρη, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 60-61) μὲ 126 χωρία. Ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Γρεβενῶν ὑπῆγοντο 160 χωρία. Β. Nicolaidy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris 1859, τ. Β', σ. 229.

2. Rouquerville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1826³, τ. II, σ. 510. Ὁ Leake, *Travels in Northern Greece*, London, τ. I, 1835, σ. 317, τὰ χωρία τῆς περιοχῆς Ἀνασελίτης ἀναβιβάζει εἰς 100. Ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Σισανίου ὑπῆγοντο 59 χωρία· βλ. «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» ΣΤ' (1899) 331, Εἰς Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.ἀ., σ. 41-46, χωρία 72. Βλ. καὶ Μιχ. Κάλινδέρη, Ὁ κώδις τῆς Μητρ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, ἔ.ἀ., σ. 122-125.

ρῶσιν προστίθεται εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν καὶ ἡ νέα μετονομασία του¹, ἀναγράφεται ὁ πληθυσμὸς του συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1920² καὶ εἶτα εἰς ἰδιαιτέρας στήλας σημειώνεται δι' ἀριθμοῦ ἂν' ἐνὸς μὲν ἡ ἐπαρχία, εἰς ἣν ὑπήγετο διοικητικῶς, ἂν' ἐτέρου δ' ὁ χαρακτὴρ τοῦ χωρίου ὡς ἀμικοῦς μωαμεθανικοῦ ἢ μικτοῦ, ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν· τέλος προσδιορίζεται ὁ πληθυσμὸς τῶν Βαλλαάδων ἐν τῷ συνόλῳ. Μετὰ τὸν κατάλογον ἀκολουθεῖ ἕν σχεδιάσμα τοπογραφικόν, μὲ τὰς κατὰ προσέγγισιν θέσεις τῶν χωρίων, ὅπου ἦσαν οἱ Βαλλαᾶδες.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

περιέχων κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα κατῴκουν οἱ Βαλλαᾶδες, ὡς καὶ στοιχεῖά τινα περὶ ἐκάστου χωρίου.

α.α.	Ὄνομα τοῦ χωρίου (μετὰ τῆς μετονομασίας του)	Κάτοικοι κατὰ τὴν ἀπογραφ. 1920	Ἐπαρχία			Χωρεῖα	
			Ἀνασείλ.	Γρεβενῶν	Χρουπίστης	Ἀμυγῆ μοσαμβ.	Μικτὰ ἐκ Μω. + Χρ.
1.	Ἀγαλαῖοι	116		1		1	
2.	Βαῖπες (v. Χειμερινόν)	474	1			2	
3.	Βελίτσι (v. Ἀσπρούλα)	302	2				1
4.	Βέντζι (v. Κέντρον)	254		2			2
5.	Βίνιανη (v. Λευκάδι)	172	3			3	
6.	Βίτσιστα (v. Νίκη)	303			1	4	
7.	Βράστινο (v. Ἀνάβρυτα)	254		3		5	
8.	Βρέστενη (v. Αὐγή)	317			2		3
9.	Βρογγίστα (v. Καλονέρι)	635	4				4
10.	Βρόντιζα (v. Βροντή)	315	5			6	
11.	Βουδουρίνα (v. Νέα Σπάρτη)	226	6			7	
12.	Βρόστιανη (Ἅγιοι Ἀνάργυροι)	279	7			8	
13.	Γιάγκοβη (v. Μεσποτάμιον)	131	8			9	
14.	Γκάλιστα (v. Ὁμορφοκλησιά)	763			3		5
15.	Γκινόσι (v. Μολόχα)	259	9			10	
16.	Γκομπλάρη (v. Μερσίνα)	232		4		11	
17.	Γρεβενά	1.723		5			6
18.	Δίσλαπο (v. Δραγασιά)	432	10				7
19.	Δοβράντοβο (v. Βατόλακκος)	394		6		12	
20.	Δουβρόνιστα (v. Κληματάκι)	602		7			8

1. Τὰ νέα ὀνόματα ἐλήφθησαν ἐκ τῶν Ἀρχείων περὶ τῆς συστάσεως καὶ ἐξελιξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων 1836-1939 τῶν Ἀλεξ. Δρακάκη καὶ Στυλ. Κουινδούρου, τόμ. Β'. Ἀθῆναι 1940, σ. 510-534 καὶ 704-718.

2. Πίνακες τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων τοῦ Κράτους (Υπουργεῖον Ἐσωτερικῶν), Τεύχος Β' (Νέαι χώραι), Ἀθῆναι 1920, σ. 48-54.

α.α.	*Όνομα τοῦ χωρίου (μετὰ τῆς μετονομασίας του)	Κείμενον κατὰ τὴν ἀπογραφήν 1920	Ἑπαρχία			Χώρα	
			Ἀνασσα,	Γεφενῶν	Χρονιάτης	Ἀμυγῆ μοσμβ.	Μικτὰ δὲ Μωα, + Χρ.
21.	Δρανίτσι (v. Κρανοχώρι)	301			4		9
22.	Ζαμπέρδανη (v. Μελάνθιον)	579			5	13	
23.	Κάστρον	95		8		14	
24.	Κρίφτσι (v. Κιβωτὸς)	970		9		15	
25.	Κυρακαλή	191		10		16	
26.	Λάϊ (v. Πεπονιά)	321	11			17	
27.	Λαμπάνοβον (v. Σήμαντρον)	219	12				10
28.	Λεψίσι (v. Νεάπολις)	1.047	13			18	
29.	Λικνᾶδες	148	14				11
30.	Μαζγκάνι (v. Ἀχλάδι)	143	15			19	
31.	Μαρκόβενη (Μαρκοχώρι)	179			6		12
32.	Μεσολογγότσι (v. Μεσόλογγος)	295	16				13
33.	Μηλιά	269		11		20	
34.	Μπουμπούσι (v. Πλατανιά)	351	17				14
35.	Νησινίκος (v. Νησι)	189		12		21	
36.	Νιστίμι (v. Νόστιμον)	451			7		15
37.	Ντόβριανη (v. Ἑλατος)	394		13			16
38.	Πηγαδίτσα	409		14		22	
39.	Πλάζομη (v. Ὁμαλή)	550	18				17
40.	Πλαζόμισα (v. Σταυροδρόμι)	251	19			23	
41.	Πηλουρὺ	378	20			24	
42.	Ρέζνι (v. Ἀνθοῦσα)	390	21				18
43.	Ρέντα (v. Διχειμαρρον)	298	22			25	
44.	Ρεσούλια (v. Βέλος)	190	23				19
45.	Σειρήνι μεγάλο	880		15			20
46.	Σολομίσι (v. Στέρνα)	125	24				21
47.	Σιρότσιανη (v. Λεύκη)	255	25			26	
48.	Σούμπινο (v. Κοκκινιά)	518		16			22
49.	Συγκόλλι (v. Παρόχθειον)	65	26				23
50.	Τόριστα (v. Ποντηνή)	474		17		27	
51.	Τραπατούσι (v. Κλεισώρεια)	305	27				24
52.	Τριβένι (v. Σῦδενδρον)	515		18			25
53.	Τσαβαλέρι (v. Κοιλιάδι)	170	28			28	
54.	Τσακνοχώρι (v. Ἀνθοχώρι)	415	29				26
55.	Τσάκωνη	423			8		27
56.	Τσιάριστα (v. Ἁγιοι Θεόδωροι)	125	30				28
57.	Τσιραπιανή (v. Γλυκοκερασιά)	131	31			29	
58.	Τσοτύλι	884	32				29
59.	Τσοῦρχλι (v. Ἁγιος Γεώργιος)	1.172		19			30
60.	Φυτόκη	105	33				31
61.	Χουτούρι (v. Λευκοθέα)	335	34				32

ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν. Ἐκ τῶν ἀμιγῶν: 16 ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὸ Λεψίστι, 11 ἀπὸ τὰ Γρεβενά καὶ 2 ἀπὸ τὴν Χρούπισταν· τὸ πλεῖστον δηλ. τῶν ἀμιγῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν περὶ τὸ Λεψίστι περιοχὴν. Τὸ ἀμιγές ἐκ Βαλλαάδων Λεψίστι εἶχε καὶ ἀρκετοὺς Τουρκόγυφτους, ἐξ ὧν τινες ἦσαν καλοὶ ὄργανοπαῖκται (νταουλτζήδες)· οἱ ἐλάχιστοι Χριστιανοὶ διέμενον ἄνευ τῶν οἰκογενειῶν τῶν.

Παρατηρητέον ὅτι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἀλιάκμονος ὄχθην ὑπῆρχον δύο μόνον χωρία ἐκ Βαλλαάδων, ἓν ἀμιγές, ἡ Γιάγκοβη, καὶ ἓν μικτόν, ἡ Βρογγίστα (βλ. καὶ σχεδιάσμα) περιφερείας Ἀνασελίτσης καὶ 4 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βεντζίων (Γρεβενῶν), οἱ Ἀγαλαῖοι, τὸ Βέντζι, ὁ Νησινίκος καὶ ἡ Τόριστα. Τὰ πλεῖστα εὐρίσκοντο παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην καὶ ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἀπὸ Χρουπίστης πρὸς Λεψίστι ἢ ὀλίγον πέραν αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν πρὸς Γρεβενά ἢ ὀλίγον πέραν αὐτῶν. Ἦσαν τὰ πεδινά καὶ τὰ μᾶλλον εὐφορα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν ὄρεινῶν εὐρισκόμενα χωρία. Τὸ Δίσλαπον ἐπὶ τῶν Ὀντρίων καὶ ἡ Πηγαδίτσα εἰς τὰς προσβάσεις τῆς Πίνδου εἶχον ἀπὸ ἓνα τεκὲ μὲ ντερβισάδες καὶ προϊστάμενον (μπαμπάν)¹.

Εἰς πίνακα, τὸν ὁποῖον μᾶς παρέδωσαν οἱ Wace-Thompson², περὶ τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων μὲ τὴν προσθήκην «τὰ κυριώτερα» διαφωτιστικὰ στοιχεῖα πέραν τῆς μνείας τῶν ὀνομάτων 26 τὸ ὅλον χωρίων δὲν ἀνεγράφησαν, ἂν δηλ. καὶ τὰ 26 χωρία ἦσαν ἀμιγῇ μουσουλμανικά (καὶ ποῖα) ἢ μικτά, ἂν ὑπῆρχον καὶ σλαβόφωνα χωρία Βαλλαάδων, ὡς ἡ Βρέστενη καὶ τὸ Νεστίμι ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀναφερομένων, πόσος ὁ πληθυσμὸς κ.λ. Καὶ τὰ μὲν 16 πρῶτα χωρία τοῦ πίνακός των παρατηροῦμεν ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν Γρεβενῶν ὑπαγομένων, 7 τῆς Ἀνασελίτσης καὶ 3, ἡ Μπρέστιανη, τὸ Νεστίμι καὶ τὸ Ζελιγκόσι τῆς Χρουπίστης-Καστορίας. Ἐκ τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν λείπουν τὰ Γρεβενά, ἡ Μηλιά καὶ ἡ Πηγαδίτσα. Τὰ δύο τελευταῖα ἦσαν ἀμιγῇ μουσουλμανικά καὶ ὄχι ἐκ τῶν μὴ κυριωτέρων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν ἐναντι ἄλλων πολλῶν ἐκ τῶν μνημονευθέντων. Φαίνεται ὅτι οἱ Thompson καὶ Wace ἀνέγραψαν ὅσα ἡδυνήθησαν νὰ μάθουν, καὶ ὀλιγώτερα διὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἀνασελίτσης ἀπώτερον κειμένης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῶν Γρεβενῶν (Σαμαρίνης ἰδίᾳ), μεθ' ὧν κυρίως ἀνεστρέφοντο κατὰ τὴν ἐδῶ παραμονὴν των, ὥστε διὰ τῆς προσθήκης «τὰ κυριώτερα» ἦσαν μὲν ἀσφαλεῖς, ὄχι ὅμως καὶ ἀκριβεῖς. Τὸ Ζελιγκόσι (συμπεριλαμβανόμενον εἰς τὸν πίνακά των), καθ' ὅσον ἡδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν³, δὲν εἶχε Βαλλαάδες, ἀλλὰ Τούρκους γνησίους, Κονιάρους λεγομένους, ὡς καὶ ἡ Χρούπιστα.

1. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 116, 134. Μικρὸν τεκὲν εἶχε καὶ ἡ Βουδουρίνα: Rouqueville, Voyage, ἑ.ἀ., σ. 490.

2. The Nomads of the Balkans, Londres 1914, σ. 298-299.

3. Βλ. καὶ «Μακεδ. Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 138. Δοσοληψίας τῆς Βλάτσης μὲ τὸ

Εἰς ἓνα ἄλλον κατάλογον δημοσιευθέντα τὸ 1938¹ παρὰ τοῦ Ζαχ. Δρόσου, ἐκ τῶν ἐγχωρίων λογίων, ἀναγράφονται: 17 χωρία τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καὶ 18 ἔχοντα κέντρον τὴν Λεψίσταν, διαστελλομένον τῶν ἀμιγῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ἀπὸ τῶν μικτῶν χωρὶς ἄλλην τινὰ πληροφορίαν περὶ χωρίων Βαλλαάδων σλαβοφώνων κ.λ.²

Τὰς κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐμπειρίας τῆς ἐποχῆς μας συνοψιζομένης εἰς ὅσα περὶ τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων περιλαμβάνονται εἰς τὸν κατάλογον ἡμῶν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους δύο προγενεστέρους πίνακας ἄλλοι δύο κατάλογοι μὲ σχετικὰ στοιχεῖα παλαιότερων χρόνων ἐν συσχετίσει ὑποβοηθοῦν τὴν διερεῦνησιν ἱστορικῆς βάσεως εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ εἰς τὸ ὅλον περὶ τῶν Βαλλαάδων θέμα.

Ἀναφερόμεθα πρῶτον εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου (ἔτ. 1797). Οὗτος ἔχει χωρία ἀμιγῆ μὲν 6, ἥτοι τὸ Βαῖπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, τὴν Πλαζόμιστα, τὸ Πηλωρὺ καὶ τὴν Τζεραπιανὴν μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν εἰς τὸ καθὲν ἀπὸ αὐτὰ «τουρκοχώρι». Μικτὰ δὲ χωρία 7, ἥτοι τὴν Βορόδριζαν, τὴν Βρογίσταν, τὴν Γιάγκοβη, τὸ Μπουμπούστι, τὴν Πλάζομη, τὸ Ρέζιν καὶ τὸ Χουτουρί μὲ χαρακτηρισμὸν εἰς τὴν μὲν Γιάγκοβην «οἱ ἐγκατοικοῦντες χριστιανοὶ καὶ μωαμεθανοί», τὴν Βρογίσταν «μεμιγμένον», τὸ Μπουμπούστι «τουρκοχώρι, ἐν ᾧ καὶ χριστιανοί», τὸ Χουτουρί «εἰς δύο μαχαλάδες τούρκικον καὶ ρωμέικον», τὴν Βορόδριζαν «τούρκικον, ἐν ᾧ καὶ χριστιανοί», τὴν Πλάζομη «μεμιγμένη τουρκ: καὶ χριστ:», τὸ Ρέσιν «τουρκ. καὶ χριστ.», τὸ Συγκόλλι ἔχει πρόσθετον χαρακτηρισμὸν μὲ μολυβδοκόνδυλον γραμμένον «Σήμερον Τουρκικόν, Ἰουνίου 10 1880». Διὰ δὲ τὸ Λεψίστι παραλείπων τὰ τῆς συστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ γράφει «ἐν ᾧ καὶ κριτῆς καὶ ἄλλοι κρατοῦντες, Κασαμπᾶς Ἀνασέλτσας».

Συμφωνία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἐξ (6) καθαρῶν τουρκοχωρίων τοῦ καταλόγου τοῦ Νεοφύτου τοῦ 1797 καὶ τοῦ ὡς ἀνωτέρω καταλόγου ἡμῶν, μὲ ἄλλους λόγους τὸ Βαῖπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, ἡ Πλαζόμιστα, τὸ Πηλωρὺ καὶ ἡ Τσεραπιανὴ ἦσαν καθαρὰ μωαμεθανικά χωρία ἀπὸ τοῦ 1797· εἶναι δὲ τοῦτο λίαν οὐσιώδες, διότι ἅπαξ ἐγιναν (τὰ χωρία ταῦτα) μωαμεθανικά, δὲν μετεβλήθησαν ἐφεξῆς μέχρις ἐσχάτων ἀπὸ ἀπόψεως συστάσεως πληθυσμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ὁ Νεόφυτος δὲν ἦτο ἀνακριβής. Συγκεκριμένως σημειοῦμεν: Οἱ τοῦ μικτοῦ χωρίου Χουτουρίου Βαλλαάδες, οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν ἄνω συνοικίαν, ἔφυγαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν εἰς τὰ χωρία: Τσακνοχώρι, Μπουμπούστι καὶ ἰδίᾳ εἰς Βουδουρίναν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἄρμα-

Ζελιγκόστι (τὸν Ἀλῆ μπέη) βλ. εἰς I. Β α σ δ ρ α β έ λ λ η ν, «Μακεδονικά» 4 (1955-1960) 186, 189, 200, 209, 219.

1. «Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας», 1938, σ. 149.

2. Ὁ Κ. Τσούρκας δὲν ἦτο καλῶς πληροφορημένος γράφων εἰς «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 461, ὅτι τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων ἦσαν «πέντε ἕως ἑξ».

τωλὼν 1800-1810 (;), ὡς ἐνθυμοῦνται οἱ γεροντότεροι¹. Ἀντιστρόφως μερικοὶ ἐκ τῶν ὀλίγων Χριστιανῶν τῆς Βορὸδριζας ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Λόπες. Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου Ἅγιος Νικόλαος διετηρεῖτο μέχρις ἐσχάτων τὴν ἐπιμέλειαν μάλιστα τοῦ περιβόλου τῆς δὲν παρημέλουν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βαλλαάδες. Ἡ Βουδουρίνα, ἐκ Χριστιανῶν μόνον συγκεκμημένη τὸ 1797, διετήρει τὰ ἴχνη τῆς χριστιανικότητός της εἰς ἐκκλησίας καὶ εἰκονοστάσια. Οἱ τοῦ χωρίου Φυτόκι Χριστιανοὶ λόγῳ πίεσεως τῶν κρατούντων ἄφησαν τὸ χωρίον—πλὴν 2 οἰκογ. χριστιανικῶν—καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Τσακνοχώρι, Στιζιάχι, Ἀρόκαστρον κ.λ. Ἀντ' αὐτῶν δ' ὁ μπέης τῆς Λεψίστης ἐγκαθίστα νέους κατοίκους ἰδίᾳ Βαλλαάδες, πρὸς καλλιέργειαν τῶν χωραφῶν του (ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἀπομειναισῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν). Τὸ δὲ Τσοτύλι διὰ τὴν ἐβδομαδιαίαν ἀγοράν του «καρὶ καζάρ» ἀγορὰ γυναικῶν καλουμένην—οἱ ἄνδρες τῆς ἐπαρχίας συνήθως ἐξευνιτεύοντο—ἐδέχθη πολλοὺς Βαλλαάδες. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι ὄνειρον εἶχεν ὁ Ζέκιους, δυνάμενος εἰς Τσοτύλι κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους, νὰ διώξῃ ὅλους τοὺς Χριστιανούς. Μάρτυρες τοῦ πρότερον ἄμιγλός τῆς χριστιανικότητός του αἱ ἐκκλησίαι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ συνοικισμοῦ, εἰς ἐρείπια ἢ τοπωνυμίας². Ἡ ἀσυμφωνία λοιπὸν ὡς πρὸς τὰ χωρία τοῦ καταλόγου τοῦ Νεοφύτου³ ὀφείλεται κυρίως εἰς μετακινήσεις τῶν κατοίκων Βαλλαάδων ἢ Χριστιανῶν πρὸς ἀσφάλειάν των ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μπέηδων.

Τὰ ὡς ἀνωτέρω ἀφοροῦν μόνον εἰς τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων τῆς Ἀνασελίτης καὶ περισσότερον συγκεκριμένως εἰς ὅσα ὑπῆγοντο ὑπὸ τὴν διοικιοδοσίαν τοῦ δεσπότη Σισανίου, ὅστις ἐν προκειμένῳ μὴ παραλείπων

1. Βλ. καὶ Μιχ. Ἀθ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 45-46.

2. Βλ. καὶ Κ. Ἀ γ γ ε λ ή εις «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδ.», 1932, σ. 137-138: «Εἰς τὸ χωρίον Νοτζέλ Ἀνασελίτης εἰσῆλθε καὶ κατέστρεψε τὰς οἰκίας τεσσάρων μουσουλμάνων...» ὁ Καραῖ Ἀλῆς, ἀρχηγὸς τῶν ἀρματολῶν τῶν ντερβενίων, κατὰ τὸ φηρμάνι ἔτους 1712. Βλ. Ἰ. Β α σ δ ρ α β έ λ λ η, Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 99. Διὰ δύο τουρκομαθῶν ἠλέγχθη (παρ' ἡμῶν) τὸ κείμενον τοῦ κώδικος εἰς μάτην δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ Τοτσέλ ἢ Μποχλή. Θὰ εἶχε σημασίαν τινά, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ Τσοτυλίου, ἐφ' ὅσον Νοτζέλ χωρίον Ἀνασελίτης εἶναι ἄγνωστον. Χωρίον Μποχλήν (ν. Ἀνθηρόν) περιφ. Χρουπίστης, μὲ 30 περίπου οἰκογ. βουλγαροφώνων. Βλ. «Μακ. Ἡμερολ.», 1911, σ. 134. Μποχλήν χωρίον ὑπὸ τὸν Καστοριάς βλ. καὶ εἰς Κώδικα Ζάμπορδας (Β' γραφῆς, 1 ὄνομα), Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 62. Χωρίον Μποχλήμ μὲ 1 χανέ ὑπάγεται τὸ 1836 εἰς τὸν καζάν Ἀνασελίτης κατὰ τὸ τευτέρι τὸ εἰς Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 65. Ἄλλ' εἶναι αὐτὸ μὲ μουσουλμανικὰς οἰκογενείας, τὸ 1712;

3. Ὁ Νεόφυτος τὴν Ρένταν ἀνέγραψεν ὡς Παλαιοχώρι τοῦ Μπουρμπουτσικοῦ, ἀλλ' ἀμφιβάλωμεν, ἐὰν πρόκειται περὶ αὐτῆς τῆς Ρέντας. (Πρβλ. καὶ Παλαιοχώρι Κριμίνι τοῦ Μπουρμπουτσικοῦ, ἀλλὰ καὶ «νέον Κριμίνιν» κωμόπολις, Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43 44.

ἀπὸ τοῦ νὰ ἐγγράψῃ εἰς τὸν κατάλογον καὶ τὰ ἀμιγῆ μωμαθετανικά τὸ 1797 ἐσήμαινεν, ὡς φρονοῦμεν, ὅτι καὶ ταῦτα εἰς οὐχὶ πολὺ ἀπωτέρους χρόνους ἦσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρμοδιότητά του, ὡς συγκείμενα ἐκ κατοίκων τοῦ ποιμνίου του (ἀντέγραφε κατὰ τὸ πιθανώτερον παλαιότερον κατάλογον).

Ἐχομεν ὅμως καὶ ἄλλον παλαιότερον κατάλογον οὕτως εἰπεῖν τῶν χωρίων κατὰ ἐκκλησιαστικὰς ἐπαρχίας συνταχθέντα τὸ 1692 βάσει προγενεστέρου, τὸν κώδικα τῆς Μονῆς Ζάμπορδας, ἰδρυθείσης τὸ 1534 καὶ κειμένης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Γρεβενῶν. Παρατηροῦμεν λοιπὸν ὅτι τὰ χωρία τοῦ καταλόγου ἡμῶν ἀμιγῆ καὶ μικτὰ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν εἶναι ὅλα ἀναγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κάστρον καὶ τὸ Τριβένι καὶ μετὰ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, ἐπὶ πλέον τῶν ὧσον ἐσημείωσα εἰς τὰ Γραπτὰ μνημεῖα κατόπιν νέας μελέτης τοῦ κώδικος: Οἱ Ἀγαλαῖοι ἔχουν ὀνόματα βαπτιστικά τῆς Α' γραφῆς, ἤτοι μέχρι τοῦ 1692, 27, διὰ δὲ τῶν κατόπιν γραφῶν 68 μετὰ μνείας δις «Παναγιώτου ἱερέως». Τὸ Βέντζι ἔχει ὀνόματα Α' γραφῆς 56 μετὰ μνείας ἐνὸς ἱερέως καὶ ἐνὸς μοναχοῦ, διὰ δὲ τῶν ἄλλων γραφῶν 9 ὀνόματα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐνὸς ἱερέως. Τὸ Βράστινο πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ τοῦ κώδικος «Πρασιάνου χωρίον» μετὰ 16 ἀφιερωτὰς μόνον τῆς Α' γραφῆς, ἐξ ὧν καὶ ἐνὸς ὀνόματος ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Ὅνομα μετὰ τὸ 1692 οὐδέν. Τὸ Κομπλάρι (Γκομπλάρι) τρανὸ τῆς Α' γραφῆς ὀνόματα 9, τῶν ἄλλων 3 καὶ ἐνὸς μοναχοῦ. Ἀναγράφεται εἰς τὸν κώδικα καὶ Κομπλαράκι τῆς Α' γραφῆς 7 μετὰ μνείας ἐνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας, τῶν δὲ ἄλλων 13. Τὰ Γρεβενὰ δὲν ἐμφανίζονται παρὰ μόνον μετὰ τὸν τίτλον «Αὐλαῖς. Γρεβενὰ» μετὰ ὀνόματα ἀφιερωτῶν 18 ἐξ ὧν τὰ δύο πρῶτα «Ἰωάννου ἱερ. ἱκονόμι, μιτροπολι» διὰ γραφῆς οὐχὶ νεωτέρας τοῦ ἔτ. 1736. Εἰς ἄλλην στήλην προηγουμένην τῆς αὐτῆς σελίδος τοῦ κώδικος (σ. 45) μετὰ τὸ Καλαμίτζι «Αὐλαῖς χωρίον» ἐγγραφῆς Α' (1534-1692) μετὰ 11 ὀνόματα καὶ ἄλλα 58 ἐν συνεχείᾳ μετὰ γραφὰς δύο εἰδῶν καὶ ἀκολουθοῦσαν τὴν χρονολογίαν 1736¹. Τὸ Τοβράτοβο ἔχει ἐν μόνον ὄνομα τῆς Α' γραφῆς καὶ κατόπιν, τῶν ἄλλων, κανέν. Ἡ Ντοβρούνιστα ἔχει ὀνόματα μόνον διὰ τῶν μετὰ τὸ 1692 γραφῶν 4, ἐξ ὧν ἐνὸς ἱερομονάχου, ἐνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Τὸ Κρίφτσι (Κρύβιτζι) ἔχει μόνον ἓν ὄνομα, ἄλλ' οὐχὶ τῆς Α' γραφῆς. Ἡ Κερακαλὴ τῆς Α' 15, ἐξ ὧν 2 ἱερέων, 3 πρεσβυτέρων, τῶν δὲ ἄλλων 2. Ἡ Μηλιά μόνον τῶν ἄλλων γραφῶν 8, ἐξ ὧν ἐνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Ὁ Νεσινίκος Α' 19, ἐξ ὧν 1 ἱερέως καὶ 1 πρεσβυτέρας, τῶν ἄλλων 4. Ἡ Ντόβριανη τῆς Α' γραφῆς 129, ἐξ ὧν 1 πρεσβυτέρας, τῶν ἄλλων 17, ἐξ ὧν 3 ἱε-

1. Ὁ Γρεβενῶν γνωστός ὡς «Ἅγιος Αὐλῶν» παρέμενεν ἐνίστε καὶ εἰς τὸ Κηπουριό. Βλ. Wace-Thompson, ἑ.ά., σ. 28-29. Γρεβενὰ Αὐλαῖς κοινῶς λεγόμενα, Μελετιοῦ, Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Βενετία 1728, σ. 396. Βλ. καὶ Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1856-57, τ. Β', σ. 41, καὶ Χρ. Ἐνισλιέδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της, Ἀθῆναι 1951, σ. 19-20 (3 ἐνθυμήσεις ἔτ. 1781, 1785).

ρέων καὶ 1 πρεσβυτέρας. Ἡ Πηγαδίτσα ἔχει μόνο 4 ὀνόματα τῆς Α' γραφῆς, ἐξ ὧν τὸ 1 ἱερέως καὶ κατόπιν, τῶν ἄλλων, κανέν. Τὸ Σειρήνι (ἦσαν δύο: Μεγάλο καὶ Μικρὸ Σειρήνι· εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας μόνον ἓν ἀναγράφεται, Συρήνη ἀπλῶς) ἔχει τῆς Α' γραφῆς 26, ἐξ ὧν 1 ἱερέως, τῶν δὲ ἄλλων 74, ἐξ ὧν 2 πρεσβυτερῶν καὶ 3 ἱερέων. Τὸ Σούμπινο τῆς Α' γρ. 10, τῶν ἄλλων 10. Καὶ εἰς τὰ τῆς Α' γραφῆς μνεῖα ἐνὸς ἱερέως καὶ εἰς τὰ ἄλλων μνεῖα ἐνὸς ἐπίσης ἱερέως. Ἡ Τόριστα τῆς Α' 63, τῶν ἄλλων 45, ἐξ ὧν 2 ἱερέων εἰς τὰ τῆς Α', 2 ἱερέων εἰς τὰ τῶν ἄλλων καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας «Δέσπου». Καὶ τὸ Τσούρχλι (Τσούρφλι) Α' γραφῆς 12, ἐξ ὧν 2 ἱερέων, 1 πρεσβυτέρας, τῶν δὲ ἄλλων γραφῶν 14, ἐξ ὧν 4 ἱερέων καὶ δύο πρεσβυτερῶν.

Ἀπὸ τὰ ἀμιγῆ μωαμεθανικά χωρία τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν, ἦτοι 1) τοὺς Ἀγαλαίους, 2) τὸ Βράστινο 3) τὸ Γκομπλάρι, 4) τὸ Δοβράντοβο, 5) τὸ Κρίφτσι, 6) τὴν Κυρακαλή, 7) τὴν Μηλιά, 8) τὸν Νεσινίκο, 9) τὴν Πηγαδίτσα, 10) τὴν Τόριστα, μόνον τὸ Βράστινο, τὸ Δοβράντοβο καὶ ἡ Πηγαδίτσα δὲν ἐμφανίζονται μὲ ὀνόματα ἀφιερωτῶν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ζάμπορδας μετὰ τὸ 1692, ἐν ᾧ καὶ ταῦτα ἔχουν ἀπὸ τοῦ 1534-1692 ὀνόματα (1, 4, 16). Τὸ Κρίφτσι μόνον 1 ἀλλ' ὅχι τῆς Α' γραφῆς, τὸ δὲ Κάστρο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγραφῆς, ὥς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω.

Διὰ τὰ ἀμιγῆ χωρία: Ἀγαλαίους καὶ Τόριстан, ἀπὸ ἀπόψεως ἀλλοιωσεως τῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ των, οὐχὶ ἀνάξιοι λόγου θεωροῦνται ἀναμνήσεις γεροντοτέρων τοῦ χωρίου Παλαιοχώρι Βεντζίων, καθ' ὅς εἰς τὴν Τόριстан ὑπῆρχον καὶ 5-6 οἰκογένειαι Χριστιανῶν (καὶ ἐκκλησίαι εἶχον τὴν Ἀγίαν Παρασκευὴν) καταφυγοῦσαι εἰς τὸ Παλαιοχώρι περὶ τὸ 1835. Εἰς τοὺς Ἀγαλαίους, ὅπου ἦσαν πολλοὶ μπέηδες, ὑπῆρχον καὶ 4-5 οἰκογένειαι Χριστιανῶν: συγκεκριμένως: οἱ Καρασιουμάδες, Σαμαράδες, Νταβάνηδες, καταφυγόντες εἰς τὰ γειτονικά: τὴν Κοπρίβαν καὶ τὸν Βούρμποβον. Ἡ ἐκκλησία τῶν Βεντζίων εἶχε καὶ κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ἐνὸς μπέη. Οἱ ὀλίγοι Χριστιανοὶ τῶν Βεντζίων ἦσαν κολλήγοι.

Τὰ μικτὰ χωρία τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἦτοι 1) τὸ Βέντζι, 2) ἡ Δουβρούνιστα 3) ἡ Ντόβριανη, 4) τὸ Μεγάλο Σειρήνι, 5) τὸ Σούμπινο καὶ 6) τὸ Τσούρχλι ἔχουν ἀδιάψευστα τὰ σημεῖα τῆς χριστιανικότητός των μετὰ τὸ 1692 (τὸ Τριβένι δὲν ἔχει ἐγγραφὴν οὐδεμίαν).

Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας τοῦ Σισανίου ὁ κώδις τῆς Ζάμπορδας δὲν μᾶς ὑποβοηθεῖ, διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Γιάγκοβην, τὴν Βρογίστην, τὸ Πηλωρὺ, τὸ Τσακνοχώρι καὶ τὸ Χουτούρι δὲν ἔχει ἄλλα ὀνόματα χωρίων Βαλλαάδων¹, σημειωθῆτω δ' ὅτι καὶ ταῦτα μὲ ἐλλειπεστάτην ἐμφά-

1. Καὶ τὸ Λεψίστι δὲν ἔχει ἐγγραφὴν τινα εἰς τὸν κώδικα. Διὰ τὴν μεταξὺ 1534-1692 ἐποχὴν οὐδεμίαν ἐγγραφὴν ἔχει (εἰς τὸν κώδικα) οὐδ' αὐτὸ τὸ Σισάνιον. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὧσιν τὸ γνωστὸ θρύλον περὶ καταστροφῆς τοῦ Σισανίου, τοῦ φόνου τοῦ δεσπότη

νισιν εἰς ὀνόματα ἔναντι τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν. Διότι, ἐὰν ἐξαίρεση κανεῖς τὴν Γιάγκοβην ἔχουσιν 23 ὀνόματα ἀφιερῶτων τῆς Α' γραφῆς καὶ τῶν ἄλλων οὐδέν, τὰ ἄλλα 5 χωρία ἔχουν ἀπὸ 1 μόνον ἀφιερῶτην (τὸ Τσακνοχώρι 7) γραφῆς οὐχὶ τῆς Α'. Τῆς ἀπώτερον κειμένης ἐπαρχίας τοῦ Καστορίας οὐδέν ὄνομα χωρίου ἐκ Βαλλαάδων μνημονεύεται ἐν τῷ κώδικι (ἐκτὸς τοῦ Τρεποτισίτη=Τραπατούστι, μὲ 1 ὄνομα οὐχὶ τῆς Α' γραφῆς. Ὑπῆγετό ποτε τοῦτο, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ ὑπὸ τὸν Καστορίας).

Εἰς τὴν ἔλλειψιν τούτων χρήσιμοι ἐθεωρήθησαν πληροφορίες τινὲς ἐκ τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν 8 χωρίων τῆς Χρουπίστης. Οὕτω ἡ Βίτισστα εἶχε 30 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων ἀλβανοφόνων. Ἡ Βρέσπτην: 30 οἰκογ. Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ ἄλλας 30 χριστιανικάς. Ἡ Γκάλιστα: 25 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 40 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Τὸ Δρανίτσι: 5 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 30 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Ἡ Ζαμπέρδανη: 100 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων. Ἡ Μαρκόβιανη: 20 οἰκογ. Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 10 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Τὸ Νιστίμι περὶ τὰς 20 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 40 Χριστιανῶν. Ἡ Τσάκωνη: 10 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 30 οἰκογ. χριστιανικάς¹.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται μετὰ τῆς λεπτομερειακῆς ἀνιχνεύσεως ἐπὶ τῶν

τῆς ἐπαρχίας κ.λ. (βλ. καὶ κατωτέρω περὶ τῶν παραδόσεων τούτων), θὰ ἐπρεπε νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς μὴ ὑφιστάμενον, κατεστραμμένον δηλαδὴ ἐνωρίτερον. Τριάκοντα ὅμως ἀκριβῶς ἔτη πρὸ τοῦ 1692, ὅτε ἐγίνετο ἡ ἀντιγραφὴ τῶν παλαιότερων ὀνομάτων τῶν χωρίων καὶ ἀφιερῶτων εἰς Ζάμπορδαν, ἦτοι τὸ 1662, τὸ Σισάνιον ὑφίστατο καὶ δὴ ὡς «χώρῳ» (ὄχι χωρίον) ἔχον μάλιστα τιμωτάτους καὶ εὐγενεστάτους ἄρχοντας ὡς χορηγοὺς καὶ ἱερεῖς ἐν αὐτῷ κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀνεγέρσεως καὶ ἀνιστορήσεως τοῦ ναοῦ (τῆς μονῆς) τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Σισανίου). Βλ. Μιχ. Καλινδέρης, Γραπτὰ Μνημεῖα, ἔ.ἀ., σ. 30. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ζωσιμᾶς διέτριβεν ἐκτὸς τῆς Σιατίστης καὶ μετὰ τῶν ἐτῶν 1692-1694, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὅλη παρενθετικὴ σημείωσις εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ Κώδικος τῆς Κ. 1697 μὲ τὴν προσθήκην «οὔσης τῆς μετριότητος ἡμῶν εἰς τὴν Σισανίων μητρόπολιν... τότε», βλ. καὶ ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὴν ἐκδοσιν: «Ἐπὶ ἄρθρῳ». Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀχριδῶν Ζωσιμᾶ κ.λ., Θεσσαλονίκη 1972, σ. 9-10, σημ., ἀπαντῶντες εἰς τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Σεβασμωτάτου Π. ο. λ. κ. κ. ἁ. ρ. ο. υ. Λι. ὁ. σ. η. εἰς τὸ «Λεύκωμα τῶν Συλλόγου Σιατιστιῶν, Θεσσαλονίκη», 1972, σ. Α', 46 κ.ἐ. Καὶ Μιχ. Καλινδέρης, Ὁ κώδιξ Μητρ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, ἔ.ἀ., σ. 39-41. Καὶ τὰ γειτονικά τοῦ Σισανίου χωρία: Βλάτσι, Πιπλίστα, Λοσνίτσα, Πέλκα οὐδεμίαν ἔχουν ἐγγραφὴν εἰς τὸν κώδικα πρὸ καὶ μετὰ τὸ 1692. Ἐπίσης καὶ τὰ: Πεκρεβενίκος, Γριάτσιανη. Περὶ ὑπάρξεως ὅμως ἀμφοτέρων πρὸ τοῦ 1692 βλ. Καλινδέρης, Ὁ κώδιξ, ἔ.ἀ., σ. 22, Τοῦ ἱ. δ. ἱ. ο. υ., Τέσσαρες οἰκισμοὶ περὶ τὴν Σιάτισταν..., Θεσσαλονίκη 1972, σ. 63. Β. Δημητριάδης. Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 177.

1. Τὸ πλεῖστον τῶν στοιχείων περὶ τῶν χωρίων τούτων βλ. εἰς «Μακεδ. Ἡμερολ.», 1911, σ. 133-134. Ἐν ἀξιόλογον μέρος τοῦ σλαβικοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τῆς περιοχῆς Νεστραμίου (Nesram) ἀναφέρει καὶ ὁ J. C. v i j i c (La péninsule Balkanique, Géographie Humaine, Paris 1918, σ. 157) ὅτι ἔχει ἐξισλαμισθῇ, ἄνευ ὅμως ἄλλης τινὸς διασαφήσεως.

κωδίκων, ιδίως, καὶ τῆς συσχετίσεως πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ Καταλόγου ἡμῶν ἐθεωρήθησαν ἀπαραίτητοι, διότι ἀποτελοῦν, ὡς θὰ φανῇ κατωτέρω, τὰς προϋποθέσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηριχθῇ, κατὰ πολὺ, ἡ ἀπόδοσις τῆς θλιβεράς ἱστορίας τοῦ ἐξιλαμισμού τῶν Βαλλαάδων.

5. ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν προτάσσοντες ἐκ τούτων τὰς ἀφισταμένας πολὺ ἢ ὀλίγον ἐκ τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν ἐντόπιοι Χριστιανοὶ ἐξιλαμισθέντες.

Κατὰ μίαν ἄποψιν οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν Τοῦρκοι γνήσιοι ἐξελληνισθέντες διὰ τὴν μεθ' Ἑλλήνων συμβίωσίν των. Ὡς Τοῦρκους ἀπλῶς εἶδε καὶ ἐχαρακτήρισεν αὐτοὺς ὁ Leake, χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψῃ μὲ τὴν προέλευσίν των καὶ μόνον ὁ Rouqueville ἔθεσε ζήτημα φυλετικῆς προελεύσεως διὰ τῆς ταυτίσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λεψίστης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς πρὸς τοὺς κατιόντας ἐκ τῶν Βαρδαριωτῶν Τοῦρκων.

Τὰ καθ' ἑκαστα τῶν ἀπόψεων τούτων ἔχουν ὡς ἀκολούθως: Οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν:

Α'. ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Γνήσιοι (Τοῦρκοι)

Τὴν ἄποψιν ταύτην παραδίδει μόνον ὁ Δ. Λουκόπουλος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, γράφων¹ «οἱ ὁπωσδήποτε ἀνεπτυγμένοι τῶν Βαλλαάδων παραδέχονται ὅτι ἦσαν Τοῦρκοι γνήσιοι, ἀλλὰ ἔχασαν τὴν γλῶσσάν των, ἐπειδὴ τόσα ἔτη ἔζησαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων». Συμπληρώνων δὲ ὁ ἴδιος συνεχίζει: «Ἡ ἰδέα αὕτη βεβαίως εἶναι ἐκ Τουρκικῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐνεστερνίσθησαν οἱ Βαλλαᾶδες διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐλληνικότητα τῆς γλώσσης των». Ἀλλ' ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἕνας τοιοῦτος ἰσχυρισμός, εἶναι περὶ τὸν νὰ ἐπιμείνῃ κανεὶς, διότι πολὺ παράξενον θὰ ἔθεωρεῖτο νὰ δεχθῇ κανεὶς ὅτι Τοῦρκοι καὶ Τουρκάλες ἀπέμαθον τὴν γλῶσσάν των ἐπὶ Τουρκοκρατίας².

1. «Λαογραφία», τ. Στ', σ. 117 σημ.

2. Τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ὡς Πηλουρύ, Πηγαδίτσα, Λικνάδες, Μεσολογγόσι, Τσακνοχώρι, Νησινίκος, Μεγάλο Σειρήνι, Κάστρο, Μηλιά, Κυρακαλή κ.λ. ὑπάρχοντα μάλιστα τὰ περισσότερα ἀπὸ τοῦ 1534 (εἰς τὴν μονὴν Ζάμπορδας καταγεγραμμένα) καὶ δυνάμενα νὰ ἀναχθοῦν εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους εἶναι μάρτυρες τῆς ἐλληνικότητος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Βαλλαάδων πολλῆς ἀξίας, ὅταν ἐμφυλοχωροῦν ὑποθέσῃς ὡς ἡ ἀνωτέρω. Ἀλλὰ καὶ τὰ μὴ ἐλληνικῆς προελεύσεως τοπωνύμια τῶν Βαλλαάδων δὲν παρέχουν δειγμάτων ἐπιδράσεων ἐκ τῆς τουρκικῆς τοῦλάχιστον (διὰ τὰ ἐκ τῆς σλαβικῆς,

2. Ἀ π λ ῶ ς Τ ο ὐ ρ κ ο ι (Leake)

Κατὰ τὴν ἀπὸ 2 Σεπτεμβρίου μέχρι 7 ἰδίου τοῦ 1805 περιήγησίν του ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος ὁ Leake προκειμένου περὶ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῶν πέριξ χωρίων τῆς περιφερείας, ὡς καὶ περὶ τῆς Ἀνασελίτσης, διαστέλλει ἀπὸ τὰ μὴ χριστιανικὰ τὰ τουρκικὰ χωρία, ὅσα συναντᾷ καθ' ὁδὸν ἢ μνημονεύει κατὰ πληροφoρίας χωρὶς νὰ κάμνῃ λόγον περὶ τῆς γλώσσης τῶν κατοίκων αὐτῶν, τῆς προελεύσεώς των ἢ τινος ἰδιαιτέρας προσωνυμίας αὐτῶν. Οὕτω προερχόμενος ἐξ Ἰωαννίνων-Μετσόβου καὶ κατελθὼν τὴν ἀπὸ Κρανιάς καὶ Κηπουριοῦ ὁδὸν φθάνει εἰς Γρεβενὰ καὶ ἐκεῖθεν διελθὼν τὸν Ἀλιάκμονα εἰς Σιάτισταν καὶ Σέλιτσαν, ὅθεν μέσφ Βογατσικοῦ—ἀριστερὰ ἔχων τὸν ροῦν τοῦ Ἀλιάκμονος—εἰς Καστορίαν¹. Εἰς τὰ Γρεβενὰ διαπιστώνει τὴν ὑπαρξίν τουρκικῆς συνοικίας «Turkish Mahala» περιλαμβανοίσης 80 οἰκογενείας ἔναντι 20 ἑλληνικῶν σπιτιῶν κειμένων εἰς ἀπόστασιν 1.000 μ.

Οἱ Τοῦρκοι, τοὺς ὁποίους εὕρσκει ὁ Leake εἰς τὰ Γρεβενὰ, εἰς ξεχωριστὴν συνοικίαν, δὲν θὰ εἶχε κανεῖς λόγους νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι δὲν ἦσαν κατὰ μέγα μέρος οἱ πρόγονοι τῶν μέχρις ἐσχάτων ὁμιλοῦντων τὴν ἑλληνικὴν Βαλλαάδων Τούρκων ἔναντι τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι κατ' ἄρκον εἰς τὴν μικρὰν συνοικίαν «Βαρόσι» καλουμένην, ὅτι δηλαδὴ καὶ ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὴν σύστασίν του καὶ ἡ διάταξις αὐτοῦ ἐντὸς τῆς κομποπόλεως (Γρεβενὰ) ἦσαν, ὅπως σχεδὸν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τῆς Τουρκοκρατίας χρόνων.

Μεγάλος ἀριθμὸς, γράφει ὁ Leake, μικρῶν τουρκικῶν χωρίων «Turkish Villages» εὕρσκεται περὶ τὴν κεντρικὴν θέσιν τῶν Γρεβενῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὀρεινὰ οἱ Τοῦρκοι τῶν Γρεβενῶν κατέχουν τὰ χαμηλότερα καὶ πλουσιώτερα μέρη², τὰ δὲ μᾶλλον μεγαλύτερα εἰς πληθυσμὸν χωρία εἶναι τὸ Τσούρχλι καὶ τὸ Κρίφτσι «Tjurkli and Krýftissa».

Κατὰ τὴν ἀπὸ Γρεβενῶν εἰς Σιάτισταν ὁδὸν σημειώνει τὸ Γκομπλάρι «Kubla», ὡς μικρὸν τουρκικὸν χωρίον καὶ τὸ ὁμοίως συστάσεως πληθυσμοῦ

ὡς Βίνιανη, Βρόστιανη, Ντόβριανη, Σιρότσιανη, Βελίστι, Κρίφτσι, Λεψίστι, Δουβρούνιστα, Τόριστα, Βίτσιστα, Γκάλιστα, Δοβράντοβο, Ρέζιν, Ρέντα κ.λ. βλ. καὶ M. V a s m e r, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, σ. 178 κ.έ.), διότι ἡ ἐξισλάμισις δὲν ἦτο βαθεῖα οὐδ' ὀλοκληρωτικὴ. Ἐναντι τούτων τὰ ὀνόματα τῶν Κονιαροχωρίων ὡς: Ντεμιρτζιλέρ, Τζιτζιλέρ, Σιαϊνιλέρ, Ἰσκιουπλέρ, Κιτσελέρ, Μπουγιούκ Τεκελέρ, Κουτσιούκ Τεκελέρ, Καρατζιλιάρ, Τοπτσιλιάρ, Καραμπουτζιλιάρ, Κουτσιούκ Ἀμπάρ, Γενήκιοι, Καλιόμπασι κ.λ. —τῆς περιφερείας Κοζάνης μόνον ἀναφέρω—εἶναι ὑπὲρ ἱκαναὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ πόσον γνήσιοι (Τοῦρκοι) ἦσαν οἱ κάτοικοι τῶν ἐπιβαλόντες τὴν γλῶσσάν των εἰς τοὺς χώρους, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῇ.

1. L e a k e, *Travels*, ἔ.δ., τ. I, σ. 302, κ.έ.

2. Αὐτόθι, σ. 304.

Δοβράντοβο «Donrádo», ὡς καὶ τὴν Γιάγκοβην «Jánkono», τουρκικὸν χωρίον ὀλίγον πρὸ τῆς Σιατίστης.

Τὴν περιοχὴν τῆς Ἀνασελίτης μὲ πρωτεύουσαν τὴν Λεψίσταν καθορίζει ἐκ τῆς ἀντιπέραν τοῦ Ἀλιάκμονος περιοχῆς, ἐκ Σελίτης.

«Ἡ περιοχὴ τῆς Ἀνασελίτης μὲ πρωτεύουσαν τὴν τουρκικὴν Lapsista, λέγει¹, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἐναντι ἡμῶν, κατὰ μήκος τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς τοῦ ποταμοῦ, σύγκειται πρὸς τὰ ἄνω ἐξ 100 χωρίων, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁποίων εἶναι μικρά. Τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τούτων εἶναι τουρκικά». Τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτης ἦσαν πράγματι μικρά, αἱ πληροφορίες ὅμως τοῦ Leake ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν των καὶ ἰδίως τὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ των ἔχουν παραδοθῇ κατὰ προσέγγισιν χωρὶς καμμίαν ἐπὶ πλέον διασάφησιν ὡς πρὸς τὸ ἀμυγῆς ἢ μικτὸν τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ Μουσουλμάνων (Τούρκων) ἢ Ἑλλήνων τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ χωρίου.

Μετὰ τὸ Βογατσικὸν διασχίζων τὸν Ἀλιάκμονα ἐπισκέπτεται τὸ Μπουμπούστι «Bobúshiti», μικρὸν τουρκικὸν χωρίον κείμενον εἰς τὴν κορυφὴν ἐνὸς ἀποτόμου ὑψώματος παρὰ τὸν ποταμόν². Τὸ Ζελιγκόστι «Zelogósh» καὶ ἡ Χρούπιστα «Krúpista» εἶναι, κατὰ τὸν ἴδιον, τουρκοχώρια ἐπίσης³. Ὅτι τὸ Μπουμπούστι δὲν ἦτο καθαρὸν τουρκοχώρι καὶ τὸ Ζελιγκόστι καὶ ἡ Χρούπιστα ἦσαν κονιαροχώρια, ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω.

Ἐξ ὅλων τῶν ὡς ἄνω διαπιστώσεων τοῦ Leake περὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς περιοχῆς ἀπὸ Γρεβενῶν μέχρι Χρουπίστης προκύπτει γενικώτερον ὅτι Τούρκοι ὑπῆρχον ἤδη ἐντὸς αὐτῆς πρὸ τοῦ 1805, ἐὰν ὅμως οἱ Τούρκοι οὗτοι ὠνομάζοντο Βαλλαάδες, ἐὰν ἐγνώριζον μόνον τὴν ἑλληνικὴν καὶ δὲν διέφερον τῶν περιοίκων παρὰ μόνον κατὰ τὴν θρησκείαν ἢ ἦσαν Τούρκοι ἐπήλυδες κ.λ. οὐδὲν λέγεται τὸ συγκεκριμένον.

Κατὰ τὰ ἰσχύοντα ἄλλωστε εἰς τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν ἡ θρησκεία ὡς εἰδοποιὸς διαφορὰ ἦτο ἐπαρκὲς τεκμήριον τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθηματος καὶ τῆς διαστολῆς τῶν πληθυσμῶν, ὡς καὶ ἐν προκειμένῳ διὰ τὸν Leake, ἐναντι ἄλλων στοιχείων: τοῦ ὁμογλώσσου, ὁμοφύλου, ὁμαίμου κ.λ. Ὁμάδας ἑλληνογλώσσων ἢ ἐθνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ ἔχει νὰ μνημονεύσῃ καὶ τοὺς Τουρκοκρήτας καὶ τοὺς ἐξισλαμισθέντας Λαζοὺς τοῦ Πόντου⁴. Ἐξισλαμισμέναι ὁμάδες καὶ οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ὡς καὶ οἱ Πομάκοι ἐν Θράκῃ.

3. Βαρδαριῶται Τούρκοι (Pouqueville)

Μετὰ τὸν Leake τὸ ἐπόμενον ἔτος (1806) ὁ Pouqueville ἀπὸ τῆς ἰδίας

1. Leake, Travels, ἔ.ἀ., σ. 317, 321

2. Αὐτόθι, σ. 322.

3. Αὐτόθι, σ. 333.

4. Βλ. Ἰ. Βογιατζίδην, «Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», Β' (1932) 95 κ.ἑ.

ἀφετηρίας ἐκκινήσας καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ φθάνει εἰς τὰ Γρεβενὰ καὶ ἐκεῖθεν—δεξιὰ ἔχων τὸν ροῦν τοῦ Ἀλιάκμονος—εἰς Λεψίσταν διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ ταξιδιὸν του πρὸς Καστορίαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἔλθῃ μέσῳ Βογατσικοῦ-Δριανόβου-Σελίτσης εἰς Σιάτισταν διασχίζων οὕτω σχεδὸν ὅλην τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω Ἀλιάκμονος.

Θὰ ἴδωμεν κατὰ πρῶτον, ποίας πληροφορίας παρέχει, ἐνδιαφερούσας τὸ θέμα μας, κατὰ τὴν μέχρι Λεψίστης ἀφίξιν του, διότι ἕως ὅτου φθάσῃ εἰς αὐτὴν ὁμιλεῖ μὲν περὶ ὑπάρξεως τουρκικῶν, μωαμεθανικῶν χωρίων, δὲν κάμνει ὅμως κανένα λόγον περὶ προελεύσεως τούτων. Ἦτοι πρὶν ἔλθῃ εἰς Γρεβενὰ σημειώνει¹ κάτω ἀπὸ τὴν Πηγαδίτσαν τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς τεκὲ ντερ-βισάδων, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατὰ σύμπτωσιν εὐρίσκεται καὶ ἓνας Γάλλος αἰχμαλωτισθεὶς εἰς τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως τὸ 1798, ἐξισλαμισμένος. Σημειώνει ἐπίσης κατωτέρω τὸ Χάνι τοῦ Βαγιαζήτ, ὅπου τὸν ἀνέμενον πολλοὶ μπέηδες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἀντὲμ μπέης, ἀνεσιὸς τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ² καὶ εἰς τὸ Βενέτικο, παραπόταμον τοῦ Ἀλιάκμονος, βλέπει πέντε τόξα πέτρινα, ὑπολείμματα μιᾶς μεγάλης γεφύρας κατασκευασθείσης κατ' αὐτὸν παρὰ τοῦ κατακτητοῦ Βαγιαζήτ Ἰλντερίμ.

Τὰ Γρεβενὰ εὐρίσκει³ μὲ 150 οἰκίας εἰς δύο συνοικίας, τὴν ἄνω, ὅπου ἡ Μητρόπολις καὶ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον, καὶ τὴν κάτω κατοικουμένην ἀπὸ Τούρκους (σαράϊ μουσελίμη, κατῆς).

Μετά τὰ Γρεβενὰ δὲν διασαφηνίζει τὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα σημειώνει, ἤτοι τὸ Σερῖνι, τὸ Γκομπλάρι μὲ 20 οἰκογενείας, τὸ Τσοῦρχλι, τὴν Σιπάταν (Sparta) τὴν Γκρεβενίτσαν. Δὲν βλέπει μάλιστα, γράφει, χωρία, διότι ταῦτα εἶναι συνήθως μακρὰν τῶν δρόμων τῶν πολὺ ἐν χρήσει, οἱ ὅποιοι ἠδύναντο νὰ ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν τὴν ἐνοχλητικὴν τῶν Τούρκων. Μετὰ τὸ Σούμπινο καὶ τὸ Κρίφτσι ἀναφέρει τὴν Τραπεζίτσαν, κειμένην δεξιὰ καθὼς κατευθύνεται πρὸς Λεψίσταν, καὶ τὸ Πηλωρὺ (Piliori), διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται, χωρία ἀμφοτέρωτα συγκείμενα ἐκ 50 οἰκογενειῶν «Mahométones»⁴. Ὁμοίως τὴν Βίνιανην (Vinia), ἄλλο χωρίον τουρκικόν· τὸ Μαρτσίστι (Marchista) ξεκαθαρίζει ὡς τσιφλίκι ἐξ Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Βεντζίων-Γρεβενῶν ἀναφέρει τοὺς Ἀγαλαίους καὶ τὸ Βέντζι (Galeos et Vendgia), χωρία ἐξ 100 οἰκογενειῶν τουρκικῶν, κείμενα ὅρων ἀνατολικῶς τῆς Σιατίστης⁵.

1. Pouqueville, Voyage, ἔ.α., τ. 2, σ. 490 κ.ἑ. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν Β' ἐκδοσιν. Ἡ Α' ἔκδ. ἔγινε τὸ 1820, μετὰ 15 ὁ' ἔδημοστημιεύθη τὸ ἔργον τοῦ Leake χωρὶς νὰ υἱοθετηθῇ ἡ γνώμη τοῦ Pouqueville περὶ τῆς προελεύσεως τῶν Μωαμεθανῶν τῆς περιοχῆς ταύτης ἐκ Βαρδαριωτῶν Τούρκων.

2. Αὐτόθι, σ. 492.

3. Αὐτόθι, σ. 495.

4. Αὐτόθι, σ. 508.

5. Αὐτόθι, τ. 3, σ. 83.

Τὴν εἰς Λεψίσταν ἀφίξιν του, ὑποδοχὴν κ.λ. περιγράφει μὲ ἀρκετάς λεπτομερείας χρησίμους ὥπωςδῇποτε καὶ χαρακτηριστικὰς τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοικῶν τῆς πόλεως μὲ τὸν ἀγιάνην της καὶ τοὺς πολλοὺς μπεήδες κ.λ.· δὲν περιορίζεται ὅμως μόνον εἰς αὐτάς. Ἀνατρέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν ἰδρυσίν της δημιουργῶν δι' ὧσων γράφει θέμα οὐσίας εἰς τὴν προέλευσιν τῶν κατοικῶν της. «Ἡ πόλις, λέγει, Λεψίστα ἢ Λεψίνι, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσιν Ἀνασελίτσαν, ἐκτίσθη τὸν ΙΔ' αἰῶνα δι' ἀποικίας ἐξισλαμισθέντων Βαρδαριωτῶν»¹, τοὺς ὁποίους οἱ σουλτάνοι ὑποκατέστησαν εἰς τοὺς Χριστιανούς, τοὺς ὁποίους εἶχον σφάζει ἢ ἐξανδραποδίζει. Ὁ Βαγιαζήτ, συνεχίζει, ὁ ἐπνομαζόμενος Ἰλντερμί ἢ Κεραυνός, ἐπέφερε πρῶτος τὴν ἐρήμωσιν εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν· καταληφθεῖσα κατόπιν παρὰ τοῦ Μουράτ Β', ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ Μωάμεθ Β', ὁ ὁποῖος τὴν κατέλαβε, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν δώση μιᾶν ὀργάνωσιν νέαν εἰς τὴν ἐρημωθεῖσαν Ἑλλάδα.

Προκειμένου περὶ τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Λεψίστης περιοχῆς αἱ λεπτομέρειαι τοῦ Rouqueville εἶναι ἐνδιαφέρονσαι. Ἀπὸ τῆς δεσποζούσης θέσεως τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες διελθὼν τὸν ποταμὸν Γραμούσσην καὶ τὸ χωρίον Βαῖπες βλέπει καὶ σημειώνει τὸ Δίσλαπον ἀνατολικῶς, τὸ Μπουμπούστι πρὸς Β, περαιτέρω δὲ τὸ Χουτούρι καὶ Κωσταράζι «χωρία κατοικοῦμενα ὑπὸ πληθυσμοῦ μικτοῦ ἐκ χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν Βαρδαριωτῶν»².

1. Αὐτόθι, τ. 2, σ. 509. Καὶ ὁ Δ. Ἀργυριάδης, Γεωγραφικὸν Λεξικόν, Θεσσαλονίκη 1870, σ. 84 γράφει «Ἀνασελήτζα (ἡ αὐτὴ καὶ Λεψῆστι) πολίχην ἀθλία εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν... κτισθεῖσα κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ χριστιανῶν Ἑλλήνων μεταβάντων καὶ πρὶν καὶ μετὰ εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν καὶ γνωστῶν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Βαλλαάδων...». Ἐχομεν ἤδη σημειώσει (Μιχ. Κάλινδέρη, Ὁ κώδιξ, ἔ.α., σ. 19-20) ὅτι Ἀνασελίτσα ἔκαλεῖτο ἡ ἐπαρχία, τὸ Λεψίστι δ' ἦτο τὸ κέντρον, ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας (Ἀνασελίτσης).

2. Rouqueville, Voyage, ἔ.α., σ. 515. Πρὸς βορρᾶν τῆς Λεψίστης πέραν τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες καὶ μετὰ τὸ Βελίτσι εὐρίσκεται «οὐ Βέλους» ποταμός· τοῦτον κατὰ τὸ πιθανώτερον ὀνομάζει ὁ Ρ. Γραμούσσην (Gramoussi), ὡς λόγιον ἰσως πλάσμα ἐκ τοῦ δρους Γράμου, κειμένου ὅμως βορείοτερον. Gramoussi μετὰ τῶν ἀξιολογωτέρων παραποτάμων τοῦ Ἀλιάκμονος ἀναφέρει καὶ ὁ Νικολάιδης (Les Turcs, τ. Β', σ. 211). Ὁ παραρρέων τὴν Λεψίσταν μικρότερος παραπόταμος τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς Β καὶ πρὸ τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες εἶναι γνωστός μὲ τὸ ὄνομα: Λιβίν (τού), βλ. Ἀντ. Κεραμοπούλου, Ἐρευναι ἐν Δυτ. Μακεδονίᾳ, Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ., 1933, σ. 67 καὶ Ν. Παπαδάκης, «Ἀθηνᾶ» ΚΕ' (1913) 445. Καὶ χαράδρα εἰς τὸ ἐγγὺς τῆς Λεψίστης χωρίον Λόπες πρὸς τὸν δημόσιον δρόμον ὀνομάζεται «τὰ Λιβίνια». Τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ «Λεβίνιον» ἀναφέρει καὶ ὁ καθηγητὴς Κ. Ἀγγελάκης (Λεῦκωμα Νομοῦ Κοζάνης, 1930, σ. 28) πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του ὅτι ἡ Λεψίστα εἶναι ἡ ἀρχαία Λεβαῖνη. Λαψίστα· καὶ χωρίον τῶν Κουρέντων Ἰωαννίνων, Ἀρβαβαντινοῦ, Χρονογρ., ἔ.α., σ. 95.

Σιαρμπάδες· δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἡ πληροφορία τοῦ Ρουκ. ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες διὰ τῆς γενικῆς διατυπώσεώς του «Χωρία κατοικοῦμενα ὑπὸ πληθυ-

Ἐπιστρέφων δ' ἐκ Καστορίας καὶ εὐρισκόμενος εἰς Βογατσικόν, κωμόπολιν ὑπὸ τὸν Σιατίστης καθαρῶς ἑλληνικὴν, ἐξαγγέλλει μεγάλας ἀποκαλύψεις εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς γεωγραφίας διὰ τῆς ἀνευρέσεως πληθυσμοῦ Βαρδαριωτῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος... «Ἐγνώρισα, λέγει, κατοίκους, οἱ ὅποιοι κατάγονται ἐκ τῶν Βαρδαριωτῶν, ἀλλ' ἀπέμειναν χριστιανοί, οἱ ὅποιοι ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν πάντες ἦσαν κτίσται ἐξασκοῦντες τὸ ἐπάγγελμά των εἰς Κων/λιν καὶ εἰς τὰς κυριώτερας πόλεις τῆς (τουρκικῆς ἐπικρατείας)¹. Εὐρισκόμενος δ' εἰς Σιάτισταν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ κεφαλοδέσμου τῶν γυναικῶν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπάνω τὴν βαρδαριωτικὴν μίτραν, εἰς τὴν ὁποίαν προσηρτᾶτο τὸ κόκκινο φέσι,² παραπέμπει μάλιστα καὶ εἰς σημειώσιν, ὅπου περὶ ὁμοιότητος τῆς βαρδαριωτικῆς κομώσεως, καλουμένης ἀγγουρωτόν, πρὸς τὴν τῶν Περσῶν.

Διὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω γραφομένων ὑπὸ τοῦ Ρ. περὶ ἐγκαταστάσεως Βαρδαριωτῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀνασέλιτσαν τὸ περὶ Βαλλααδῶν θέμα καθίσταται συνθετώτερον. Πρῶτον διότι διασπῶνται τοῦ ἐνιαίου φαινομένου οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐξισλαμίσσεως, οἱ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς περιοχῆς τῶν μωαμεθανοῦ Τούρκου (κατὰ τὰ διαπιστωθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Leake), ἐὰν ἐγίνετο ἀποδεκτὸν ὅτι οἱ τῆς πόλεως Λεψίστης ἄποικοι Βαρδαριῶται τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἦσαν ἐξισλαμισμένοι. Δεχόμενοι ἔπειτα ὅτι οἱ κάτοικοι, τοὺς

σμοῦ μικτοῦ. Οἱ Σιαρμπάδες δὲν εἶχον Βαλλααδες τὸ 1797 εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου (Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43, καὶ τ ο ῦ ἰ δ ί ο υ, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 50, καὶ ἀπὸ Κώδικα Ζάμπορδας, σ. 62) δὲν εἶχον καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (Βαλλααδες), ἐνῶ τὸ Βαίπες ἦτο καθαρὸν Τουρκοχώρι πρὸ τοῦ 1797, καθ' ἃ ἔχομεν εἶπει ἀνωτέρω.

Δίσλαπον δὲν εὐρίσκεται πρὸς Α. διὰ τὸν ἀνερχόμενον ἀπὸ Λεψίστης πρὸς Καστορίαν, ἀλλὰ πρὸς τὰ ΒΔ, εἰς τὰς ὑπηρείας τῶν ὁρέων (τὰ Ὀντρια ἢ Ὀντρα).

Μπουμπούστι ἢ Bobista κατὰ τὸν Ρουqu. εὐρίσκεται ὄντως πρὸς Β. Ὁ κατάλογος τοῦ Νεοφύτου τὸ 1797 ἀναγράφει τὸ Μπουμπούστι, ὡς εἶδομεν, «τουρκοχώρι, ἐν ᾧ καὶ Χριστιανοί», ὁ Leake ὡς μικρὸν τουρκικὸν χωρίον, ὁ Νικολαίδης (ἔ.α., σ. 214) Baboust μετ' 120 οἰκίας ἑλληνικὰς καὶ τουρκικὰς, ὁ Weigand (Die Aromunen, Leipzig 1895, τ. Ι, σ. 128) Bubušta τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν χωρίον ἐκ Βαλλααδῶν.

Χουτούρι Touri κατὰ τὸν Ρουqu. Φαίνεται ὅτι παρήκουσεν ἢ κατὰ λάθος ἀνέγραψε μόνον Touri ἀντὶ Χουτούρι, ὄντως μικτὸν χωρίον (βλ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτ. Μνημ., σ. 49, 62).

Coustourachi κατὰ τὸν Rouqueville. Δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ Κωσταράζι παρὰ τὸ Βογατσικόν. Αὐτὸ εἶδεν ὄντως μακρόθεν ὁ Ρουqu. καὶ ἐσημείωσεν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν δὲν εἶχον πληροφορήσει καλῶς τὸν Ρ., διότι τὸ Κωσταράζι εἶχε μόνον Ἑλλήνας (βλ. καὶ Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 62 μετ' 27 ὀνόμ. χριστιανῶν).

Ταῦτα πρὸς διασάφησιν καὶ τῆς σημειώσεως τοῦ Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ (ἔ.α., σ. 464) ἐχούσης οὕτω: «Παραθέτω τὰ ὀνόματα, ὅπως τὰ γράφει ὁ Ρ., διότι δὲν ταυτίζονται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἡμέτερον γνωστὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῶν Βαλλααδῶν».

1. Ρ ο υ q u e v i l l e, Voyage, τ. 3, σ. 75. Ἡ κυρία, εἰς τῆς ὁποίας τὸ σπίτι ἐφιλοξενήθη ὁ Ρ. εἰς Βογατσικόν ἐγνώριζε τὴν γαλλικὴν.

2. Αὐτόθι, σ. 81 καὶ σημ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπὶ τῆς μίτρας φέσι δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἐντοπίων καλυμμάτων.

όποιους ἐγνώρισεν (ὁ Ρ.) εἰς Βογατσικὸν ὡς κτίστας κυρίως, ἦσαν καὶ αὐτοὶ Βαρδαριῶται Τοῦρκοι ἐκ τῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐγκατασταθέντων ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος, καὶ κατὰ τὸν ἴδιον (Ρ.) εἶχον ἀπομείνει Χριστιανοὶ «restés chrétiens», τὸ ζήτημα τῶν Βαρδαριωτῶν θὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς Βαλλαάδες μόνον ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐξισλαμισμού μέρους ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰ ἀρχέτυπα τῶν πυρῆνων τῆς Λεψίστης, τῶν ὑπολοίπων ἀντιστάντων ὡς Χριστιανῶν καὶ συνιστώντων ἀπλῶς τοὺς ἐπήλυδας κατοίκους τῆς περιοχῆς. Ἀλλὰ ποία μαρτυρία θετική προσάγεται ἐπὶ τοῦ μᾶλλον ἐπιμάχου πρωτίστως σημείου, τοῦ ἐὰν τὴν Λεψίσταν ἱδρυσαν ὄντως τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἄποικοι Βαρδαριῶται ἐξισλαμισμένοι;¹

Οὐχὶ μικρὸν ἔπειτα κώλυμα διὰ τὴν παραδοχὴν, ὅτι οἱ τῆς Λεψίστης καὶ τῆς περιοχῆς τῶν Βαρδαριῶται ἔστω, ἦσαν ἐξισλαμισμένοι πρὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (καὶ ἀπὸ τοῦ Η'); ἀποτελοῦν αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις. Ἐφ' ὅσον οἱ Βαλλαάδες, σχεδὸν ὅλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ τῆς Λεψίστης, ἦσαν μπεκταςλῆδες, τοῦτο σημαίνει ὅτι μόνον μετὰ τὴν σταθεροποίησιν τῆς κατακτήσεως ἀπὸ τῆς ἐντάξεως νέων Χριστιανῶν εἰς τὰ γενιτσαρικά τάγματα τοῦ Χατζῆ Μπεκτᾶς καὶ μέχρι τοῦ 1670 ἔτους καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος, ἦτο δυνατόν νὰ ἀπέβησαν Μουσουλμάνοι².

1. Ὁ Κυριακίδης ἔγραψε σχετικὰ μὲ τὸν χρόνον, εἰς τὸν ὅποιον ἦσαν ἐγκατεστημένοι Βαρδαριῶται Τοῦρκοι, ἦτοι ἀνατολικώτερον καὶ παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῶν (Bardar ἢ Vardar, Pouqu. τ. 3, σ. 74 σημ.) καὶ ἄλλα περὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν πληροφοροί, (Βυζαντιναὶ μελέται II-V, σ. 252 κ.ε., 258, «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 464-5). Περὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν βλ. O. Tafra li, Thessalonique au quatorzième siècle, σ. 43, Δ. Ζακυθινόυ, «ΕΕΒΣ» ΚΑ' (1951) 207-8, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ Μιχ. Ἀθ. Κάλινδέρη, Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημοτ. βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 10. Γ. Κονιδάρη, Περὶ τῆς πρώτης μνείας τῆς ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν Τούρκων. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» ΚΓ' (1952) 12 καὶ Γ. Ι. Θεοχαρίδην, Κατεπανίκια Μακεδονίας. Περὶ τοῦ κατεπανικίου Βαρδαρίου, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 34-37. Ὁ ἴδιος (Κυριακίδης) ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Βαρδαριῶται οὗτοι δὲν ἔχουν σχέσιν οὔτε πρὸς τοὺς Πέρσας τοῦ Θεοφύρου, τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος (829-842) εἶχε διασπείρει ἀνά δύο χιλιάδας εἰς τὰ θέματα, ἀποκαταστήσας αὐτοὺς εἰς τούρμας, οὔτε καὶ πρὸς τοὺς Βαλλαάδες θεωρήσας περιεργὸν τὴν πληροφορίαν τοῦ Pouqueville ὅτι εἶδεν εἰς χεῖρας Βαρδαριωτῶν (δηλ. Βαλλαάδων) εὐαγγέλιον εἰς τουρκικὴν γλῶσσιν πρὸς χρῆσιν των. (Ἡ διατύπωσις ὁμοῦ τοῦ Pouqueville «fragments des évangiles», εἰς τὴν τουρκοταταρικὴν, σημαίνει δυσχερεστέραν τὴν χρονολόγησιν). Ὁ Tafel (De Thessalonica ejusque agro. Dessertatio geographica, Berolini, 1839, σ. 77 κ.ε.) εἶχεν ἀποδεχθῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Ρ. γραφέντα περὶ ἐγκαταστάσεως Τούρκων Βαρδαριωτῶν εἰς τὴν περιοχὴν Ἀνασελίτης, ἐνθ' οἱ Wace - Thomason, θεωρήσαντες τὴν γνώμην τοῦ Ρ. ὡς μίαν θεωρίαν, ἣ ὁποία δυσκόλως φαίνεται δυνατὴ, ἐχαρακτήρισαν τοὺς Βαλλαάδες ὡς ἓνα μυστηριώδη λαὸν (The Nomads, ἔ.α., σ. 29-30).

2. Ἀραβαντινὸν, Χρονογραφία, ἔ.α., τ. Α', σ. 224. Ἡ προταθεῖσα τὸ 1703 ἀνανέωσις τῆς ἀρπαγῆς χριστιανοπαίδων δὲν ἐπραγματοποιήθη. Ὁ J. Cvijić, La péninsule, ἔ.α., σ. 129-130 ὡς ἔτος καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος γράφει τὸ 1676.

Ἐκτὸς τούτου ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου, ἀπαγορευομένη εἰς τοὺς μουσουλμάνους, ἡ σπανία πολυγαμία, συνήθως μία ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Βαλλαᾶ, καὶ πλήθος δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων θρησκευτικῶν, ὡς καὶ λατρευτικῶν πράξεων χριστιανικῶν, ἦθδν καὶ ἐθίμων μετὰ τῆς γλώσσης ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν λεπτομερείαις ἀποτελοῦν σοβαρώτατα κωλύματα διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης περὶ προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων γενικώτερον ἐκ Τούρκων μετακινήθτων ἄλλοθεν, ἥτοι περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἦσαν καὶ οἱ Βαλλαᾶδες γηγενεῖς, ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῶν περιοχῶν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος.

Ὁ Rouqueville δὲν λέγει ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελίτσης ἐγνώριζον μόνον τὴν ἐλληνικὴν οὔτε ἂν εἶχον τὴν προσωινίαν Βαλλαᾶδες, εἰς τὴν μεγάλῃν του ὁμῶς ἀνακάλυψιν πρέπει νὰ κατέληξεν ἐκ τῆς ἐντυπώσεώς του ὅτι δὲν εὗρίσκετο μεταξὺ γνησίων Τούρκων. Ὁ ἴδιος ἐξερχόμενος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος μετὰ τὴν Σιάτισταν ὁμιλεῖ διαστέλλων ἄλλους καθ' αὐτὸ Τούρκους «ἀπὸ χωρίον Ντεντελέρ Κοζάνης μέχρι Ξηρολειβάδου Βερμίου» ἡ κοιλὰς εἶναι κεκαλυμμένη ἀπὸ χωρία Τούρκων Κονιάρων «Tures Koniarides»¹. Τούτων τοὺς προγόνους εἶχε μετακινήσει, ὡς γνωστόν, ὁ Μουράτ Β', ἐκ τῆς Ἀσίας πραγματοποιῶν γενικὸν πρόγραμμα ἀποικισμοῦ τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας.

1. Rouqueville, Voyage, τ. 3, σ. 93. Ἡ ἀναγωγή εἰς τοὺς Βαρδαριώτας τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἡ μετακίνησις μοίρας τούτων εἰς τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ περὶ αὐτῆς ὡς ἀποίκων ἢ κατ' εὐνοίαν τινα ὡς συμμάχων τῶν σουλτάνων ἢ ἄλλως πως δὲν εἶναι ἀπίθανα διὰ τὴν εὐλογον μάλιστα ἀπορίαν, τί ἀπέγιναν οἱ Βαρδαριῶται. Ὅπως καὶ δὲν ἀποκλείεται εἰς τὰ ἀπόκεντρα φρούρια τῆς Κοιλιάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος θεωρουμένης νευραλγικῆς διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τῆς ὑπολοίπου Ἑλλάδος (Κάστρο τῶν Παλαιοκοπρίων, οὐ Παλιονουγλᾶς βλ. καὶ «Ἀθηνᾶ» ΚΕ' (1913) 445, ΠΑΕ 1933, 69, παρὰ τὸ Τσακνοχώρι (χωρίον, ὡς φρονῶ, Τσακῶνων=καστροφυλάκων, ἄσχετον πρὸς τὰ τσάκνα=λεπτὰ ξηρὰ ξύλα), Παλαιόκαστρο παρὰ τὴν Πλαζόμισταν, καὶ «Ἀθηνᾶ», ΚΕ', σ. 446, ΠΑΕ 1935, 42, «Μακεδ. Ἡμερολ.» 1911, σ. 140, Κάστρον Πέλκας-Σελίτσης, «Ἀρχαιολ.» Ἐφημ.» 1932, σ. 81, 83, 113, Κάστρο Γρεβενῶν κ.λ.) νὰ εἶχον διασπαρῇ ἀποσπάσματα Περσῶν τοῦ Θεοφόβου κ.λ. Ἀλλὰ βάσει ποίου ἀποδεικτικοῦ στοιχείου θὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν τοῦτο ἢ ἐκείνῳ;

Ἐναντι τῶν ἀτεκμηριωτῶν τούτων καὶ τοῦ ἐκ πηγῶν σκότους ὡς πρὸς τὴν παρουσίαν Τούρκων εἰς Ἀνασελίτσαν πρὸ τῆς κατακτήσεως τοῦ τόπου, ἄλλαι πληροφορίαι ἠδύναντο νὰ εἶναι περισσότερον ἀξιόπρόσεκτοι. Οὕτω Πέρσαι, Τούρκοι, Ἀσιάται καὶ Τούρκοι Οὐγγροι, ὡς πρόσφυγες ἢ αἰχμάλωτοι, φέρονται ἐγκατεστημένοι παρὰ τὸν Ἀξιὸν καὶ εἰς ἄλλας περιφερείας δυτικώτερον κειμένας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς πληροφορίας τῆς Ἄννης Κομνηνῆς V, 5, σ. 138 καὶ «Byzantinische Zeitschrift» 42 (1942) 340 «τῶν περὶ τὴν Ἀχριδῶν οἰκούντων Τούρκων...». Καὶ προκειμένου περὶ ἐξιλαμισμοῦ τὸ παραδιδόμενον ἱστορικὸν περὶ τοῦ προγόνου τοῦ Καρά Μουράτ (Καραμουρατία Παγωνιανῆς) Ἰσαΐμ ἢ Τζαΐμ, Ἀλβανοῦ ἄρχοντος περὶ τὸ Λιασκοβίκειον, ὁ ὁποῖος προσεκύνησε τὸν Ἐβρενὸς μπέην ἐν Ὀστροβῷ καὶ πρῶτος ἐξιλαμίσθη τὸ 1388 (Λ α μ π ρ ῖ δ ο υ, Ἡπειρωτικὰ μελετήματα, σ. 36 κ.ἐ. Π. Λ ι ο υ φ η, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθῆναι 1924, σ. 35, σημ. 2, σ. 95 σημ. 1).

Β'. ΕΝΤΟΠΙΟΙ

1. Βλάχοι ἐξισλαμισμένοι καὶ ἐξελληνισθέντες

Ἡ ἐκ Βλάχων προέλευσις τῶν Βαλλαάδων δὲν ὑπεστηρίχθη σοβαρῶς. Οἱ Weigand καὶ Wace-Thompson, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, διελθόντες ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ἔγραψαν σχετικὰ τινα ἀποκλίνοντα πρὸς τὰς γενικὰς τῶν ἀρχάς.

Ὁ Weigand τὸ 1889 προερχόμενος ἐκ Καστορίας καὶ Χρουπίστης εἰσηλθε μετὰ τὴν Σμῖξιν (Ἀλιάκμονος) εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βαλλαάδων¹ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ Γρεβνὰ. Τὸ πρῶτον χωρίον, τὸ ὁποῖον μνημονεύει, εἶναι τὸ Μπουμπούστι, Bubušta, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ὁμιλοῦν ὅλοι, λέγει, τὴν ἑλληνικὴν. Ἐπειτα γενικέων προσθέτει ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς ὀνομάζονται «Walachades». Εἶναι βεβαίως Μωαμεθανοί, «ἀλλὰ ὁμιλοῦν ἀποκλειστικῶς τὴν ἑλληνικὴν». Τὸ ὄνομα των πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι ἐκτὸς τῆς λέξεως «Evala» (dankes-formel) καμμίαν ἄλλην τουρκικὴν λέξιν δὲν γνωρίζουν. Ἐν συνεχείᾳ δ' ἐπιχειρεῖ ἐρμηνεῖαν τοῦ φυλετικοῦ των χαρακτήρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν ἴδιον εἶναι ἑλληνικὸς παρά σλαβικός, διότι οἱ Βαλλαάδες ἔχουν σκουρα μαλλιά καὶ μάτια καὶ συχνὰ γριπὲς μύτες. Ἄλλ' εἰς τὴν ὑποσημείωσίν του μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὰ τοῦ φυλετικοῦ τύπου προβαίνει εἰς τὴν συσχετίσιν Βαλλαάδων καὶ Βλάχων. Ἐπειδὴ δηλ. οἱ Βαλλαάδες ὀνομάζοντο παρὰ τῶν Βλάχων «Vlachads», ἡ μορφή αὕτη τῆς λέξεως, ἥτοι ἡ τῆς συγκοπῆς τοῦ α, γενομένης τὸ πρῶτον παρ' αὐτῶν τῶν Βαλλαάδων², ἔχει κάποιαν σχέσιν μὲ τοὺς

1. Weigand, Die Aromunen, ἔ.ἀ., τ. I, σ. 128-131.

2. Ἡ συγκοπὴ τοῦ ἀτόνου α καὶ εἰς τὴν περιοχὴν μας εἶναι ἀσυνήθης. Ἐξ ὅσον γνωρίζομεν, πρὸ ὕψους ἢ ἑρρίνου εἰς δυὸ ἐφεξῆς συλλαβὰς κ.λ. ἀπαντᾷται (συγκοπῇ) εἰς πολλὰ ὀλίγας περιπτώσεις. Εἰς Βλάτσην: Τὰ *πλαβούκια* (ἀπαλὰ βούκια), μ' *ἐπισι-ια*: βάρος στὸ στομάχι ἀπὸ ζεστό ψωμί, πίττα, λαγγίτες. Ἡ *πουρδουβλακιά* (αὐλακιά πορδῆς ἢ πόρδου). *Παρζιανῶ*, καὶ *-λίζον*, *-λτζμένον φονμί* (*παραζιαρίζω*): πῆνω, ἀναθερμαίνω εἰς τὴν πυρὰν, στὶς ζιάρεις. Καὶ οἱ Βλάχοι *παρζιαλέκου*, *παρζιάλα*. Τὸ *ταγκρισούλι* (ταγκκαρο-σουλί). Τὸ *κιθρομπόμπαλον* (*κέβαρον*, ὄχι κέδρου). Καὶ *παρμύθον* ἐνίοτε οἱ Βλάχοι ἀντὶ *παρμύθον*: τὸ παρμύθι. Συνοικία Σελίτσης: Στὰ *νταμπτακλιά* ἀντὶ τὰ *νταμπτακαγιά* εἰς Κοζάνην: τὰ βυρσοδεψεῖα. Τὸν *Κρανίε*, χωριὸ Σερβίων, κτῆμα τοῦ Καρανίκου (*Κρανίκου* καὶ εἰς ἔγγραφὴν Ζάμπορδας, Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Γραπτὰ Μνημ., σ. 61). Στ' *χορούπα*: βρύσι εἰς Τσοῦρχλι Γρεβενῶν, εἰς Λιμπόχοβον *Χαρούπα*, εἰς Βλάτσην *Χαρούμπα*. Οὐ *σταχτουμπαμπιάς* εἰς Φιλιππαιοὺς Γρεβ., εἰς Ζάλοβον *σταχτουμπαμπιάδες*, εἰς Βλάτσην *σταχτουμπαμπιάς*. Τὸν *μασκαρλίε* ἀντὶ *μασκαραλίε*. Εἰς Βελβενδὸν (βλ. Μ π ο υ ν - τ ὶ ν α ν εἰς Ἄρχαια Σουλ. «Κοραή»), Ἀθῆναι 1892, σ. 99) *παργανιάζον* καὶ *παραγανιάζον* (παραγωνιά) συνών. τοῦ ἡμετέρου *παρζιαλνῶ*, τὸ *παραδᾶγκαλον*: χοιρὰς εἰς Βλάτσην: *παρδᾶγκαλον* εἰς Βελβ. καὶ ἡ *παραμαγούλα* ἐν Κατερῖνῃ καὶ Καταφυγίῳ *παρμαγούλα*. Ὁ Ἀ ν τ. Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς (Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 8, σημ.) καὶ τὸ Βλάχος ἐκ πιθανὸς παλαιότερου τύπου Β(α)λάχος. Ἄλλ' ἡ συγκοπὴ τοῦ α εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν

Βλάχους. Ἐκτὸς τούτου, μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ὅλη περιοχή κατὰ τὸν μεσαίωνα εἶχεν ἀποβῆ βλαχικὴ «aromunisch».

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτευούσης τῆς ἐπαρχίας, τῆς Λεψίτης, λέγει ὅτι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶναι Μωαμεθανοί, ἐνθ' ἑλληνικὴ ἢ γλῶσσα γενικῶς τῆς περιοχῆς. Διὰ δὲ τὰ Γρεβενὰ τίποτε τὸ ἰδιαίτερον δὲν ἀναφέρει, εἰμὶ ὅτι σύγκειται ἐξ 80 τουρκικῶν, 120 ἑλληνικῶν καὶ 20 βλαχικῶν οἰκιῶν.

Οἱ Wace-Thompson δὲν παραλείπουν παρὰ τὰς ἄλλας ἀπάνεις καί τι νὰ εἴπουν καὶ αὐτοὶ περὶ τῆς ἐκ Βλάχων προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων: «Οἱ Βλάχοι ὀνομάζονται αὐτοὺς Vlāhadzi καὶ λέγουν ὅτι αὐτοὶ εἶναι Βλάχοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέβησαν Μωαμεθανοί¹, παράγοντες τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ Vlach Agha». Οἱ ἴδιοι ὁμως συνεχίζουν «ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία εἶναι δυσκόλως πειστικὴ».

Ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν ὑπεστηρίχθη σοβαρῶς ἡ ἐκ Βλάχων ἄποψις, εἶναι φανερόν. Διότι δὲν ἡμπορεῖ, νομίζω, νὰ προβληθῇ ὡς ἐπιχειρήμα περὶ τῆς φυλετικῆς προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων ὁ συγκεκριμένος τύπος τοῦ Valachades, ὁ ἐκ τοῦ στόματος τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου προφανῶς προερχόμενος Vlachāds-Vlachādzi—ἐναντι ὀλοκλήρου γλώσσης, ἡ ὁποία καὶ μόνη θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ στηρίξῃ ἀδιάψευστον τὴν ἀπόδειξιν ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν Ἑλλήνες ἐξισλαμισμένοι—ὅταν μάλιστα ὁ μὲν Weigand ὁ ἴδιος λέγει ὅτι τὸ Vlachāds ἠδύνατο «irgend etwas mit den Vlachi zu thun haben», οἱ δὲ Wace-Thompson τὴν ἐκ τοῦ Vlach Agha παραγωγὴν τὴν ἀναφέρουν μὲν, ἀλλ' οἱ ἴδιοι δὲν τὴν ἀποδέχονται.

Ἐπὶ τῆς γενικωτέρας γνώμης περὶ ἐκβλαχισμοῦ τῆς περιοχῆς ὀλοκλήρου κατὰ τὸν μεσαίωνα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν γενικὰς ἀπορίας χωρὶς νὰ ἀποκλείωμεν ἐπιδράσεις εἰς τὴν φωνητικὴν καὶ μάλιστα τὸ λεξιλόγιον καὶ ἐκ τῆς βλαχικῆς ἐπὶ τῶν ἰδιωμάτων τῆς γλώσσης τῶν Βαλλαάδων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Ποίαν ὁμως πορείαν νὰ ἠκολούθησεν ὁ ἐξελληνισμὸς καὶ κατὰ ποίους χρόνους οἱ Βλάχοι Βαλλαᾶδες ἀπέβησαν Μωαμεθανοί; Ἀσπασθέντες δὲ τὴν νέαν ταύ-

τοῦ Βαλλαᾶς ἦτο δυσχερὲς, διότι προήρχετο ἐξ ἐπιφωνήματος μετὰ ἐπομένου α, Βα-Ἀλ-λάχ, διὸ καὶ τύπος Βλαᾶς παντελῶς ἄγνωστος.

1. Wace-Thompson, *The Nomads*, ἑ.ἀ., σ. 29-30. Παράδειγμα ἐξισλαμισμού χωρίου βλαχικοῦ, μοναδικόν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἶναι τὸ τῶν Νοτίων (Καρατζόβας) Κεντρικῆς Μακεδονίας. Βλ. Π. Παπαγεωργίου εἰς «Μακεδον. Ἡμερολόγιον» 1909, σ. 91-95, ὅπου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις τοῦ ἐξισλαμισμού αὐτῶν ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1759. Ὁ Π. Ἀρ. Βαντινὸς, Χρονογραφία Ἡπείρου, τ. Α', σ. 187 ἀναφέρει ἄλλαξο-θηρσκειάν μερικῶν νέων ἐπὶ τοῦ παιδομαζώματος (1580) ἐκ τῶν Καλλαρυτῶν Ἡπείρου. Χαρακτηριστικὴ ὁμως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ συμπεριφορὰ τῶν συμπατριωτῶν τῶν κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Καλλαρύτας. Προῦκάλεσεν ἔντονον διαταγὴν καταδιώξιάς των.

τὴν θρησκείαν καὶ ἐπομένως ἀπαλλαγέντες τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας κυρίως καὶ τῆς ἐλληνικῆς μορφώσεως, πῶς οἱ Βλάχοι αὐτοὶ—ὑπερήφανον ἄλλωστε τὸ γένος τοῦτο—δὲν διετήρησαν τὴν βλαχικὴν, σποραδικῶς ἔστω, ὥς συνέβη μὲ τοὺς Κοπατσαραίους τῶν Γρεβενῶν, Βλάχους πρότερον ἐξηλληνισμένους ἢ ἡμιεξηλληνισμένους κατὰ τοὺς Wace-Thompson¹, ἀποβαλόντας δέ, διὰ τὰ ἀνωτέρω, τὴν «native language», τὴν βλαχικὴν; Ἦσαν δὲ οἱ χρόνοι τῆς Τουρκοκρατίας πρόσφοροι δι' ἓνα τοιοῦτον ἄθλον ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ κατὰ τῶν κρατούντων;

2. Ἑλληνας ἐξισλαμισθέντες²

α) Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως. Ἡ γνώμη ὅτι οἱ Βαλλαάδες ἦσαν Ἑλληνας ἐξισλαμισθέντες μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως στηρί-

1. Wace-Thompson, The Nomads of the Balkans, ἑ.ἀ., σ. 31. *Κοπατσαράλους* (ἢ *Κοπατσαίρηδες*) λέγοντες ἐννοοῦμεν (εἰς Βλᾶστην καὶ τὰ περίε) τοὺς κατοικοῦντας τὴν περιοχὴν ἀπὸ Γρεβενῶν πρὸς Φιλιππαιοὺς-Κηπουρεῖο, Ἑλληνας τὴν φωνήν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βλάχους τοὺς κατέχοντας τὰ ὑψηλότερα τῆς Πίνδου. *Τὰ Βλαχονχώρια* > *Τὰ Κοπατσαρονχώρια*. *Τὰ κόπατσια* (σπανιώτερον τοῦ-ιον): τὰ λεπτὰ στραβά καὶ ἀγκαθωτὰ ξύλα ἀπὸ θάμνων συνήθως (Ἀλβ. korats). Καὶ ἐπὼν. οὐ *Κοπατσίρας*, ἐνθ' πολλοὶ οἱ προελθόντες ἐκ τῶν Κοπατσαρονχωρίων Γρεβενῶν. *Τοῦ κοπάττσι*, τὰ -ια εἰς Τριτσκό καὶ Τραπεζοῦστι. *Τόν-ι*: θέσις μετ' χαμόκλαδα εἰς Σολομ., Εἰς Μαυραναίους: *τοῦ κοπατσί*, τὰ -ια καὶ τοπων. Εἰς Βελβεντό (Μπουντώνα, ἑ.ἀ., σ. 91), ἡ *κοπατσαίρη*: λίσγος. Τὴν ἐκ τοῦ *κοπάτς* ἐτυμολογίαν ὁ Κερამόπουλλος (Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, ἑ.ἀ., σ. 103, 104) θεωρεῖ ἀντιεπιστημονικὴν, ἐπειδὴ κοπάτσια εὐρίσκονται πανταχοῦ καὶ θὰ ἔπρεπε τότε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχωσι τοῦτο τὸ ὄνομα.

Ἄλλ' ὥς χλευαστικὸν καὶ περιφρονητικὸν παραντζούκλι πρὸς οἰκοῦντας χαμηλὰ εἰς κοπάτσια ἡδύνατο, νομίζω, νὰ δοθῇ ἀπὸ τοὺς εἰς διάφορον φύσιν ζῶντας ἀνὰ τὴν Πίνδον Βλάχους μὲ τὰ ὄργανωμένα τσελνικὰ τῶν, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ οὗτοι συμβότης: Compascuus, -agius ἢ σμίχτης ἦτο ὑποδεέστερος ὁπωσδήποτε.

Ἀντιστρόφως διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐκ Γκραικῶν στοιχείου εἰς Βλᾶστην καὶ τὰ περίε τοὺς κτηνοτρόφους Βλάχους ζῶντας εἰς τὰς ἐκ τῶν Βυζαντινῶν γνωστὰς κατοῦνας: σκηνάς, τσιαντήρια, προσωνόμαζον χλευαστικῶς: *Σκατοῦνις*, -*νιές*, ὁ -*ούνας*, ἡ -*νιά* (καὶ περικεκτ.) καὶ οἱ -*νιές*, *τὸν-άρι*, τὰ -*νιάρια*, οἱ *Σκατόβλαχοι* (περιφρ. ἐπίσης καὶ τὰ: *Μπουρτζούνις* (εἰς Κοντσικὸν καὶ Τζούνις), ὁ *Μπουρτζόβλαχος* (ἐκ τοῦ burg, κ.λ.) ἐκ τῆς συνεκφορᾶς *τις κατοῦνις*. (Δὲν ἔχει σχέσηιν πρὸς τὰς ἀκαθαρσίας ἡ *καταλ-ούνα-άρι* καὶ ἡ λ. *catuna* (κα-τόννα). Περὶ προσθήκης... τοῦ σ.... βλ. Χρ. Παυτελίδην, εἰς «Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher» 6 (1928) 6, 401 κ.ἑ. *Τὸ δμοῦργον*: γυναικεῖον αἰδοῖον ἐν Βλᾶτση, ὁ Ν. Ἀνδριώτης, Λεξικογρ. Δελτίον 2 (1940) 154-155, συνήψε πρὸς τὸ ἀρχαῖον μῦτρον (φυτόν). Ἡ συσχέτισις οὐχὶ πειστικὴ. Ἡ λ. (τῆς συνθηματικῆς γλ. τῶν Μουχίτικων, Λαογχαρία IB³ (1940)/448 φρονῶ ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸ βλάχικο *σμούλτου* (μτχ. τοῦ *σμούλγκον*, *etmulgeo*): μαδημένο, λαναρισμένο.

2. Ὁ Α. Κουτσονίκας (Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλ.ν. Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1863, τ. I, σ. 103, 113, 124) τοὺς Ὀθωμανοὺς τῶν ἐπαρχιῶν Βέντζη (Βεντζίων) Γρεβενῶν καὶ Νασελίφας (Ἀνασελίτσης) ἢ Λεψίστη τοὺς λεγομένους Βαλλαάδες, ἀποτελοῦντας τὸ

ζεται εἰς λαϊκὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἤκουσα παρὰ διαφόρων κατὰ τὰς ἐπισκέψεις μου εἰς τὰ χωρία Ἀνασελίτσης, Γρεβενῶν-Χρουπίτσης. «Ἀπὸ τότε ποὺ πῆραν τοῦ μέρους οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ χρόνια πούλλα». «Μὲν ὅτι, πῆραν τὴν Πόλην, γύρσαν αὐτοὶ γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸν καλύτερου τόπου ποὺ εἶχαν».

Τοιαύτας τινὰς παραδόσεις, συντόμους καὶ ἄνευ τινὸς διακόσμου, θὰ εἴχεν ὅψιν τοῦ καὶ ὁ Δ. Λουκόπουλος, ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν, διότι ὁ ἴδιος δημοσιεύων ἄλλην παράδοσιν περὶ ἐξισλαμισμοῦ τῶν Βαλλαάδων ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ¹ εἰς τὴν σημειώσιν τοῦ προβαίνει εἰς συμπληρωματικὴν ἐπεξήγησιν καὶ διατύπωσιν γνώμης λέγων ὅτι ὁ ἐξισλαμισμὸς πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως χρόνους, ὅτε πολλοὶ καὶ χωρία ὁλόκληρα διὰ νὰ μὴ στερηθοῦν τῶν εὐφώρων γαιῶν τῶν ἡναγκάσθησαν νὰ δεχθοῦν τὸν ἰσλαμισμόν· εἰκάζει δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες κατεῖχον τὰ εὐφορώτερα χωρία καὶ κανὲν ἐξ αὐτῶν δὲν ἦτο τσιφλίκι.

Ἀληθοφανῆ καὶ πιστευτὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω προερχόμενα ἐκ τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ μεθερμηνευτοῦ τῶν λαϊκῶν ἐντυπώσεων ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐξισλαμίσσεως τῶν Βαλλαάδων. Ἀλλ' ἐλλιπῆ καὶ ἀναπόδεικτα ὡς ἐστερημένα γραπτῆς τινος τεκμηριώσεως τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἐπεξήγησις τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἔπεται τῆς δημοσιευομένης παρὰ τοῦ ἰδίου λαϊκῆς παραδόσεως περὶ ἐξισλαμίσσεως κατερχομένων μέχρι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐὰν δὲ δὲν εἶναι ἀσφαλῆ τὰ ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ, καὶ ὡς θέλει ἐκτεθῇ κατωτέρω, ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἐξισλαμισμοῦ εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον προβληματικὴ ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς.

β) Τὴν α' μετὰ τὴν κατάκτησιν ἑκατονταετηρίδα ἢ τὸ α' ἡμισυ τῆς β'. Εἰς τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ τὴν κατάκτησιν ἢ τὸ πολὺ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δευτέρας ἀνάγει τοὺς ἐξισλαμισμοὺς τῶν Βαλλαάδων ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγγελῆς (φιλόλογος, καθηγητὴς ἄλλοτε ἐπὶ ἔτη τοῦ Γυμνασίου Τσοτυλίου) εἰς τὴν περὶ Τσοτυλίου μικρὰν πραγματείαν του². Αἱ ἀποδείξεις ὅμως, τὰς ὁποίας παρέχει, ἔχουν τὸν χαρακτῆρα μᾶλλον κρίσεων καὶ συλλογισμῶν βασιζομένων εἰς τὰ ἐκ τῆς καθ' ὅλου ἱστορίας τῆς Τουρκοκρατίας γνωστά, προσαρμοσθέντα εἰς πιθανώτερας ἀπόψεις περὶ τοῦ χρόνου μεταστάσεως εἰς τὸν μωαμεθανισμόν πολλῶν Χριστια-

¹ 1/4 τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων καὶ ὁμιλοῦντας πάντας τὴν ἐλληνικὴν χαρακτηρίζει ἀπλῶς ὡς ἀρνησιθρήσκους. Πρβλ. καὶ Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία, ἔ.δ., τ. Β', σ. 41. Ἑλληνικῆς φυλῆς οἱ περισσότεροι τῶν Ὁθωμανῶν τῆς πόλεως τῶν Γρεβενῶν.

1. «Λαογραφία» Στ' (1917) 117.

2. Κωνστ. Ἀγγελῆς, Τὸ Τσοτύλιον, «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», 1932, σ. 137-144.

νὼν τῆς κωμοπόλεως Τσοτυλίου καὶ τῆς ὅλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος.

«Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν μερῶν τούτων ὑπὸ τῶν Τούρκων ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ πρῶτον ἤμισυ τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως Τσοτυλίου, γράφει ὁ Ἀγγελῆς, καὶ τῆς ὅλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος, ἀφ' ἐνὸς μὲν δεινὰ πάσχοντες καὶ πιεζόμενοι μεγάλως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ δελεαζόμενοι καὶ ὑπὸ παροχῶν καὶ ἀπονομῆς θέσεων, ἀξιομάτων, καὶ τίτλων εὐγενείας (βέη κ.λ.) ἡσπάσθησαν τὸν μωαμεθανισμόν, ἐκ δὲ τῶν διατελεσάντων πιστῶν εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα, οἱ μὲν πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς προγονικὰς αὐτῶν ἐστίας καὶ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον καὶ σωτηρίαν εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ δύσβατα μέρη τῶν κλιτύων τοῦ Βοΐου καὶ τινῶν ἄλλων πέριξ ὀρέων, ὀλίγοι δὲ ἔμειναν μεταξὺ τῶν πρώτων ἀδελφῶν των, καὶ αὐτοὶ πρωτίμως περιελθόντες εἰς τὴν θέσιν τοῦ δουλοπαροίκου τῶν κτημάτων τῶν ἰσχυρῶν βέηδων, τῶν κυρίων καταστάντων ὅλων τῶν ἐγκαταλειφθέντων κτημάτων ὑπὸ τῶν βίᾳ ἐκπατρισθέντων χριστιανῶν. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις ὀφείλουσι τὴν ἰδρυσίν των εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη αἱ μεγάλοι μετὰ ταῦτα κωμοπόλεις Πεντάλοφος, Αὐγερινός, Δίλοφος, Βλάστη καὶ αὕτῃ ἡ πρωτεύουσα πόλις, τὸ χριστιανικὸν κέντρον τῆς Ἐπαρχίας, ὅπου καὶ ἡ ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου, Σιάτιστα»¹.

Ἄλλ' εἰς τὰ ἀνωτέρω θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ, 1) ὅτι οἱ χρόνοι τῆς κατακτῆσεως τῶν μερῶν τούτων τίθενται ἀορίστως—ἀφετηρίαν τῆς κατακτῆσεως ἐννοεῖ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως ἢ τὰς πρὸ αὐτῆς εἰσβολὰς τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν κ.λ. καὶ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς;—καὶ 2) ἡ ἰδρυσις τῶν μεγάλων κωμοπόλεων Πενταλόφου, Αὐγερινοῦ, Διλόφου, Βλάστης καὶ αὐτῆς τῆς πρωτεύουσας πόλεως τῆς ἐπαρχίας, τῆς Σιατίστης, δὲν φαίνεται ἐνισχυομένη ἐκ γραπτῆς τινος μαρτυρίας ἀναφερομένης εἰς τοὺς πρὸ τοῦ α' ἡμίσεος τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, διότι ἡ κοιλὰς τοῦ ἄνω Ἀλιάκμονος κατὰ μέγα μέρος δὲν εἶχεν ὑποστῇ μεγάλας σχετικῶς διαταραχάς, ὥς αἱ ἄλλαι περιοχαὶ εὐθὺς μετὰ τὴν κατάκτησιν διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως (ἐπὶ Μουράτ Β') τῶν Κονιάρων εἰς τὰς πλέον εὐφόρους γαίας τῶν Καϊλαρίων-Ὀστρόβου κ.λ.

Συνεχίζων ὁ Ἀγγελῆς προσφέρει ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του συσχετίζων ἅμα ταῦτα πρὸς ἀντιρρήσεις του ἐπὶ τῆς γνώμης τῶν φρονούντων ὅτι ἐπὶ Ἀλῇ Πασᾷ ἐγένοντο οἱ ἐξισλαμισμοί.

«Ὡς λόγοι τῆς τοιαύτης γνώμης συνηγοροῦσι πρῶτοι μὲν, ὅτι οἱ κατακτηταὶ εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτῆσεως ἐξεδήλωσαν σφοδρὰν τὴν ὁρμὴν αὐτῶν πρὸς διάδοσιν εἰς τοὺς κατακτηθέντας τοῦ θρησκευματος αὐτῶν, δεύτερον δέ, διότι ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἰκανὸς χρόνος, ἵνα λησμονηθῇ

1. Αὐτόθι, σ. 138-139.

ἡ παράδοσις μεταξύ τῶν ἐξισλαμισθέντων τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν καταγωγῆς αὐτῶν, ὅπερ συνέβη εἰς τοὺς ἐν λόγῳ μωαμεθανούς, οἵτινες ὄχι μόνον δὲν διετήρουν τοιαύτην συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ φανατισμοῦ ἀπέκρουον ταύτην, εἰ καὶ εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ὠμίλουν αὐτὴν μετ' ὅλων τοὺς ἰδιωματισμούς, καὶ τὰ αὐτὰ ἦθη καὶ ἔθιμα σχεδόν, ἐνθ', ἐὰν ἐγίνετο εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ...». Καὶ ὀλίγον κατωτέρω. «Πρὸς τοῦτοις ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἱκανὸς χρόνος, μέχρις οὗ οἱ ἐξισλαμισθέντες ἀποτελέσουσιν ἐν τι ὁμοιογενές, ἀντίθετον λόγῳ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν διαφορᾶς καὶ ὑπερόχου αὐτῶν θέσεως, λόγῳ τῆς κυριαρχικῆς πλέον ιδιότητος ἀπέναντι τῶν πρώην ἀδελφῶν των Χριστιανῶν, πρὸς τοὺς μείναντας πιστοὺς εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν κατοίκους τοῦ τόπου».

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀγγελῆ ὅτι ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἱκανὸς χρόνος διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν ἐξισλαμισθέντων εἰς ἐν ὁμοιογενὲς ὅλον εἶναι ὀρθή. Αὐτὴ δὲ μᾶλλον ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῶν ἐξισλαμισέων εἰς τοὺς πρώτους μετὰ τὴν κατάκτησιν χρόνους. Ἡ γνώμη του ὅμως ὅτι οἱ κατακτηταὶ ἐξεδήλωσαν σφοδρὰν τὴν ὁρμὴν πρὸς διάδοσιν τοῦ θρησκευματός των κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτήσεως δὲν φαίνεται βεβαία, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι βιαία ἐξισλάμισις ἀπίστων ἦτο ἀθέμιτος καὶ ἀσυγχώρητος εἰς τὸν ἱερὸν νόμον τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι γνωστὰ τὰ προνόμια καὶ αἰλοῖμαι πράξεις αἱ ἐννοοῦσαι τὴν συνύπαρξιν Τούρκων καὶ Χριστιανῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Διὰ ταῦτα ἡ περὶ ὁμοιογενοῦς τῶν Βαλλιαῶν ὅλου ἀντίληψις ὀρθῶς μὲν προβάλλεται κατὰ τῆς γνώμης ἐξισλαμίσεων ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ, ὥς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, ἐφ' ὅσον ὅμως αὕτη δὲν πιστοῦται ἐκ τινος μαρτυρίας, δὲν δύναται νὰ εὐσταθῇ ὥς ἱστορικὸν γεγονὸς λαβὼν χώραν τὴν α' ἑκατονταετηρίδα ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ α' ἡμισυ τῆς δευτέρας καὶ μόνον.

Καὶ ὁ θεολόγος καθηγητὴς τοῦ Γυμνασίου Γρεβενῶν Χρ. Ἐνισλείδης στηριζόμενος εἰς τὰ γενικῶς γνωστὰ περὶ μετατροπῆς βίᾳ τῶν χριστιανικῶν ναῶν εἰς τζαμιά «καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὥς γράφει», ἐπὶ τοῦ σκληροῦ καὶ φανατικοῦ Σουλτάνου Σελίμ Α' ἐπείχειρεῖ νὰ ἀναγάγῃ τὴν μετατροπὴν καὶ τῶν ναῶν Ἀγίου Δημητρίου καὶ Ἀγίου Ἀχιλλεῖου Γρεβενῶν εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους. Μὴ ἔχων ὅμως εἰς τὴν διάθεσίν του οὐδὲν συγκεκριμένον στοιχεῖον, ἐκ τῶν ἐπιτοπίων ἐννοεῖται, γράφει «Τοῦτο ἴσως νὰ ἐγίνετο τὸ ἔτος 1520» καὶ συνεχίζων «Ἀκόμη τότε οἱ κατακτηταὶ προέβησαν εἰς τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Βαλλιαῶδες τόσον τῶν Γρεβενῶν, ὅσον καὶ τῆς ὑπαίθρου ἦσαν τοιοῦτοι χριστιανοὶ ἐξισλαμισθέντες» κ.λ. (παραπέμπων εἰς τὸν Ἀραβαντινόν, Χρονογραφία Ἡπειροῦ, σ. 41)².

1. Χρ. Ἐνισλείδης, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της, ἑ.ἀ., σ. 80-81, 104-106.

2. Δὲν παρέλκει ἐνταῦθα μικρὰ προκτασις ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀνωτέρω τοῦ Ἐνισλείδου

Ἄλλὰ κατὰ τὸν ἴδιον Ἐνισλείδην «ὁ ἐξιslaμισμὸς οὗτος τῶν χριστιανῶν ἔγινε σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κατ' ἐπανάληψιν». Διότι ἀποδέχεται τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ γραφέντα, ὅτι δηλ. ἡ ἐξώμοσις τῶν Βαλλαάδων¹ ἔγινε κατὰ τὸ μεταξὺ 1770-1820 (1819 Ζώτος) καὶ μέχρι τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου 1838, ὡς θὰ ἀναπτυχθῇ κατωτέρω.

γ) Πρὸ ὀλίγων ἐκατονταετηρίδων. Τὴν γνώμην περὶ τοῦ ἐξιslaμισμού τῶν Βαλλαάδων πρὸ ὀλίγων ἐκατονταετηρίδων εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Φιλολ. Συλλόγου «Παρνασσός» ἔτ. 1904 ὑπὸ τὸν τίτλον «Μακεδονικά σύμμεικτα». Ὁ Γ.Α. δημοσιεύει μετ' ἄλλων καὶ δημοτικὸν ἄσμα², τὸ ὁποῖον ἤκουσε παρὰ τυφλοῦ αἰοῦ τοῦ τῆς Χαλκιδικῆς. Τὸ ἄσμα ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἀδελφοῦ τουρκεύσαντος μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, ἡ ὁποία ἐπωλήθη εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ ἀνδρός της, διότι τὸν ἔρριξαν πολὺ χρέος «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριχναν, πολὺ φαρμακισμένο». Στηριζόμενος ὁ Γ.Α. εἰς τοῦτο καὶ εἰς τοὺς στίχους:

«Πτὴν Πόλην εἶναι ἡ μάνα μου, ἴτ'α Γρεβενά ἡ κυρὴς μου,
εἶχα κι ἔναν ἀδελφὸ μὰ ἦταν τουρκεβμένος»,

συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ποίημα δὲν εἶναι ἄμοιρον σπουδαιότητος πρὸ πάντων ὑπὸ ἱστορικὴν ἐποψιν. Διότι τὸ «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριχναν» καὶ «ἴτ'α Γρεβενά ἡ κυρὴς μου, εἶχα κι ἔναν ἀδελφὸ πού ἦταν τουρκεβμένος» εἶναι ἀτήχησις τῆς πρὸ ὀλίγων ἐκατονταετηρίδων θλιβερᾶς ἐκείνης ἀπὸ τῆς θρησκείας μας καὶ τῆς ἐθνικῆς ὁλομελείας ἀποστασίας τῶν καὶ νῦν ἔτι ἐλλήνιστι λαλοῦντων Μουσουλμάνων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν³.

μετ' ἐρωτηματικῶν τινων. Τὸ γράμμα τῆς μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων περὶ ὀρισμοῦ τοῦ σουλτάνου νὰ χαλνοῦν τὰ καινούργια μοναστήρια καὶ ὅσα ἀνεκαινίσθησαν «νεωστὶ ἐπὶ ταῖς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίαις...» πρέπει νὰ ἔχη σχέσιν πρὸς τὰς οὐχὶ ἀγνώστους ἀπαγορευτικὰς διατάξεις, περὶ τὸ 1540, καὶ τὴν κατάσχεσιν ναῶν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Σέρρας τὸ 1569 (βλ. καὶ Μιχ. Ἀθ. Κάλινδερη, Αἱ συντεχνίαι καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήναι 1973, σ. 78-79). Ἄλλ' ἡ ἰδρυσις τῆς μονῆς Ζάμπο εἶας τὸ 1534 καὶ ἡ ἐφεξῆς σταδιοδρομία της; Ὁ Νικάνωρ προσέτι προερχόμενος ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ εἰσχωρήσας εἰς τὰς πρὸς Γρεβενά μέρη (Καμβοῦνια-Μπούρινο) νὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τὴν ἀνάσχεσιν ἐξιslaμίσμων ἀρξαμένων εἰς Γρεβενά; Εἰς γενικωτέραν δὲ τῆς Ἐκκλησίας πρόνοιαν καὶ εἰδικὴν ἀποστολὴν νὰ ἀναφερῇται καὶ ἡ τοῦ Διονυσίου (ἐκ Θεσσαλονίκης) ἐμφάνισις εἰς Πιερίαν-Ὀλυμπον;

1. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της, σ. 74, 122.

2. Ἐπετηρ. Φιλ. Συλλ. «Παρνασσός», Η' (1904) 196-197.

3. Εἰς ἄλλην παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ἁσματος, τὴν ὁποίαν ἔχω συλλέξει ἐκ τοῦ χωρίου Κοντσικοῦ (Γαλατινῆς), ἐπαρχίας τοῦ Σισανίου, ὁ μὲν στίχος «πολὺ χρέους τὸν ἔρριχναν, πολὺ χρέους τὸν ρίχνουν», εἶναι παρόμοιος, ὁ δὲ τῆς ἀπαντήσεως τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν Χαζινάτην τοῦ Πασιᾶ ἔχει ἄλλως.

«Ἡ μάνα μ' ἄχ' τὰ Γάλατα κι' οὐ Ἀφέντης μ' ἀπ' τὴν Ἄρτα
κι' εἶχα κι ἔναν ἀδερφὸ στοῦν κόσμου ξιακουσμένον,
εἶν' Χαζινάτης τοῦ Πασιᾶ τοῦν εἶχ' ἀγαπημένον».

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ Γ.Α. εἶχεν ἀποδεχθῇ καὶ ὁ (συγχωριανὸς ἡμῶν ἀκαδημαϊκός) Ἀντ. Κεραμοπούλλος «ὄχι πρὸ πολλοῦ ἐξισλαμισθέντες» σημειώσας εἰς τὴν μελέτην του «Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι»¹, χωρὶς νὰ ἐκφράσῃ ὁ ἴδιος οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς μὴ ἐξ Ἑλλήνων προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ μέρη μας περὶ τούτων ἀντίληψιν².

δ) Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τῆς ΙΖ' ἐκατονταετηρίδος (Β. Νικολαΐδης). Τοὺς Τούρκους τῶν ἐπαρχιῶν Ἀνασελίτσης καὶ Γρεβενῶν ἐγνώρισεν ὡς περιηγητῆς καὶ ὁ Β. Νικολαΐδης, Ἑλλήν λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ. Οὗτος εἰς τὸ ἐκδοθὲν εἰς Παρίσιους γαλλιστὶ τὸ 1859 ἔργον του³ ἱκανὰς περὶ τοῦ βίου τῶν Βαλλαάδων τῆς Λεψίστης ἰδίως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς εἰδήσεις παρέχει, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἱστορικά τινα περὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν κατὰ τὴν ὥς ἂνω ἐποχὴν, ὡς ἐγγιστα καθοριζομένην.

Πρὶν ἐκθέσωμεν ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰπώμεν ὅτι κατὰ τὸ ἀπὸ Κατορίας εἰς Λεψίσταν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γρεβενὰ δρομολόγιόν του μετὰ τὴν Σμῖξιν παρὰ τὴν Χρούπισταν ὁ Νικολαΐδης ἐσημείωσε τὸ χωρίον Μπουμπόστι (Baboust) συνιστάμενον ἐξ 120 οἰκιῶν ἐλληνικῶν καὶ τουρκικῶν χωρισμένων εἰς δύο συνοικίας⁴, τὸ Γκινόσι (Guinosche) ἐκ 50 οἰκιῶν τουρκικῶν, τὸ Βαῖπεσι ἐξ 100 οἰκιῶν τουρκικῶν καὶ ἀκολουθῶς τὸ: Οἰουνα⁵, προφανῶς, τὸ Χοριθὸ μὲ 40 οἰκίας ἐλληνικάς. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ Λεψίστης εἰς Γρεβενὰ δρομολόγιόν του, ἐνῶ διέρχεται τὸ Πηλουρύ, τὴν Τραπεζίτσαν,

1. Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 19, σημ. Βλ. καὶ τοῦ ἰδίου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, Ἀθήναι 1945, σ. 154. Εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ εἰσαγωγὴν ἡμῶν ἐμνημονεύσαμεν τροποποίησιν τῆς γνώμης τοῦ Κεραμοπούλλου ἐξ ἀφορμῆς τῶν δεδομένων τῆς Ζάμπορδας. Δὲν παρέλκει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα καὶ παρερμηνεῖαν τινὰ, μικράν μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἀνευ σημασίας. Διὰ τὰ χωρία οὐχὶ τῆς ἐπαρχίας Βοΐου (Ἀνασελίτσης), ὡς ἀνέγραψεν ὁ Κεραμοπούλλος, δίδει «σπουδαῖα πορίσματα» περὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ ὁ Κῶδιξ (Ζάμπορδας), ἀλλὰ διὰ τὰ τῶν Γρεβενῶν. Εἰς ταῦτα ἀφώρων κυρίως τὰ διατυπωθέντα εἰς Μιχ. Καλινδέρη, Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.α., σ. 6, βλ. καὶ ὅσα ἀνωτέρω (εἰς τὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ καταλόγου τῶν χωρίων) ἐγράψανεν σχετικῶς.

2. Καὶ ὁ Ἀλ. Ἐ. Λέτσας («Μακεδονικά» Α' (1940) 129) ἔγραψεν ὅτι οἱ Βαλλαάδες ἦσαν Ἕλληνες ἐξισλαμισθέντες εἰς παλαιότερους χρόνους παρέχον ἐμπειρικός ἀποδείξεις: τὴν γλῶσσαν, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὰς συγγενείας (τοῦτο εἶναι ἀόριστον) μετὰ τῶν περιόικων καὶ τὰ ἐρεῖπια ἐκκλησιῶν χρόνων ἀρχαίων (πόσον!). Εἰς τὰ «Μακεδονικά» Β' (1941-1952) 321 «ἐξισλαμισθέντες κάποτε διὰ τῆς βίας, εἰς παλαιότεραν βεβαίως ἐποχὴν καὶ ὄχι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ἀλῆ Πασά, ὅπως πιστεῦουν μερικοὶ» ἔχει γράφει καὶ ὁ Γιάννης Ἀργ. Τόξης.

3. Β. Nicolaidy, Les Turcs et la Turquie contemporaine. Itinéraire et compte-rendu de voyages dans les provinces Ottomanes.

4. Αὐτόθι, τ. Β', σ. 214.

5. Αὐτόθι, σ. 215.

τὸ Τσοῦρχλι καὶ τό: Arkoudi (Ἄρκουδοχώρι)¹ δὲν κάμνει λόγον, ποίας συστάσεως εἶναι ἕκαστον τῶν χωρίων τούτων.

Διὰ τὰ Γρεβενὰ ὀλίγα σχετικῶς σημειῶνων ἀριθμεῖ, λέγει, 300 οἰκογενείας κατὰ τὸ πλεῖστον μωαμεθανικὰς ἢ ἐξισλαμισθεῖσας ὡς τῆς Ἀνασελίτσης. Οἱ τῆς Λεψίστης καὶ τῶν χωρίων τῆς Μωαμεθανοὶ δὲν ἔχουν κανὲν κοινὸν πρὸς τοὺς ἄλλους τῶν ὁμοθρήσκους καὶ δὲν γνωρίζουν ἐκ τῆς τουρκικῆς, εἰμὴ 3 μόνον λέξεις: *V'Allahy*: μὰ τὸν θεόν, τὸ ὁποῖον προφέρουν *Val-lahâ, Selam-na Allecum*: γειά σας καὶ *Mehr-habar*: Μεράβα: ὡς εὐ παρέστης². Οἱ δύο τελευταῖαι λέξεις, ὡς θρησκευτικοὶ χαιρετισμοὶ εἶναι ἀπηγορευμένοι, λέγει ὁ Νικολαΐδης, εἰς πάντα μὴ Μουσουλμάνον. Ὅποιος μάλιστα ἐκ τῶν Χριστιανῶν τολμήσῃ νὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ, ἐξαναγκάζεται νὰ ἀπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν.

Τὸν ἐξισλαμισμόν τούτων ἀποδίδει εἰς προσηλυτισμόν γενόμενον παρὰ δύο ἐγχωρίων νεανιῶν, οἱ ὅποιοι πρὸ 2 περίπου αἰῶνων, ἤτοι περὶ τὸ 1650-60, ἤχθησαν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Σουλτάνου, ἡσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν καὶ βραδύτερον ἐπανήλθον ὡς ἐξωμόται εἰς τὴν πατρίδα τῶν μὲ τὸν τίτλον τοῦ βέη, ἀποτελέσαντες τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα Τούρκων εἰς Λεψίσταν. «Ἰδοῦ, γράφει ὁ Νικολαΐδης, ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας αὐτῶν τῶν δυστυχημένων. Πρὸ δύο περίπου αἰῶνων δύο Ἑλλήνες νεανίαι ἤχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸ παλάτι τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐξισλαμισθέντες ὠνομάσθησαν ὁ μὲν Σισάν Τσαούς, ὁ δὲ Χουσεῖν Τσαούς. Ἐπανελθόντες βραδύτερον εἰς τὴν πατρίδα τῶν, τὸ χωρίον Λούφρι, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρεῖπια σώζονται ἀκόμη παρὰ τὴν Λεψίσταν, ἤρχισαν κηρύττοντες τὸν ἰσλαμισμόν· εἶχον πολλοὺς βοηθούς· βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς πίεσεως, ἡ ὁποία ἐβάρυνε τοὺς Χριστιανοὺς (ἐνθουσιασμένους ἐκ τῆς ἐλπίδος, ὅτι θὰ φέρουν ὄπλα καὶ θὰ ἀποβοῦν εἰς τὸ μέλλον κύριοι ἀπὸ δούλων) προσηλύτισαν ἀρκετούς, οἵτινες κατώκησαν τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ περίξ χωρία. Οἱ δύο οὗτοι ἀρχηγοὶ ἔλαβον ὡς ἀνταμοιβὴν τῶν τὸ προνόμιον τοῦ βέη, τὸ ὁποῖον διατηροῦν ἀκόμη οἱ ἀπόγονοι τῶν»³.

Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο περὶ τῆς ἀποστασίας ἐδέχθη καὶ ὁ Ζῶτος τὸ 1887⁴ συμπληρώσας διὰ τῶν ἐξῆς: ὅτι οἱ δύο πρῶτοι ἐξισλαμισθέντες νεανίαι ὠνο-

1. Αὐτόθι, σ. 228.

2. Πρβλ. καὶ «Μακεδ. Ἡμερολόγιον» 1911, σ. 114-115. Ὁ Νικολαΐδης (ἐ.ἀ., σ. 254), εὐρισκόμενος εἰς τὰ Καραγιάννια (μετὰ τὴν Σιάτισταν) συνδιαλέγεται μὲ ἕνα ἱμάμη, προερχόμενον ἐκ Γρεβενῶν. Τοῦτον οἱ Καραγιαννῆδες ὡς μὴ γνήσιον Τούρκον ὠνόμαζον γκιαούρ ἱμάμ, ἤτοι ἄπιστον ἱμάμη, ὡς Βαλλαᾶν.

3. Αὐτόθι, σ. 216.

4. Β. Δ. Ζῶτου Μολοσσού. Ἡπειρωτ. μακεδ. μελέται, τόμ. Δ', Δρομολόγιον τῆς Ἑλλήν. χερσον., ἀρχαιολ., ἱστορικόν, γεωγρ., στρατιωτικόν, στατιστικόν καὶ ἐμπορικόν. Τεύχος Γ', Μακεδονία καὶ Σερβία, Ἀθήναι 1887, σ. 252.

μάζοντο ὡς χριστιανοὶ Κωνσταντῖνος καὶ Ἀθανάσιος καὶ ὅτι παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς πλὴν τῶν στρατιωτικῶν βαθμῶν καὶ τὰ δικαιώματα καὶ προνόμια τῶν προνομιούχων οἰκογενειῶν τῶν κατακτητῶν τῶν χρόνων Μωάμεθ τοῦ Β', ὅπως θὰ ἀναπτυχθῇ καὶ κατωτέρω.

Οἱ Wace-Thompson ἀναφέρουν καὶ αὐτοὶ ἐν περιλήψει τὸ ἱστορικὸν τοῦ Νικολαΐδου, θεωροῦντες τοῦτο ὡς μίαν περισσότερον πιθανὴν παράδοσιν¹.

Ἡ ὡς ἀνωτέρω ἱστορία περὶ τῆς ἀποστασίας ἢ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου ἔχει ἀνάγκην διευκρινήσεως πρῶτον ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς προελεύσεως τῶν νεανιῶν τῶν θεωρουμένων ὡς πρωτοπόρων τῆς ἐξισλαμίσσεως τῆς ἐπαρχίας.

Χωρὶον Λούφρι παρὰ τὴν Λεψίσταν δὲν γνωρίζομεν ὑπάρχον οὔτε ὡς παλαιοχώρι οὔτε ὡς ἀπλὴν τοπωνυμίαν. Δίωρον περὶπου πρὸς τὰ ΝΔ τῆς Λεψίστης ὑπάρχει ἡ Λούβρη, χωρίον ἀμιγυὺς ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, μνημονευόμενον ὡς Λούβρου εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας² καὶ Λούβρου ἐπίσης εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου³ ἄνευ τινὸς προσθήκης ἐκ τῶν συνήθων, παλαιοχώρι, φέρ' εἰπεῖν, τουρκοχώρι, μεμειγμένον κ.λ. ἄρα καὶ τὸ 1797 ἦτο ἡ Λούβρη ἄνευ τινὸς Τούρκου. Ἐὰν δὲν εἶναι αὕτη ἡ Λούβρη τὸ Λούφρι, ἡ γενέτειρα τῶν ἐξωμοτῶν τῆς ἐπαρχίας, τότε μὲ κάποιαν ἀοριστίαν παρεδόθησαν εἰς τὸ Νικολαΐδην (καὶ Ζῶτον) ἢ ἐγράφησαν παρὰ τῶν ἰδίων καὶ τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος τῶν νεανιῶν καὶ τὰ περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῆς εἰς ἐρείπια ἐξ αἰτίας μάλιστα ἀκαθορίστου καὶ ἀνερμηνεύτου.

Ἐν προκειμένῳ δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ σημειώσω καὶ παραδιδομένα τινα, τὰ ὁποῖα ἤκουσα ἀπὸ χωρικοὺς τῆς ἐπαρχίας, ὅτι δηλ. τὸν καιρὸν ποὺ ἐπέρσεν ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν ὁ Νικολαΐδης, εἶχε ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν ἕνας

1. Wace-Thompson, *The Nomads*, ἑ.ἀ., σ. 29-30. Καὶ ἡ Warg. Hasluck εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐργασίας «Measurements of Macedonian men», London 1929, vol. XXI, parts 1, to 4, December, σ. 322-335, συνταχθεῖσης μετὰ τοῦ G. M. Morant καταλέγουσα εἰς μίαν ἐκ τῶν 6 ὁμάδων ἀνδρῶν τῆς Μακεδονίας, ἐξεταζομένων ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, τοὺς ἐλληνιστὶ ὁμιλοῦντας μωαμεθανοὺς περιοχῆς Ἑλκωνε, Βλάχοι, χριστιανοὶ Βούλγαροι, Μωαμεθανοὶ Βούλγαροι, Τούρκοι καὶ Greek speaking Mohammedans) δέχεται ὅτι οὗτοι «ἀπέβαλον τὸν χριστιανισμὸν ἀντὶ τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοῦλάχιστον δύο αἰῶνας πρὶν». Παραπέμπουσα δ' εἰς τὸ ἔργον τῶν Wace-Thompson (σ. 29-30) φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀποστασίας τοῦ Νικολαΐδου. Εἶχον πληροφορίαν ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Πλάζοιης (1935) ὅτι ἡ Hasluck ἐρευνήσασα κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ χωρίου τὸ νεκροταφεῖον, εἶχεν ἀποφανθῇ ὅτι πρὸ 190 ἐτῶν εἶχον ἐξισλαμισθῇ οἱ Βαλλαῶδες.

2. Μιχ. Καλινδέρης, Γραπτὰ Μνημεῖα, ἑ.ἀ., σ. 62.

3. Μιχ. Καλινδέρης, Σημειώματα Ἱστορικά, ἑ.ἀ., σ. 42. Ἡ σημερινὴ Λούβρη εἶναι ἡ ἀρχαία Λεβαΐη κατὰ τὸν Ι. Φωτόπουλον, Ἱστορία Σελίτσης, Ἀθήναι 1939, σ. 58· βλ. προηγουμένως Ἀγγελλῆν: Λεβαΐην τὴν Λεψίσταν.

παπᾶς ἀπὸ τὴν Λούβρην, ὁ Παπαγιάννης, ὁ ἐπονομασθεὶς Παπαμπραΐμης ἢ Μολαμπραΐμης (εἶχε τιμωρηθῇ ἀπὸ τὸ Δεσπότη δι' ἀνομήματά του), οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπεδοκίμαζον τὴν ἀλλαξοπιστίαν ταύτην ζωηρῶς ρίπτοντες τὰ βέλη τοῦ χλευασμοῦ τῶν ἰσχυρὰ καὶ κατὰ τῆς γενετικῆς τοῦ Λούβρης.

Ἐπειτα, ἐὰν αἱ πληροφορίαι τοῦ Νικολαΐδου προήρχοντο ἐκ γραπτῶν πηγῶν, θὰ ἦσαν, νομίζω, περισσότερον ἐξηκριβωμένοι καὶ πρὸς τὸν χρόνον τῆς μεταβάσεως ἢ ἀπαγωγῆς τῶν νεανιῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ τοῦλάχιστον τῆς ἐπιστροφῆς καὶ κατισχύσεώς των. Διότι πολλὰ ὀλίγα μαντεύομεν ὥς πρὸς τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ ἐξισλαμισμὸς εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀνασελίτσης τοῦλάχιστον. Ἐκ τῶν γραφομένων προκύπτει ὅτι οἱ προσηλυτιζόμενοι ἐκ διαφόρων χωρίων τῆς ἐπαρχίας, αὐτοὶ μόνον οἱ «ἀρκετοὶ» κατήρχοντο καὶ κατόκησαν τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς. Πολλοὶ ἢ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἀνθισταμένων ἐξυπονοεῖται ἔφευγον πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις, μάλιστα δὲ τὰ ὄρεινὰ μέρη¹.

Ὅπωςδὴποτε ὅμως, τὸσον ὁ Νικολαΐδης ὅσον καὶ ὁ Ζῶτος, δὲν ἔλαβον τὴν πρόνοιαν νὰ κατοχυρώσουν τὰ γραφόμενά των ἢ νὰ εἰπουν τοῦλάχιστον κάτι ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν πληροφοριῶν των.

Παρὰ ταῦτα εἰς Λεψίσταν, τὴν ἔδραν τοῦ καζᾶ τοῦ ἱεροδίκου καὶ τῶν κυριωτέρων μπέηδων, ὅπου εὐρισκόμενος κατὰ τὸ ταξιδίον του ὁ Νικολαΐδης σημειώνει καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω, ἦτο δυνατόν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀνάγουν τὰς ἀναμνήσεις των εἰς 100ετίαν καὶ πλεόν πρὸ αὐτῶν, οἱ δὲ γεροντότεροι μπέηδες, εἰδικώτερον οἱ πρόγονοι τῶν νεανιῶν νὰ διετήρουν ὑπερῃφάνως τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀθλήματος τῶν προγόνων των εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Οἱ ἴδιοι ἴσως νὰ εἶχον εἰς χεῖράς των καὶ ἔγγραφόν τι σχετικόν. Ἴσως προσέτι εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἱεροδίκου τῆς ἐπαρχίας, τὸ ὅποιον κατὰ πληροφορίας μου ἐκάη τὸ 1912 παρὰ τοῦ προελαύνοντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ, νὰ ἦτο καταχωρισμένον ἐπίσημόν τι ἔγγραφον, τὸ ὅποιον ἀπετέλει τὴν πηγὴν ἀναμνήσεων εἰς τοὺς μᾶλλον εὐπαιδεύτους τῶν κατοίκων τῆς Λεψίστης.

Πάντως διὰ τὸ ἐξ ἄλλων πηγῶν σκότος ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας, ὡς παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου, φαίνεται πληρεστέρα καὶ μᾶλλον ἱκανοποιητικὴ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὀρίζει: πιθανωτέραν βάσιν ἐξορμήσεως τὸ Λεψίστι καὶ πλεόν εὐλογον τρόπον μεταστάσεως τὸν διὰ προσυλητισμῶ.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν—δὲν παραλείπομεν νὰ μνημονεύσωμεν—ἀνάγουν τὰς ἐξισλαμίσεις τῶν Βαλλαάδων γενικώτερον οἱ Κ. Τσουρκας καὶ Ἰ. Φωτόπουλος (ἀγνοοῦντες τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Νικολαΐδου γραφέντα), ὁ πρῶτος «ἐκ

1. Γενικὰ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν γενιτσάρων ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν πληθυσμῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν βλ. I. C v i j i ć, La péninsule Balkanique, ἑ.ἀ., σ. 129-130. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει παράδειγμα οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἐξισλαμίσθη τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα εἰς Βοσνίαν. Μέλη αὐτῆς μετνήστευσαν εἰς τὰ πέριξ τῆς Λιουμπλιάνας, ἡσπάσθησαν τὸν καθολικισμὸν καὶ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἱ. ἐξεγερμάνισθησαν.

παραδόσεων» περί τὸν ΙΖ' αἰῶνα¹, ὁ δεῦτερος² «πρὸ τοῦ τέλους σχεδὸν τῆς 17ης ἑκατοντ.» λόγῳ πίεσεως ἐκ τῶν περιοδεούντων τὰ μέρη ταῦτα ἀλβανικῶν στιφῶν. Καὶ αἱ μὲν παραδόσεις, τὰς ὁποίας πιθανὸν νὰ ἐγνώριζεν ὁ Τσοῦρκας θὰ ἦσαν ὠφέλιμοι, ἐὰν ἐμνημονεύοντο, ἐναντι τοῦ ἀναποδείκτου ἐπιχειρήματος περί ὑπάρξεως 1) τῶν αὐτῶν ἐπιθέτων εἰς Τοῦρκους καὶ Χριστιανούς καὶ 2) χωραφῶν ἀδελφομοιρίων (πρὸ 100ετίας), τὰ δὲ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Φωτοπούλου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεγχοῦν ὡς στερούμενα τῆς ἀναλόγου τεκμηρίωσης.

Ἐκ συναρμολογήσεως ἀναμνήσεων περιωρισμένων τοπικῶς ἐν συνδυασμῷ πρὸς ψυχία στοιχείων, ἀναφερομένων συλλήβδην εἰς τὴν ἀλλαξοπιστίαν, προέρχονται τὰ κάτωθι:

Εἰς Μεσολογγίῳσι ὁ γέρων Χριστόδουλος Καράπαπας (γεννηθεὶς τὸ 1856) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οἰκογενειακῶν ἐνθυμήσεων (διὰ γεννήσεις, γάμους, συγγενείας (νοῦνους) μὲ ἄλλα χωριά, χειροτονίας κ.λ.), τὰς ὁποίας ἀνέγνωσα ἐπὶ τινος Βροντολογίου ἀντιγραφέντος παρὰ τοῦ προπάππου του Παπαθανάση εἰς Ἀλμυρὸν Θεσσαλίας—ὁ πάππος τοῦ Χριστοδοῦλου Μᾶρκος παπᾶς καὶ αὐτὸς φέρεται γεννηθεὶς τὸ 1787—, ἠδυνήθη νὰ μοὶ προσδιορίσῃ (τὸ 1935):

1. Ὅτι πρὸ τοῦ 1700 ἔγιναν αἱ ἀλλαξοπιστίαι εἰς τὴν ἄλλην συνοικίαν τοῦ αὐτοῦ χωριοῦ, Μεσολογγίῳσι, εἰς τὸ ἐγγὺς Βελίσιτι καὶ ὅλων τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Πλαζόμισταν.

2. Ὁ Παπαθανάσης ἐνεθυμεῖτο καλῶς ὅτι συγκεκριμένως τὸ τζαμί τῆς ἄλλης συνοικίας, τῶν Βαλλαάδων, ἦτο ἐκκλησία Ἁγίος Νικόλαος, μετετρέπη δὲ εἰς τζαμί, ὅταν ἔζη ὁ πάππος του (περὶ τὸ 1670;).

3. Ὁ Παπαθανάσης «σουῖζουνταν», ἦτο ἐξάδελφος μὲ τὸν Σιαῖν ἀγᾶ ἀπὸ τὸ Βελίσιτι· εἰς αὐτὸν δὲ κατέφευγε πρὸς προστασίαν (ἐληστεύθη δις, τὸν πῆραν σκλάβον καὶ αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκά του, νὰ δώσῃ τὸ βίό του), προσέτι δὲ ὁ γέρων Χριστόδουλος ἐγνώριζε «Φιρμένοι ἀπ' ἄλλο μέρος δὲν ἦταν αὐτοί. Γυρίσματα ἦσαν (ἀλλαξοπιστήσαντες). Οἱ πρόσπαππούς μου εἶχιν παρακουστὰ ἀπ' τὸν πάππου τ', πότι γύρσαν. Ἰὰ πῶς γύρξαν. Ἐπῆρναν βάρηναν. Τὸ 'δουνις τοῦ βιὸ τοῦ μπέη. Αὐτὰ ἰδῶ, στοῦ Βελίσιτι καὶ σ' ἡ Πλαζόμιστα. Στοῦ Λιαψίσιτι εἶχαν ἔρθει 2-3 τουρκογιαντίσαροι. Αὐτοὶ εἶχαν τ'ς πληρουμένοι ποῦ γυρνοῦσαν τὰ χουριά³. Οἱ φθουνιροὶ γύρξαν. Ἄλλοι γιὰ νὰ ἔχιν δόξα, νὰ μὴ τ'ς πειράζν. Ἡμεῖς ἐκεῖ (=ἐστάθημεν πιστοί»).

1. «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 461.

2. Ι. Φωτοπούλου, Ἱστορία Σελίτσης, ἑ.ἀ., σ. 67-68.

3. Εἰς τὸ παιδομάζωμα ἀνάγεται καὶ παράδοσις ἐκ τῆς Ντόβριανης-Γρεβενῶν, μικτοῦ χωρίου, μὴ ἔχουσα ὁμῶς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀλλαξοπιστίας συγχωριανῶν. Κατ' αὐτὴν, ἀρχομένου τοῦ 18ου αἰ., οἱ γενίτσαροι ἤρπασαν τῆς Παπαστάθαινας τὸ 6-7χρονο μοναχοπαῖδι Θανάση, ὁ ὁποῖος μετὰ 30ετίαν ἀναδειχθεὶς εἰς πασᾶν τοῦ Μοναστηρίου ἐπεσκέ-

ε) Μετὰ τὸ 1700. Ὁ Γ.Π.Σ.Π. (Γεώργιος Π. Σ. Παναγιωτίδης, ἐκ Δαμασκηνίδας Βοΐου ὡς διδασκαλιστῆς τοῦ Γυμνασίου Τσοτυλίου τὸ 1910) εἰς τὴν πραγματείαν του περὶ τοῦ βίου τῶν Βαλλαάδων τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον¹ γράφει τὰ ἐξῆς ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς: «Ὁ χρόνος τῆς ἐξισλαμίσσεως τῶν διῆκει διὰ τῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐτῶν καὶ φθάνει μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ὡς φαίνεται ὁμως ἐξ ἐκκλησιῶν εἰς μουσουλμανικὰ χωρία, ἐκ παραδόσεων καὶ ἄλλων τεκμηρίων, τὸ πλεῖστον μέρος τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος ἐξισλαμίσσεων ἔλαβε χώραν μετὰ τὸ 1700 μ.Χ. καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Σελίμ τοῦ Γ' καὶ τοῦ προκατόχου του Χαμίτ τοῦ Α', ὅτε ἐγίνοντο τὰ πρὸ τῆς Μεγάλης τοῦ 1821 Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὅποια εἶχον ἀποτελεσματὶν τὴν ἐπίτασιν τῶν δεινοπαθημάτων τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἔλαβον χώραν πλείσται ἐξισλαμίσεις, ὡς ἐξάγεται ἐκ συγγενικῶν δεσμῶν μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν πολλαχού, ὅπου εὐρίσκει τις Μουσουλμάνους πέμπτους-ἕκτους κλπ. ἐξαδέλφους Χριστιανῶν»².

Πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου ἐξισλαμίσσεως τοῦ πλείστου μέρους τῶν Βαλλαάδων ὁ Παναγιωτίδης ὠρμᾶτο κυρίως ἐκ τῶν γενικῶν γνώσεων περὶ τῆς ἐπίτασεως τῶν δεινοπαθημάτων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ προεπαναστατικὰ κινήματα ἐπὶ Χαμίτ Α' καὶ Σελίμ Γ'³.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐντυπώσεων τοῦ προεπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1770 ἰδίᾳ φρονοῦμεν ὅτι ἐγράφησαν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ, ἦτοι ὅτι «Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὁρλώφ, μυστικῇ διαταγῇ τῆς Πύλης πρὸς τοὺς σατράπας τῆς Ρούμελης ἦτο νὰ βιάζωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ τουρκεύσωσι καὶ ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξεπληροῦτο δυστυχῶς ἀπὸ τοῦ 1770»⁴. Καὶ ἐν συνεχείᾳ «Ἐπὶ πεντηκονταετίαν ὅλην μέχρι τοῦ 1819, ἦτοι μέχρι τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἀλῆ καὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, κατεβίβρωσκε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ κακοήθης αὕτη γάγγραινα: Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς χρονολογεῖται καὶ ἡ ἐξώμοσις τῶν Βαλλαάδων τῆς Μακεδονίας».

Φθὴ τὴν γενετείραν του καὶ ἐξήτησε χωρὶς νὰ ἀνακοινώσῃ τὴν ταυτότητά του νὰ καταλύσῃ τὸ βράδυ εἰς τὸ σπίτι τῆς δυστυχούς γραίας Παπαστάθαινας. Ὅταν ἐφυγεν, ἡ ζωὴ τῆς φτωχῆς ἐκαλυτέρευεν οἰκονομικῶς. Βλ. λογοτεχνικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως παρὰ Μιχ. Παπαϊωάννου, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» (Ν. Σφενδόνη) ἐτ. 1947, σ. 129-133.

1. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 113-118.

2. Αὐτόθι, σ. 114.

3. 1774-1789, 1780-1808, βλ. Ἀβρ. Βαπορίδου, Ἐπίτομος βιογραφικὴ ἱστορία τῶν Σουλτάνων τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τευχ. Α, Κωνσταντινούπολις 1885, σ. 154-168.

4. Ζώτου Μολοσσοῦ, Ἀκολουθία τῆς Ἀγίας μεγαλομάρτυρος καὶ πανσόφου Αἰκατερίνης κ.λ., Ἀθήναι 1900, Ἀκολ. Δ', σ. 59.

Ἐξετάζοντες τὰς ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω γραφέντων ἀποδείξεις ἔχομεν νὰ πα-
ρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Τὰ τεκμήρια ἐξ ἐκκλησιῶν εἰς μουσουλμανικὰ χωρία,
ὡς ἐπιχειρήματα ἐντοπίου προσαρμογῆς εἰς τὰς γενικωτέρας ἐντυπώσεις
τῶν χρόνων, θὰ ἦσαν πολλοῦ λόγου ἄξια, ἐὰν ἐμνημονεύοντο παρὰ τοῦ Πα-
ναγιωτίδου. Πολλοὺς ὅμως παρεπλάνησεν ἡ ὕπαρξις ἐκκλησιῶν ἢ ἑρειπίων
αὐτῶν εἰς χωρία πρότερον μικτὰ ἢ χριστιανικὰ ἀποβάντα μωαμεθανικά,
διότι ἐκ δεδομένων ἔχομεν πεισθῆ ὅτι ἡ σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία ἦτο
ὀλισθηρὰ, ἐφ' ὅσον κατὰ καιροὺς ἐγένοντο μετακινήσεις πληθυσμῶν καὶ
ἀλλοιώσεις εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν χωρίων, οὐδὲν δὲ θετικὸν καὶ ἀδιαφιλο-
νείκτητον τεκμήριον παρεσχέθη, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοῦλάχιστον γνωρίζομεν,
περὶ ἐξισλαμισμού τῶν κατοίκων τοῦ α' ἢ β' χωρίου καὶ μετατροπῆς τῆς ἐκ-
κλησίας αὐτοῦ εἰς τζαμίον ἀπὸ τῆς τάδε... ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα ὁ Παναγιω-
τίδης ἐκ παραδόσεων τῶν γεροντοτέρων ἢ παρατηρήσεών του θὰ εἶχε κάμει
κάποιους συνδυασμοὺς ἴσως ἐπουσιώδεις θεωρηθέντας πρὸς μνεῖαν¹, ἀλλ'
ὅταν συγχρόνως ὁ ἴδιος δέχεται ἀναγωγὴν τῶν ἐξισλαμίσεων μέχρι τῆς γε-
νικῆς χρονολογίας τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφήνει νὰ ἐν-
νοηθῇ ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ πιθανότητων, ἴσως εὐλόγων, οὐχὶ ὅμως εὐκόλως
ἀποδεκτὸν ἄνευ ἱστορικοφιλολογικῆς τινος ἐπιβεβαίωσης.

Ἡ δὲ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ ἄποψις σκοπεῖ, ὡς νομίζω, νὰ ἐξάρη τὰ
ἐπιτεύγματα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Πάτερ Κοσμᾶ εἰς Μακεδονίαν, Ἡπειρον
καὶ Ἀλβανίαν, ὅταν δηλαδὴ τὸ 1770 ἐματαιώθη ἡ σκληρὰ ἀπόφασις τοῦ
Σουλτάνου Μουσταφᾶ Γ' νὰ μετοικήσῃ εἰς Βαβυλῶνα δόλοκληρον τὸ Ἑλλη-
νικὸν Ἔθνος καὶ ἐπετεύχθῃ ἡ ἔκδοσις φερμανίου, ἵνα ὁ Πάτερ Κοσμᾶς στα-
λῇ ὡς ἱεροκῆρυξ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον «ὅπως ἐξημερώσῃ τοὺς
ἐξαγριωθέντας ἐπαναστάτας, κτίσῃ σχολεῖα κλπ.» (κατὰ τὸν Ζῶτον)².

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀμφισβητήσωμεν ὅτι βαθεῖαν καὶ εὐεργετικὴν
ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν Χριστιανῶν καὶ τῆς Δυτ. Μακεδονίας εἶχεν
ἡ διδασκαλία τοῦ ἐθναποστόλου Πάτερ Κοσμᾶ, διασωζομένης καὶ νῦν εἰς
πλεῖστα χωρία ζωντανῆς τῆς ἀναμνήσεως περὶ τῆς διελεύσεώς του καὶ τῶν
διδαχῶν του³. Ἄλλ' ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 1770 δέον νὰ χρονολογηθῇ ἡ
ἐξώμοσις χωρίων ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς ταύτης μετὰ τῶν συναφῶν ἐπα-

1. Παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Παναγιωτίδης γράφει ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν περὶ ὧν
ὁ λόγος ἐξισλαμίσεων ἔλαβε χώραν μετὰ τὸ 1700 κ.λ. φαίνεται ἐπηρεασμένος ἐκ τοῦ ἐξι-
σλαμισμού τὸ 1759 τῶν Νοτίων (Καρατζιόβας) κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Πέτρου Παπαγεωρ-
γίου δημοσίευμα εἰς τὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» (τοῦ προπροηγούμενου ἔτους),
1909, σ. 91, τὸ ὁποῖον καὶ μνημονεύει εἰς τὴν μόνην ὑποσημειώσιν του (ὁ Παναγιωτίδης,
σελ. 113).

2. Ζώτου Μολοσσοῦ, Ἀκολουθία, Δ', σ. 58, τοῦ αὐτοῦ Λεξικὸν τῶν Ἀγί-
ων Πάντων κ.λ., Ἐν Ἀθῆναις 1904, σ. 614-615.

3. Μιχ. Καλινδέρης, Ἀπόσπασμα διδαχῆς Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ἔ.ἀ., σ. 6 κ.ε.

κολούθουν: ἀποικισμὸν πολλῶν ἢ ὀλίγων ἐκ τῶν ἀρνηθέντων νὰ ἀλλαξοπιστήσουν, δεσμοὺς συγγενείας πολλῶν πρὸς πολλοὺς, κτηματικά κ.λ., δὲν ἐνισχύεται μὲ κανὲν δεδομένον, δὲν ἐπικουρεῖται δ' οὐδ' ὑπὸ τῆς παραδόσεως τῶν γεροντοτέρων (δυναμένων νὰ ἀπομνημονεύουν καλῶς γεγονότα τῶν πάππων των τοῦλάχιστον).

Ἐξ ἄλλου ἐξαναγκαστικὸς ἐξισλαμισμὸς δὲν ἐπεβλήθη οὐδ' εἰς τοὺς ἀπειθαρχήσαντας τότε πρὸς τὸ Δοβλέτι. Διὰ ταῦτα θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀποδώσωμεν ἔργον διαβρωτικὸν τῆς φυλῆς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐκ τῆς ὁποίας μόνον ἔργα καταστροφῆς μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν ἄλλων περιφερειῶν, παρόμοια δὲ ἔργα διέσωσε καὶ ἡ ἱστορία καὶ ἡ παράδοσις ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης (πρβλ. καταστροφὴν κωμοπόλεων περὶ τὸν Γράμμον καὶ τὴν Β. Ἡπειρον: Γράμμοστας, Νικολίτσης, Λινοτοπίου, Μπιθικουκίου, Ζιουπανίου (1771), μάλιστα δὲ τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ἀποικισμὸν πολλῶν ἐκ τούτων εἰς κέντρα Δυτ. Μακεδονίας: Μοναστήρι, Σιάτισταν, Βογατσικόν, Κλεισούραν, Βλάστην, Σέλιτσαν, Κοζάνην καὶ ἀνατολικώτερον)¹.

Αἱ ὡς ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἡμῶν ἔχουν ἰσχύιν καὶ διὰ τὰς γνώμας τῶν Γ. Γκανούλη, ἐπιθεωρητοῦ Μέσης, καὶ Χρ. Ἐνισλείδου, θεολόγου, οἱ ὅποιοι στηριχθέντες εἰς τὰ ὅσα εἶχε γράψει ὁ Ζῶτος εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης ἡσχολήθησαν καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς Βαλλαάδες. Οὕτω ὁ μὲν πρῶτος γράφων εἰς τὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον² περὶ τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι: «Πράγματι μετ' ὀλίγα ἔτη (ἀντὶ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν), δηλ. μετὰ τὸ 1776 περίπου, ὅτε διῆλθεν ὁ Κοσμᾶς ἐκ Σιατίστης, εἶχον ἀλλαξοπιστήσει οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων πέριξ τῆς Σιατίστης χωρίων ἔνεκα τοῦ ἀπηνουῶς διωγμοῦ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων (καὶ ὅτι, ἂν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ δὲν ἀνεχαιτίζεε τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν Ἑλλήνων, πολλοὶ ὀλίγοι Χριστιανοὶ θὰ ἔμενον εἰς τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν), ὁ δὲ δευτερός ἐκτὸς τῆς ἐπὶ Σελίμ Α' ἀναγωγῆς τοῦ ἐξισλαμισμού τῶν Βαλλαάδων, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀναφέρει καὶ τὴν γνώμην τοῦ Μολοσσοῦ εἰς τὰ ὅσα γράφει γενικῶς περὶ τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ καὶ τῆς «κατεστραμμένης Δυτ. Μακεδονίας»³, χωρὶς νὰ ὑποβοηθῇ διὰ τινος τεκμηρίου ἀπολύτως σχετικοῦ πρὸς τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ 1770.

στ) Ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ. Περὶ ἀλλαξοπιστίας τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐγράφησαν τὰ κάτωθι:

1. W a c e - T h o m p s o n, The Nomads, ἑ.ἀ., σ. 217, κ.ε. Μητροπολίτου Ξάνθης Ἰωακεῖμ Μαρτινιανοῦ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως, Ἀθῆναι 1939, σ. 72, κ.ε. Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 14 κ.ε. Μιχ. Καλινδέρη, Γραπτά Μνημεῖα, ἑ.ἀ., σ. 27, τοῦ ἰδίου, Ὁ βαρῆνος Κωνσταντῖνος Βέλγιος, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 16-18.

2. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1934, σ. 277-280.

3. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος..., ἑ.ἀ., σ. 74, 122.

1. Ὁ Ζῶτος Μολοσσός, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, χρονολογῶν τὴν ἐξώμοσιν τῶν Βαλλαάδων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ προσδιορίζων σαφέστερον τοὺς τόπους γράφει: «Οἱ κάτοικοι τῶν Ἐπαρχιῶν Ἄνω Σελίτσης (Ἀνασελίτσης), Σιατίστης καὶ Χρουπίστης ἐπὶ Ἀλῇ πασᾷ περιετμήθησαν». Ἄν ὅμως διὰ τῶν διδασκῶν τοῦ πάτερ Κοσμᾶ «ἐστηρίχθη τότε (δηλ. τὸ 1770-1771) τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν πίστιν τοῦ τὴν ἁγίαν», ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Μολοσσός εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Αἰκατερίνης ἐκδοθεῖσαν τὸ 1900, τὸ γεγονὸς τῆς περιτομῆς τῶν Βαλλαάδων ἐπὶ Ἀλῇ ἐξασθενεῖ, νομίζω, τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας ἐπὶ τῶν κατοίκων τῶν ὡς ἄνω ἐπαρχιῶν. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς-Μακεδονικὰς μελέτας τοῦ ἐκδοθεῖσας τὸ 1887 εἶχεν ἐκφρασθῇ ὅτι ἐπὶ Ἀλῇ ἐνετάθη ἡ ἐξωμοσία χωρὶς καὶ νὰ μνημονεύῃ τὰ Ὀρλωφικὰ καὶ τὸν Πάτερ Κοσμᾶν. Ὁ τρόπος ἔπειτα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ ἐπὶ Ἀλῇ ὁ ὑπὸ τοῦ Ζῶτου προβληθεὶς τότε (1887), ἥτοι ὡς γενόμενος α) διὰ προσηλυτισμοῦ καὶ β) βία καὶ δυναστεία, ὅχι μόνον δὲν στηρίζεται εἰς ἀποδείξεις, ἀλλ' ἐλέγχεται ὡς παραλλαγή τῶν ὧν εἶχε γράψει ὁ Νικολαΐδης περὶ τῶν Βαλλαάδων τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ μέρος τὸ ἀφορῶν τὸν προσηλυτισμόν, διότι τὸ βία καὶ δυναστεία εἶναι κάτι τὸ κοινὸν διὰ τὴν δουλείαν. Καὶ ἀντιστρόφως, ἂν τὰ περὶ προσηλυτισμοῦ ἐπὶ Ἀλῇ πασᾷ ἦσαν ἰσχυρὰ καὶ ἐξηλεγμένα, διατί παραλείπονται παρὰ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Αἰκατερίνης τὸ 1900, ὅταν τίθεται διάφορος βάσις με ἀφετηρίαν τὸ 1770, τὸν ἐκτουρκισμόν δηλ. ἔκτοτε τῆς Ρούμελης;

Ὁ Ζῶτος εἶχεν ὅπ' ὅψιν τοῦ τὸ 1887 τὸ ἔργον τοῦ Νικολαΐδου, ὅπου ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας τῶν Βαλλαάδων ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. περίπου, ὡς εἶδομεν. Τὴν ἱστορίαν αὐτὴν ὁ Ζῶτος, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ, ἂν ὄντως τὴν παραλαμβάνῃ παρὰ τοῦ Νικολαΐδου ἢ ἄλλοθεν, τὴν μεταφέρει χρονικῶς εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῇ ἐγκαταμεινῶν καὶ νέα τινὰ στοιχεῖα. Οἱ ἐξωμόται δηλ. ἀρνησίνθησκοι Βαλλαᾶδες ἐξώμοσαν α) διὰ προσηλυτισμοῦ «δύο ἐπιλοχιῶν=τσαούσηδων, καταγομένων ἀπὸ τὰ νῦν ἔρημα χωρία Παλαιο-Σελίτσα καὶ Δούφρι, ὀνομαζομένων Κωνσταντίνου καὶ Ἀθανασίου, μετονομασθέντων Σινάνη καὶ Χουσεῖνη, οὓς ἡ Πύλη ἐτίμησε με τὸ ἀξίωμα τοῦ ταγματάρχου καὶ με δικαιώματα κατακτητικὰ τῶν προνομίωχων οἰκογενειῶν τοῦ Μωάμεθ Β' τοῦ Πορθητοῦ», καθ' ἃ καὶ ἀνωτέρω ἐγράφη, «καὶ τοὺς ἔστειλεν εἰς Γρεβενὰ ὅθεν ἤρχισαν τὸν προσηλυτισμόν» κ.λ.

Συγκρίνοντας τὰς δύο παραλλαγὰς τῆς ἱστορίας ἀνεξαρτήτως χρονικῆς τοποθετήσεως παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: Ὅτι ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν δύο ἐπιλοχιῶν εἰς μὲν τὸν Νικολαΐδην ἔχει τὴν ὁμαλὴν ὁδὸν τοῦ παιδομαζώματος κατ' ἀρχήν, τοῦ ἐξισλαμισμοῦ καὶ τῆς ἀναδειξέως τῶν ἔπειτα εἰς τσαούσηδων, ἐνῶ εἰς τὸν Ζῶτον μένει ἄνευ διασαφήσεως.

Ὡς τόπος καταγωγῆς τῶν εἰς τὸν Νικολαΐδην ἀναγράφεται τὸ Λούφρι, περὶ τῆς υπάρξεως τοῦ ὁποίου ἐξεφράσαμεν ἀμφισβητήσεις, εἰς τὸν Ζῶτον

προστίθεται καὶ ἡ Παλιосέλιτσα (τὸ Δούφρι μᾶλλον ἐκ τυπογρ. λάθους)¹, ἀλλ' ἄγνωστον πῶθεν ἡ πληροφορία αὕτη (ἀρχαῖα λέγει τὰ ὀνόματα Σελλᾶ, Σελοῖ-τσα, κ.λ.) ὥς καὶ τὰ περὶ τῶν πρῶν κυρίων ὀνομάτων Κωνσταντίνου τοῦ Σινάνη καὶ Ἀθανασίου τοῦ Χουσεῖνη. Ὁ Νικολαΐδης γράφει ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ οὗτοι ἔλαβον ὥς ἀνταμοιβήν, φυσικὰ μετὰ τὸ συντελεσθὲν παρ' αὐτῶν ἔργον, τὸ προνόμιον τοῦ βέη, ἐνῶ ὁ Ζῶτος ὅτι ὥς ταγματάρχας τοὺς ἔστειλεν ἡ Πύλη εἰς τὰ Γρεβενά ἀντὶ τῆς Λεψίστης, κατὰ Νικολαΐδην.

2. Ὁ Δημ. Λουκόπουλος ἐδημοσίευσεν, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, παράδοσιν περὶ τῶν Βαλλαάδων, τὴν ὁποίαν λέγει ὅτι ἤκουσεν εἰς πολλὰ χωρία, καθ' ἣν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασῆ ἦσαν Χριστιανοὶ οἱ Βαλλαᾶδες. Τοῦτο δὲ φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτοὶ δὲν ὁμιλοῦν τουρκικά, ἀλλὰ ὅλοι ἑλληνικά, καὶ εἰς τὰ χωρία τοὺς ἀκόμα εὐρίσκονται ἐκκλησίαι καὶ ἐξωκκλήσια ἐρειπωμένα. Ὁ Ἀλῆς τοὺς ἐβίαζε περισσότερον καὶ τότε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσουν καὶ εἶπαν: Βά Ἀλλάχ: ἅς γίνῃ καὶ αὐτὸ, ἀφοῦ τὸ θέλει ὁ Θεός. Ἀπὸ τότε λέγονται Βαλλαᾶδες. Δὲν ἠρκέσθη ὁμῶς ὁ Λουκόπουλος εἰς τὴν ἀπλὴν παραλαβὴν τῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἐρωτήσας καταλλήλως πολλοὺς τῶν Βαλλαάδων ἐβεβαιώθη ὅτι οὗτοι δὲν ἐτούρκεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, διὸ καὶ παρετήρησεν εἰς ὑποσημείωσιν: «Τὸ τοιοῦτον, ἂν ἦτο ἀληθές, θὰ ὑπῆρχον συγγένεια ἀκόμη καὶ σήμερον μεταξὺ χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, ὅπερ δὲν συμβαίνει»².

3. Καὶ ὁ Ζαχ. Δρόσος, ἐκ τῶν ἐγχωρίων λογίων, ὡς εἶπομεν, περισυλλέξας πληροφορίας ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ λαοῦ ἐδέχθη, ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες προέρχονται ἐκ τῶν χρόνων τῆς προωθήσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων³. «Ἦτοι οἱ Ἀλβανοὶ ἐμπιστοὶ τοῦ Ἀλῆ περιερχόμενοι τὰ χωρία Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης ἐξηνάγκαζον τοὺς προκρίτους τῶν με βίαια καὶ βάρβαρα μέσα νὰ πωλήσουν τὸ χωριὸν εἰς τὸν ἀφέντην των, ὁ δ' Ἀλῆς ἐχάρισεν ὅλα τὰ οὕτω γενόμενα τσιφλίκια τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης εἰς τὸν Μεχμετάγον, ἰσχυρὸν τοπάρχην τῶν Γρεβενῶν ἔναντι ὑπηρεσιῶν του, σωτηρίας δηλ. τοῦ Ἀλῆ εἰς μάχην κατὰ τῶν Σουλωτῶν. «Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πολλοὶ χριστιανοὶ διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀλβανῶν καὶ νὰ μὴ χάσουν καὶ τὴν περιουσίαν των μετὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ χωριοῦ των εἰς τσιφλίκι, ἠσπάζοντο τὸν μωαμεθανισμόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς μετὰ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μετήρχετο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, γράφει ὁ Δρόσος, ἔγιναν οἱ Τοῦρκοι τῶν χωριῶν

1. Ὁ Ζῶτος Μολοσσός (Ἠπειρωτικαί, Μακεδονικαὶ μελέται, ἔ.ἀ., σ. 254) μνημονεύει μετὰ τὰ χωρία: Βαϊπέζη (ἀντὶ Βαῖπεσι) ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χερβάδες (ἀντὶ Σιαρμπάδες) ἐξ Ἑλλήνων, τὸ Γκινόσκη (ἀντὶ Γκινόσι) συνιστάμενον ἐκ 300 ψυχῶν Κοινάρων (ἐνῶ ἦσαν Βαλλαᾶδες).

2. «Λαογραφία», τ. ΣΤ', σ. 117 καὶ σημ.

3. «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», 1938, σ. 146-149.

Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης (Βοΐου) εἰς ἄλλα μέρη ὁλόκληρα χωρία καὶ εἰς ἄλλα ἐν μέρος μόνον αὐτῶν. Εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων σώζονται ἀκόμη σήμερα ἐκκλησίαι παλαιαὶ ἢ ἐξωκκλήσια ἢ ἐρείπια ἐκκλησιῶν, ὅπως στὴν Βροντὴν (Βρόντζα), Κιβωτὸν (Κρίφτσι) κ.λ. Ἔτι δὲ προσθέτει «εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον (Τσοῦρχλι), ὅθεν γράφει τὰ ἀνωτέρω ὁ Δρόσος, ἡ οἰκογένεια Παπαγιάννη εἶχεν ἢ ἐφαίνετο ὅτι εἶχε συγγενικὰς τουρκικὰς οἰκογενεῖας».

Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐπίσης ἐν συνεχείᾳ ὅτι ὑπῆρχον ὁμοιότητες τῶν Βαλλαάδων πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὸν γάμον, τὰ τραγούδια, τοὺς χοροὺς, τὴν ἐνδυμασίαν, ὅτι οὐδεὶς τῶν Βαλλαάδων ἐγνώριζε τὴν τουρκικὴν, ὅτι ὀλίγοι ἐγνώριζον τὴν ὑπαρξίν κορανίου συμπεραίνων: Ὅλα αὐτὰ μᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι ὄντως οἱ Βαλλαᾶδες τῶν χωριῶν μας ἦσαν κάποτε Ἕλληνες καὶ ἐξισλαμίσθησαν.

Ὁ Δρόσος δὲν ἀπομακρύνεται τῶν λαϊκῶν ἀναμνήσεων, αἱ ὁποῖαι ὄντως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀνάγουν τὸν ἐξισλαμισμόν τῶν ἰδιορρύθμων αὐτῶν Τούρκων¹, ὥς δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ταῦτα καὶ ἡμεῖς ἐκ πληροφοριῶν ὁμοίας φύσεως, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν δύνανται ἀνεξελέγκτως νὰ λαμβάνωνται καὶ ὥς ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε διὰ τοῦ ἐν κατακλείδι συμπεράσματός του «ἦσαν κάποτε Ἕλληνες καὶ ἐξισλαμίσθησαν» δὲν φαίνεται ὑποστηρίζων σταθερῶς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν προέταξε, περὶ ἐξωμοσίας δηλ. ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ.

Ἐκ τῶν καθαρῶς ἱστορικῶν του πληροφοριῶν ἀξία διασαφήσεως εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν Μεχμέτ ἁγᾶν, ἢ ὅπως κοινῶς τὸν ὀνόμαζον Μεχμεντάγον, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ. Οὕτω κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἀλῆ, διοικητῆς τῶν Γρεβενῶν ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Μεχμεντάγου Βελῆ Ἀγᾶς, καθ' ἃ παραδίδουν οἱ Wace-Thompson, στηριζόμενοι εἰς οἰκογενειακὰς ἀναμνήσεις τῶν ἐγγόνων τοῦ Μεχμεντάγου Ριφᾶτ καὶ Φουάτ, ἀναγόντων μάλιστα τὴν προέλευσιν τοῦ Χουσεῖν, πάππου τοῦ Μεχμεντάγου, ἀπὸ τὴν Bana Lûka τῆς Βοσνίας². Ὁ Μεχμέτ ἁγᾶς ἐχρημάτισεν, ἄλλ' «ἐπ' ὀλίγον εἰς τὰ Ἰωάννινα μετὰ τοῦ Ἀλῆ». Ἦτο ὄντως ἢ μᾶλλον ἐξέχουσα φυσιογνωμία εἰς αὐτοὺς τοὺς θυελλώδεις καιροὺς (τὸ 1826 συνεπλάκη ὁ ἐνεργητικὸς μουτεσελίμης Μεχμέτ μὲ τοὺς Ζιακαίους³ (αἱ ἡμερομηνίαι ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς οἰκίας του εἰς Γρεβενὰ ἔτ. 1829 καὶ 1830).

1. Καὶ ὁ Κ. Μ πέντας, Ἀνέκδοτα Βαλλαάδων Ἀνασελίτσης, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 9, 11 γράφει: «Κατὰ τὸ 1800 ἡ δεσποτεία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠνάγκασε πολλοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσουν γιὰ νὰ κρατήσουν τὰ χωράφια τους... τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτσης (Βοΐου)... Ὅι Μωαμεθανοὶ αὐτοὶ τῆς Ἀνασελίτσης, οἱ Βαλλαᾶδες, στὸ γόρισμά τους ἄλλαξαν μόνον ὄνομα». Καὶ κατωτέρω «οἱ πρόγονοι τῶν Βαλλαάδων ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ ἀλλαξοπίστησαν».

2. Wace-Thompson, ἑ.ἀ., σ. 25-26.

3. Βλ. Ν. Κοτζίαν, εἰς Α.Ε. 1950-1951, σ. 14.

Προκειμένου ὁμως περὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀνασελίτσης δὲν πρέπει νὰ γίνεταί κανεὶς λόγος περὶ ἐπιρροῆς τοῦ Μεχμεντάγου, οὐδὲ περὶ ὑπαγωγῆς τσιφλικίων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του. Διότι ἄλλοι πολλοὶ μπένδες ἴσχυον καὶ εἶχον τσιφλίκια, μάλιστα δὲ ὁ Χουσεῖν μπένς καὶ μετὰ τοῦτον ὁ υἱὸς του Γιουσούφ, γαμβρὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὅπως ἐπαληθεύονται ταῦτα ἐξ ἱστορικῶν δεδομένων¹.

Ὅτι γενικώτερον οἱ ἐξισλαμισμοὶ τῶν χωρίων Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης δὲν ἤμπορουν νὰ κατέρχωνται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ ἀποδεικνύεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν γεροντοτέρων νὰ ἀναφέρουν εἰς ἡμᾶς, ἐλέγχοντας τὴν παράδοσιν, συγκεκριμένως ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ χωρίον μέχρι τοῦ πάππου των ἦτο ἐλληνικὸν καὶ ἔπειτα ἐγίνετο τουρκικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῶν γραπτῶν μαρτυριῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, αἱ ὁποῖαι ἀφθονώτεροι τῶν προηγουμένων δὲν ἀφήνουν καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι τὰ τουρκοχώρια τῶν περιοχῶν αὐτῶν προὔπληρχον τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ ἐκ τῶν διαπιστώσεων τοῦ Leake καὶ Rouqueville δὲν προκύπτει ζήτημα ἐξισλαμισμού ὁμαδικοῦ μετ' αὐτοὺς. Ἀπὸ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἀλῆ εἰς τὰ μέρη αὐτά, ἥτοι ἐντὸς 10-15 ἐτῶν ἐνωρίτερον τῶν περιγητῶν ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡλλαξοπίστησεν ἡ Ἀνασελίτσα καὶ τὰ Γρεβενὰ καὶ δὲν ὑπέπεσε κατὰ τι εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν ἐκ τοῦ τυχόν συγχρόνου τούτου γεγονότος; Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεόφυτος εἰς τὸν κατάλογόν του τὸ 1797 δὲν θὰ ἄφηνε νὰ ἐκφύγῃ μία λέξις τοιαύτη ἢ τοιαύτη, εἰς τὰ μὲ τὴν ἀκρίβειαν γραφόμενά του, περὶ ἐξισλαμισμού χωρίων ὁλοκλήρων τῆς ἐπαρχίας του ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἢ πρὸ 6-10 ἐτῶν; Πρόσθετες καὶ τὴν ὥς ἀνωτέρω ἀντίρρῃσιν τοῦ Λουκοπούλου εἰς τὸ περὶ συγγενειῶν καὶ τὴν παρομοίαν τοῦ Κ. Ἀγγελῆ λέγοντος ὅτι ἡ ἐξιslάμισις τῶν Βαλλαάδων «ἐὰν ἐγίνετο εἰς νεωτέρους χρόνους, τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὡς τινες νομίζουσι, θὰ εἶχον ἰσχυράν συνείδησιν τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν καταγωγῆς των καὶ πρόσφατον τὴν παράδοσιν ταύτην».

Διὰ ταῦτα τὰ περὶ ἐντάσεως τοῦ ἐξισλαμισμού εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ λεγόμενα θεωροῦμεν ὡς ὑπερβολάς, γνωστοῦ ὄντος ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὰ κύρια ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀλῆ δὲν ἀφεώρουν εἰς τὴν κατίσχυσιν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας—καὶ Τοῦρκοι μὴ προσκείμενοι εἰς αὐτὸν ἐδιώχθησαν—ἀφ' ἑτέρου δ' ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων ἰδία τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὸ ἔθνος σύμπαν εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναλαμβάνῃ οἰκονομικῶς, πνευματικῶς κ.λ.

Μὴ δεχόμενοι λοιπὸν τὰς ἀοριστίας εἰς τὸ ὁμαδικὸν φαινόμενον τοῦ ἐξισλαμισμού τῶν Βαλλαάδων, δὲν ἀποκλείομεν καὶ τὰς κατ' ἄτομον ἐξισλαμίσεις, ἀλλ' αὐταὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν βᾶσιν πρὸς

7. Rouqueville, Voyage, σ. 511-514. Καλινδέρη, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 46, 51, 59-60, 62, 65-66. Τοῦ ἰδίου, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 51, «Λαογραφία», τ. ΙΒ', σ. 422-428.

έρμηνειαν τοῦ ὅλου φαινομένου, μένουν ἀμάρτυροι, ἐνῶ μεγάλην ὀφέλειαν θὰ εἶχομεν ἐκ τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι ἐπὶ Ἀλῆ πασᾷ ἔγιναν—καὶ τί δὲν ἔγιναν—, ἐὰν οὗτοι εἶχον τὴν πρόνοιαν νὰ μᾶς ἀναφέρουν συγκεκριμένους τινὰς περιπτώσεις συγγενείας, τοῦτο, ἐκεῖνο κ.λ.

Τέλος εἰς τὸ τυχὸν ἐρώτημα, διατί ἡ παράδοσις ἀπέδωκεν εἰς τὸν Ἀλῆν καὶ τὰ ὄργανά του τοὺς ἐξισλαμισμοὺς τῶν Βαλλαάδων, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὴν ἐξῆς ἐξήγησιν. Ὁ ἀντίπαλος ἐποχῆς ἀπώτερον τοῦ Ἀλῆ εὐρισκομένης ὁ ἐντὸς τῆς συνειδήσεως τῶν πληθυσμῶν ἐνυπάρχων περὶ τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων ἦτο βαθύς· ἡ ἐπακολουθήσασα ὁμῶς ἐπὶ Ἀλῆ καὶ μετ' αὐτὸν Ἀρβανιτοκρατία εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, τόσῃν τρομοκρατίαν προῦκάλεσε καὶ τόσα βάσανα ἐπεσώρευσε—ἀψευδεῖς μάρτυρες τὰ χρονικά τοῦ Ἀνθίμου τῆς μονῆς Ὀλυμπιώτισσης Ἑλασσῶνος, τὸ φερμάνι Ζιουπανίου, ὁ τίτλος ἰδιοκτησίας Βαντσκοῦ, τὸ ἱλιάμι τῆς κοινότητος Βλάστης, τὸ στιχοῦργημα ἔτ. 1826 κ.λ.¹, ὥστε οἱ μᾶλλον ἀπλοῖκοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ ἐκ τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν μεμονωμένα περιπτώσεις ἀλλαξοπιστίας, κατὰ σύγχυσιν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδώσουν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ τὸ ὅλον πάθημα τῆς ἀλλαξοπιστίας τῶν μᾶλλον ἀδυνάτων ἐκ τῶν ἰδίων.

ζ) Μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μαρτυρικός θάνατος τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου ἐκ τοῦ χωρίου Τσουρχλίου τῶν Γρεβενῶν τὸ 1838 ἐν Ἰωαννίνοις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ζῶτον Μολοσσὸν νὰ γράψῃ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἐστηρίχθη εἰς τὴν πίστιν του καὶ διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ νέου τούτου ἀγίου, ὡς ἐγένετο ἐνωρίτερον καὶ διὰ τῶν διδαχῶν τοῦ πάτερ Κοσμᾶ.

Διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου ἀνεχαιτίστησαν «οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς προεστώτες καὶ ἱερεῖς», διότι εἶχον ἀκολουθήσει ἀφόρητοι καταπιέσεις «τῶν ὁμόρων Ἐπαρχιῶν», ἃς οἱ Τοῦρκοι πολιτικοὶ ἠβουλήθηθησαν νὰ ἐκτορκεύσωσι, ἔνεκα τῶν μεθοριῶν τοῦ νέου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡπειρος, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἐκινδύνευσαν νὰ ἐκτορκεισθῶσι βιαίως².

Ὁ δὲ Ἐνισλείδης ἀποδεχόμενος τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου γραφόμενα³ προσφέρει ὡς ἀπόδειξιν καὶ ἐνθύμησιν ἐπὶ Εὐαγγελίου ἀπὸ χωρίον Καλαμίτσι Γρεβενῶν ἔχουσιν οὕτω: «Ἐτοῦτο τὸ Εὐαγγέλιο εἶναι ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικό-

1. Καλινδέρης, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 40, 52-58, 59-61. «Λαογραφία», τ. IB'. σ. 422-428.

2. Ἀκολουθία... Αἰκατερίνης..., ἑ.ἀ., σ. 59 Καὶ Λεξικὸν τῶν Ἁγίων Πάντων, ἑ.ἀ., σ. 366-368. Εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς μελέτας δὲν ἐπεκτείνει τὰ ὅρια ἐξισλαμίσεως πέραν τοῦ Ἀλῆ.

3. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος..., ἑ.ἀ., σ. 74, 122.

λαον Κουμπλάρι 1816 'Απριλίου 5», διὰ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα «ἐπομένως οἱ χριστιανοὶ τοῦ Κουμπλάρι ἐξισλαμίσθησαν μεταγενεστέρως» καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ βίος τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου Κωνσταντίνου καὶ ὁ Ζῶτος Μολοσσός.

Ἡ ὥς ἀνωτέρω ὁμως ἐνθύμησις ἢ γραφεῖσα εἰς Καλαμίτσι τὸ 1816 δὲν εἶναι δηλωτικὴ περὶ τοῦ ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Κουμπλάρι ἐξισλαμίσθησαν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀλλ' ὅτι πρὸ τοῦ 1816 ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Κουμπλάρι, τὸ δὲ εὐαγγέλιον τοῦ χωρίου μετεφέρθη εἰς Καλαμίτσι παρὰ τινος ἢ περισσοτέρων Χριστιανῶν μετοικησάντων εἰς Καλαμίτσι. Ὅτι τὸ 1816 δὲν εἶναι ἀφετηρία σταθερὰ περὶ μεταγενεστέρως ἐξισλαμίσσεως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Leake σημειώσαντος τοῦτο, καθ' ἃ εἵπομεν ἥδη, τὸ ἔτος 1805 ὡς τουρκικόν.

Ὁ τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου βίος, καθ' ὃν οὗτος ἀπὸ χριστιανὸς (γενν. τὸ 1810) ἐγίνε Βαλλαᾶς εἰς τὰ Γρεβενά (δὲν εἶναι βέβαιοι πότε) καὶ εἰς Ἰωάννινα, ὅπου ἔμενε κατόπιν, ἐμαρτύρησεν ὡς χριστιανὸς (1838), ἡμπορεῖ νὰ ἀποτελῇ ἀφορμὴν διὰ γενικωτέρας σκέψεως περὶ σχεδίων τῶν πολιτικῶν Τούρκων ἐξισλαμίσσεως τῶν Χριστιανῶν· δὲν λείπουν ὁμως καὶ τὰ ἀντίθετα δεδομένα περὶ γενικῶν μέτρων προνοίας ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων, ραγιάδων, ἀπόδοσιν κτημάτων ἀρπαγέντων ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ, καὶ τῶν ὀργάνων του, ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως (ὑπὸ Ρεσίτ) κ.λ. εἰς τὴν κακοδιοίκησιν καὶ τὴν κακοδαιμονίαν ἀποδιδομένης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως κ.λ.

Ὅτι δὲ κατ' ἄτομον ἐξισλαμισμοὶ ἐγένοντο ἐντὸς τῶν περιοχῶν Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσας ὡς ἡ τοῦ Γεωργίου, δὲν τίθεται ἐν ἀμφιβολίᾳ. Ἀλλὰ συγκεκριμένα ποιοὶ, πόσοι κ.λ.¹

Ἡμεῖς ἐξ ἀναμνήσεων τῶν γεροντοτέρων σημειοῦμεν μόνον τοὺς: 1) Γυναικὸς ἐκ Τσουρχλίου ἀσπασθείσης τὸν μωαμεθανισμὸν τὸ 1835, 2) Γυναικὸς ἐκ Θεσσαλίας ἀρπαγείσης κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἢ ἀκολουθησάσης μπεὴν ἐκ Πλάζομης, 3) τοῦ Παπαγιάννη ἐκ Λούβρης, ὡς εἵπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ ὁποῖος ἐγίνε χότζας περὶ τὸ 1845-50, Παπαμπραΐμης ἢ Μολαμπραΐμης, λόγῳ τιμωρίας του ἐπιβληθείσης παρὰ τοῦ δεσπότη τοῦ Σισανίου δι' ἀναρμόστους εἰς τὸ ἔργον του πράξεις—τελικῶς τὸν ἐσκότωσαν οἱ ἀντάρτες.

6. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΩΝ ΓΝΩΜΩΝ

Συνοψίζοντες τὰς περὶ Βαλλαάδων ἐξενεχθείσας ὡς ἀνωτέρω γνῶμας παρατηροῦμεν:

1. Ἐξισλαμίσεις κατ' ἄτομον ἐκτὸς τῶν περιοχῶν τοῦ Ἁνω Ἀλιάκμονος καὶ εἰς διαφόρους ἐποχὰς βλ. εἰς Ἰ. Β α σ δ ρ α β ε λ λ η, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 237-238, 302-303, 341-342 κ.ε. Τ ο ὕ ἱ δ ῖ ο υ, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Β'. Ἀρχεῖον Βεροῖας-Ναούσης, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 9, 16, 337-339, 341 κ.ε.

Ι. Τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ ὅτι ἦσαν Τούρκοι, ὑποστηριζομένην: 1) διὰ τῆς οὐχὶ εὐσταθοῦς γνώμης ὅτι οὗτοι ἀπώλεσαν τὴν γλῶσσάν των ἐν τῷ μέσῳ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν συζήσαντες, 2) διὰ τοῦ ἀπλοῦ χαρακτηρισμοῦ των ὡς Τούρκων (Leake) ἄνευ διασαφήσεως εἰς τὸ περὶ προελεύσεώς των καὶ 3) διὰ τῆς προβολῆς γνώμης ἀξιολόγου, ἀλλ' ἑλλιποῦς εἰς τεκμηρίωσιν, περὶ καταγωγῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λεψίστης καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς ἐξ ἀποίκων Βαρδαριωτῶν Τούρκων.

ΙΙ. Τὴν ὁμόφωνον ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν προελεύσεως των διαστελλομένην εἰς διαφοράς γνώμων ὡς πρὸς τὸν χρόνον, τὸν τρόπον καὶ τὰ αἷτια τῆς ἐξιslaμίσσεως των, ἐκφραζομένην διὰ τῶν ὡς κάτωθι: 1) εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους ἀναζητητέαι αἱ ἐξιslaμίσεις, διότι δι' αὐτῶν ἀπέβλεψαν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν συγκράτησιν των εὐφρόνῳ γαιῶν των (παραδόσεις καὶ Λουκόπουλος). 2) Κατὰ τὴν α' ἑκατοντ. μετὰ τὴν κατὰκτησιν ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ α' ἡμισυ τῆς β' ἡσπασθήσαν τὸν μωαμεθανισμόν πολλοὶ ἐκ των κατοίκων τῆς κωμπούλεως Τσοτυλίου καὶ τῆς ὅλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος, λόγῳ πίεσεως καὶ δελεασμοῦ ἀπονομῆς ἀξιομάτων (Κ. Ἀγγελῆς), Γρεβενῶν (1520 Ἐνισλείδης). 3) Πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων ἐγένετο ἡ ἀποστασία των Μουσουλμάνων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν διὰ φορολογικὰς ἐπιβαρύνσεις (κατὰ τὸν Γ.Α.), ὅχι πρὸ πολλοῦ ἢ των Βαλλαάδων γενικῶς (Ἀντ. Κεραμόπουλος). 4) Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος διὰ προσηλυτισμοῦ ἐξ ἀρχικοῦ πυρῆνος δύο νεανίων ἐντοπίων ἐκ τοῦ παιδομαζώματος, ἐξωμοτῶν, γενομένων μπέηδων εἰς Λεψίσταν (Β. Νικολαΐδης). 5) Μετὰ τὸ 1700 τὸ πλεῖστον των ἐξιslaμίσσαν καὶ μάλιστα ἐπὶ Σελίμ Γ' καὶ Χαμίτ Α' δι' ἐπίτασιν δεινοπαθημάτων (Γ.Π.Σ. Παναγιωτίδης), μετὰ τὰ Ὁρλωφικά (Ζῶτος κ.λ.), καὶ 6) Ἐπὶ Ἀλῇ Πασᾷ πρὸς ἀποφυγὴν των ἐπιδρομῶν των Ἀρβανιτῶν καὶ μετατροπῆς τοῦ χωρίου εἰς τσιφλίκι. Ἡ γνώμη περὶ τῆς ἐκ Βλάχων καταγωγῆς δὲν ἀφίσταται τῆς βάσεως περὶ τῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν προελεύσεως, τὰ δὲ μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ νέου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀφοροῦν εἰς ἄτομα οὐχὶ ὁμάδα.

7. ΠΟΤΕ, ΠΩΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΙ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΘΗΣΑΝ ΟΙ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΙ ΒΑΛΛΑΑΦΣ

Ἐκ τῆς προσφορᾶς των πρὸ ἡμῶν ἀσχοληθέντων προκύπτει ὅτι ὑφίστατο θέμα Βαλλαάδων, ἐφ' ὅσον τὴν ἐν γένει ἀσυμφωνίαν δὲν ἐκάλυπτε γραπτὴ μαρτυρία ἐξασφαλίζουσα βεβαιότητά τινα ἱστορικὴν ὡς πρὸς γνώμην ἀποκλείουσαν ἀμφισβητήσεις. Νοεῖται ὅθεν ὅτι μία οἰαδῆποτε προσθήκη μόνον διὰ συγκεκριμένων θετικῶν στοιχείων θὰ ἦτο ἐπιτρεπτή. Καὶ εἵμεθα σαφεῖς καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν καὶ ταῦτ' ἀνασκευὴν των παρα-

δεδομένων ἐν πρώτοις, διότι ἀμφιβολίαν κανεὶς δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἔχη περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἐξισλάμισις τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σισανίου δὲν εἶναι προγενεστέρα τοῦ ἔτους 1797, ἀφ' οὗτου ἐδημοσιεύσαμεν καὶ ἐσχολιάσαμεν τὸν καταλόγον τῶν χωρίων τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, ἐκ τοῦ κώδικος τῆς μητροπόλεως Σιατίστης, γραφέντα διὰ χειρὸς αὐτοῦ τοῦ ἀρχιερέως τῆς ἐπαρχίας Νεοφύτου (1792-) δυναμένου νὰ γνωρίζῃ ὑπὲρ πάντα ἄλλον καλύτερον τὰ τῆς ἐπαρχίας του, καὶ δὴ καὶ οὐχὶ ξένου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐντοπίων ὡς ἐξ Ἀβδέλλας προερχομένου¹.

Κατὰ τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ λοιπὸν τούτῳ, τουρκοχώρια καθαρὰ εἶναι πλὴν τῆς Λεψίστης, ἔδρας τοῦ ἱεροδίκου (κατῆ) καὶ τῶν λοιπῶν κρατούντων, καὶ τὰ ἀκόλουθα: Τὸ Βαῖπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λάϊ, ἡ Πιλαζόμιστα, τὸ Πηλουρὺ καὶ ἡ Τσεραπιανή. Μικτὰ δὲ εἶναι ἰσάριθμα, ἦτοι: ἡ Βρόδριζα, ἡ Βρογγίστα, ἡ Γιάγκοβη, τὸ Μπουμπούστι, ἡ Πιλάζομη, τὸ Ρέζν καὶ τὸ Χουτούρι.

Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἑπτὰ παρέμειναν τουρκικὰ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀνταλλαγῆς. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἄλλα ἑπτὰ, τὰ μικτὰ, καὶ εἰς ἕτερα τέσσαρα χριστιανοχώρια τὸ 1797: τὴν Βουδουρίναν, τὸ Φυτόκι, τὸ Τσακνοχώρι καὶ τὸ Τσοτύλι ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν οὐχὶ λόγῳ ἐξισλαμισμού, ἐφεξῆς γενομένου, ἀλλὰ λόγῳ μετακινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς ἀσφάλειάν του ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μπετῶν, καθ' ᾧ ἐλέχθη ἀνωτέρω εἰς τὰς λεπτομερεῖς ἐπὶ τοῦ καταλόγου παρατηρήσεις.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ἐγγύτατον ὄριον.

Προκειμένου περὶ τοῦ ἀπωτέρου ὁρίου σταθερά τις ἀφετηρία δὲν παρίχετο ἐκ πηγῆς πρὸ τῆς ἀπασχολήσεως ἡμῶν μὲ τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας. Ἐκ τῆς μελέτης ὁμως τῶν στοιχείων τοῦ κώδικος τούτου ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ἄλλα, ἐν οἷς καὶ σχετικῶν παραδοσιακῶν, συνάγεται ὅτι ἡ ἐξισλάμισις τῶν περισσοτέρων χωρίων τῆς εὐρείας περιφέρειας τῶν Γρεβενῶν (Βεντζίων) δὲν εἶχε συντελεσθῇ τὸ 1692, ἔτος καθ' ὃ ἐγένετο ἡ ἀντιγραφὴ ἐκ τοῦ παλαιότερου κώδικος ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς μονῆς 1534 τῶν ὀνομάτων χωρίων, τῶν κυρίων ὀνομάτων κατοίκων αὐτῶν κ.λ.

Οὕτω τὰ ἀμυγῇ (τοῦ καταλόγου ἡμῶν) μωαμεθανικὰ χωρία: οἱ Ἀγαλαῖοι, τὸ Γκομπλάρι (καὶ τὸ Γκομπλαράκι) ἡ Κυρακαλή, ὁ Νησινίκος καὶ ἡ Τόριστα ἐγγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς, ἀπὸ τοῦ 1534-1692, καὶ ἔχοντα καὶ μετὰ τὸ 1692 ὀνόματα κύρια ἀφιερωτῶν Χριστιανῶν, μάλιστα δὲ ὀνόματα ἱερέων, πρεσβυτέρων κ.λ. ἔχουν ἀψευδῆ τὴν τεκμηρίωσιν περὶ τῆς χριστια-

1. Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.ἀ., σ. 41-45 καὶ τοῦ ἰδίου, Ὁ κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης, σ. 122-125.

νικότητός των. Δὲν διαπιστοῦται τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὰ ἀμιγῆ ἐπίσης: τὸ Βράστενο, τὸ Δοβράντοβο καὶ τὴν Πηγαδίτσα, διότι ταῦτα ἐγγεγραμμένα ἐπίσης ἀπὸ 1534-1692 καὶ μὲ ἱερέα καὶ πρεσβυτέραν τὸ Βράστινο, καὶ μὲ ἱερέα ἢ Πηγαδίτσα (ὅπου εἶτα ὁ τεκές), δὲν ἔχουν οὐδένα ἀφιερωτὴν μετὰ τὸ 1692, γεγονός τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς διακοπὴ σχέσεως τῶν κατοίκων πρὸς τὴν πρότερον θρησκείαν των. Εἰς τὰ μικτὰ χωρία εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς χριστιανικότητός των ἐν συνεχείᾳ. Ἡ Μηλιά ἐκ τῶν ἀμιγῶν ἐγγραφομένη μετὰ τὸ 1692 ἔχει 8 κύρια ὀνόματα, ἐξ ὧν ἑνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας.

Καὶ εἰς τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν πρέπει νὰ ἐπῆλθεν ἀλλοιώσεις τοῦ πληθυσμοῦ λόγφ μετακινήσεως, ὡς ἔγινεν εἰς τὰ χωρία τῆς ᾽Ανασελίτης. ᾽Αλλ' ὅρια σαφῆ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, ἀφ' ὅτου ἀπέβησαν τὰ μὲν ἢ τὰ δὲ καθαρῶς τουρκοχώρια, δὲν δύναται νὰ καθορισθοῦν. Οὐδὲν ἔπειτα στοιχεῖον θετικόν, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, δύναται νὰ στηρίξῃ ἄποψιν ὅτι πάντα τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν ἦσαν μικτὰ καὶ πρὸ τοῦ 1692, ὥστε νὰ δικαιολογῇται ἡ παρουσία ἱερέων κ.λ. εἰς αὐτά, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ συνύπαρξις Μωαμεθανῶν εἰς ἐξχωριστὰς συνοικίας εἰς τινα ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν διαπιστουμένην μετέπειτα συνήθειαν.

Τὸ οὕτω σταθερὸν τοῦ ἀνωτέρου ὀρίου ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξισλάμισιν τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν μόνον. Δὲν περιλαμβάνεται δηλ. εἰς αὐτὸ καὶ ἡ τῶν χωρίων τῆς ᾽Ανασελίτης, τῶν ὁποίων ἀντιστρόφως σαφῶς ἔχει δοθῇ μόνον τὸ ἐγγύτατον ὄριον (1797). Τὸ ἀπώτατον ὅμως ὄριον ἐξισλαμίσεως τῶν χωρίων ᾽Ανασελίτης δὲν ἤμπορεῖ νὰ νοηθῇ ἐκφεῦγον τῶν ὀρίων τοῦ ὅλου θέματος τῆς ἐξισλαμίσεως τῶν χωρίων ἀμφοτέρων τῶν περιοχῶν μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ γεγονότος τῆς ἀλλαξοπιστίας, τῆς ὁποίας ἡ διάρκεια καὶ ἡ πρόοδος, ἥτο ἐπόμενον ἐν τῇ ἐξελίξει, νὰ μὴ ἀφήσουν σαφῆ τεκμήρια εἰς τὰ ἐπὶ μέρους.

Ἀρχικῶς λοιπὸν ἡσπάσθη τὸν μωαμεθανισμὸν τὸ Λεψίστι, κέντρον τῆς διοικήσεως τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἐκεῖθεν ἠπλώθη ἡ ἐξισλάμισις εἰς τὰ πέριξ χωρία, τὰ ἐντὸς τῶν ὁδῶν ἰδίως εὐρισκόμενα. Εἰς τοῦτο συγκλίνουν παραδοσιακὰ δεδομένα ἀλληλοσυνδεόμενα ὡς πρὸς τὸν νοῦν τῆς ἐξισλαμίσεως καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸ Λεψίστι καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἀφ' ἑνός, εἰς τὴν καθέδραν ἀφ' ἑτέρου τοῦ δεσπότης τῆς ἐπαρχίας, τὸ Σισάνιον.

Ὁ προσηλυτισμὸς ὁ ἀσκηθεὶς ἐκ Λεψίστης παρὰ τῶν δύο ἐντοπίων νέων ἐξομοσάντων, καθ' ᾧ παρέδωκεν ὁ Β. Νικολαΐδης, εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον, ὡς φρονοῦμεν, τὸ κρέμασμα τοῦ δεσπότης Σισανίου, ἐπειδὴ οὗτος ἐστεφάνωσεν εἰς τὸ Σισάνι νέαν (μωαμεθανὴν) ἐκ Λεψίστης προερχομένην μετὰ νέου Σιανιώτου (χριστιανοῦ) εἰς τοὺς χρόνους τοῦ συντελουμένου ἐξισλαμισμού, ὅτε τὰ ὅρια θρησκευματος εἰς τὸ ὀρμητήριον τῆς ἐξωμοσίας, τὴν

Λεψίσταν, ἦσαν ἀκόμη συγκεχυμένα. (Ἡ μήτηρ νεοφώτιστος φανατισμένη, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ κόρη τῆς ἡ έρασθεῖσα τὸ Σιανιωτάκι)¹.

Ἐάν ἡ ἀπαγωγὴ τῶν νέων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο πρὸ δύο περὶπου αἰῶνων ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (1859) καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν «βραδύτερον» ὡς κηρύκων τοῦ ἰσλαμικοῦ εἰς τοὺς κατοικοῦντας «τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ περίξ χωρία», τὸ ἔτος 1662, καθ' ὃ τὸ Σισάνιον εἶναι «χώρα», ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, μὲ εὐγενεστάτους καὶ τιμιωτάτους ἄρχοντας δαπανῶντας διὰ τὴν ἀνέγερσιν καὶ ἀνιστόρησιν ναοῦ (τῆς Παναγίας), ἐμπίπτουν πρὸς τὸ ἀόριστον πως τῆς ἀπαγωγῆς καὶ ἐπιστροφῆς τῶν νέων, πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ μᾶλλον ἐγγὺς ὡς ἀπώτατον ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἤρχισεν ἡ ἐξισλάμισις εἰς Λεψίσταν.

Ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ δεσπότη Σισανίου ἔτους 1639 πρὸς τὸν οἰκονόμον καὶ τοὺς λοιποὺς Χριστιανοὺς τοῦ χωρίου Γκινόσι ἀποτελεῖ ἐνισχυτικὸν τεκμήριον περὶ μεταγενεστέρας ἀλλαξοπιστίας τῶν κατοίκων².

1. Τὴν παράδοσιν, διςκευασμένην λογοτεχνικῶς, ἐδημοσίευσεν πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ Γ. Μόδης, Μακεδονικὲς Ἱστορίαι, Ἀθῆναι 1920 σ. 111-122. Μνεῖαν τῆς παραδόσεως κ.λ. βλ. καὶ εἰς Ἀθ. Κανατσούλην, «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1934, σ. 157, Νικ. Ἀθανασιάδην, «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1937, σ. 164, Ἰ. Βασδράβελλην, «Παιδικὸν Ἡμερολόγιον Ἐλευθ. Παπαδάκη», ἔτ. 1949, σ. 27-29. Γιάννην Τόζην, «Μακεδονικὰ» 2 (1941-1952) 314. Εἰς παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἔκω ἐκ γερόντων τοῦ Σισανίου, ἐμπλέκεται ἡ προσθήκη ὅτι ὁ δεσπότης κατηράσθη τοὺς χωριανοὺς (Σιανιώτας), διότι δὲν ἐβγήκαν νὰ τὸν σώσουν. «Ἀπὸ σαράντα προυτοστέφωνα κι' ἀπάνω νὰ μὴ γίνεται τὸ χωριό», δι' αὐτὸ ἔμεινε μικρὸ καὶ ἄσημον τὸ Σιάνι καὶ ὅπερ, καθ' ἡμᾶς, σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο εὐθυγραμμισμένη ἡ βούλησις τῶν κατοίκων πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ δεσπότη.

2. Ἐξισλάμισιν πολλῶν Ἠπειρωτῶν τὸ 1636, βλ. εἰς Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία, ἑ.ἀ., τ. Α', σ. 225-227. Ἐπίσης περὶ τὸ 1646-1647, βλ. Π. Λιοῦφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, ἑ.ἀ., σ. 44. Τὸ ἔγγραφον τοῦ δεσπότη Σισανίου, ἐπιτίμιον, ἀφορῶν εἰς «τέχναις μαγικαῖς», μάγια, τὰ ὁποῖα εἶχον, κάμει οἱ χωριανοὶ πρὸς ἓνα συγχωριανόν των Νίκων λεγόμενον, ὁ ὁποῖος εἶχε πάρει γυναῖκα πρὸ 12 χρόνων καὶ δὲν εἶχε τεκνοποιήσει διὰ μάγον, ὡς ἐπιστεύετο, ἔχει δημοσιεύσει ὁ Μαρ. Τουμπαλίδης εἰς «Ἐκκλ. Ἀλήθειαν» 19 (1899) 195-196. Ἐπίσης ὁ Β. Δ. Τσακνάκης εἰς «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1936, σ. 84-85, μὲ ὄνομα τοῦ δεσπότη Ἀγαθάγγελος (ἀντὶ Παρθένιος τοῦ Τουμπαλίδου). Ἀλλὰ ὄνομα Ἀγαθάγγελος ὡς δεσπότης Σισανίου δὲν εἶναι γνωστός, εἰμὴ τὸ 1877· βλ. «Ἐκκλ. Ἀλήθειαν» ΣΤ' (1897) 332. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἰς τὸ πρωτότυπον μονόφυλλον, ἐφαρμόμενον ἐξ ὧων τῶν πλευρῶν, ἰδίᾳ τῶν ἄνω καὶ κάτω, μὲ τὸ κείμενον εἰς τὴν α' σελίδα εὗρομεν (τὸ 1935) εἰς τὸ χωρίον Σιαρμπάδες, εἰς χεῖρας τοῦ ἱερέως Παπαγιάννην, τὸ γένος Τζιμουλῆ. Ὁ ὑπερενηνηκοντούτης Δημ. Τσακνάκης, μοὶ ἔλεγεν εἰς τὸ Ζιουπάνι (τὸ 1934) ὅτι τὸ ἔγγραφον αὐτὸ τὸ εἶχεν ἰδεῖ τὸ 1900 εἰς χεῖρας ἐνὸς ἐκ τῶν μπεηδων Βαλλαάδων τῆς Λεψίστης. Δὲν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον τὴν ἀναδημοσίευσίν του ἐνταῦθα ἐκ τοῦ παρ' ἐμοὶ ἀντιγράφου· «καὶ λέγει ὅτι πως τον ἔκαμαν τέχναις μαγικαῖς», παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Τουμπαλίδου κατὰ λάθος ὅμως· διότι ὁ ἴδιος (εἰς σ. 195) γράφον εἰσαγωγικά τινα περὶ τοῦ ἐπιτιμίου ἔχει ἐντὸς παρενθέσεων τὸ «ἔκαμαν τέχναις μαγικαῖς κ.λ.» Ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου δυσανάγνωστος, ἀλλ' αὕτη λαμβάνεται μετὰ τοῦ ὀνό-

Ειρήσθω πρὸς τοῦτοις ὅτι τὸ Γκινόσι καὶ αὐτὸ τὸ Σισάνι μὴ ἐγγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας διὰ τὴν μεταξὺ 1534-1692 ἐποχὴν θὰ ἡγείρον προβλήματα, ἐν οἷς καὶ εἰς τὸ περὶ ἐξισλαμισμοῦ θέμα.

Ὅρθως δὲ ὁ Κυριακίδης τὸ μὲν ὄριον τοῦ 1692 ἐθεώρησεν ὡς κώλυμα καθ' ἃ καὶ διὰ νέων στοιχείων ἐνίσχυσα ὡς πρὸς τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν, τὴν ἐναρξιν ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμοῦ δὲν ἐδίστασε νὰ μετακινήσῃ εἰς τὸ τρίτον τέταρτον (ἢ τὰ μέσα) τοῦ ΙΖ' αἰῶνος¹.

Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις τῶν Βαλλαάδων ὡς Μπεκτασλήδων ὑποδηλοῦν ὅτι οἱ ἀρχικοὶ ἐξισλαμισμένοι πυρῆνες εἶχον προέλευσιν γενιτσαρικήν προϋποθέτουσαν τὸ παιδομάζωμα, δὲν δύνανται δ' οὗτοι νὰ εἶναι πολὺ νεώτεροι τῶν χρόνων καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος, τὸ 1670 (1676) ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἱ.

Ὁ ἐξισλαμισμὸς διὰ προσηλυτισμοῦ πληροῖ τὸ ὡς ἀνωτέρω πλαίσιον τῶν δεδομένων καὶ τῶν συμπερασμάτων ἡμῶν. Τουρκογενιτσάρων λοιπὸν κατόρθωμα ὑπῆρξεν ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν Χριστιανῶν τῶν ὡς ἄνω περιοχῶν, τῶν εἰς τὰ πεδινὰ οἰκοῦντων, ἀλλὰ καθ' εὐτυχίαν σύμπτωσιν—οὐσιωδεστάτης ἐν προκειμένῳ σημασίας—τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐξέπνεεν ἡ ἰσχὺς τῶν, διότι ἄλλως τὸ θέμα περὶ τῶν Βαλλαάδων ἐκτρέπεται εἰς παρερμηνείας.

Ἡ θρησκευτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἔμπνευσις προδίδεται ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου τῶν. Ἐδίδαξαν καὶ ὁργανώσαντες τοὺς πυρῆνας τῶν ἐπίεσαν οἰονεῖ ἐξ ἀσφαλοῦς στρατοπέδου, τῆς Λεψίστης καὶ ἔπειτα τῶν Γρεβενῶν. Διὰ τῆς πειθοῦς τῶν φανατισμένων νεοφωτίστων, ἐκ τῶν σπλάχνων τοῦ αὐτοῦ τόπου προερχομένων, καὶ τῆς συνδυασμένης ἐπιβλητικῆς δυνάμεως τούτων, ὡς προτύπων μιμήσεως ἐμφανισθέντων εἰς τὰ κέντρα (Λεψίστης καὶ Γρεβενῶν), ἠδύνατο νὰ προαχθῇ τὸ ἀποτέλεσμα ἐπιτυχίας τῶν μεταστάσεων διὰ τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ ἐθνικοῦ σώματος εἰς περιοχὴν καθαρῶς πρότερον ἐλληνικήν, θεωρουμένην ἤδη ἔκπαια ὡς τὸ λίκνον τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐκ τῶν βάσεων τούτων ὀρμηθέντες προσηλύτισαν τοὺς πληθυσμοὺς τῶν ἐντὸς τῶν ὁδῶν ἰδίως κειμένων χωρίων, τῶν καὶ περισσότερον ἐκτεθειμένων εἰς ὀχλήσεις καὶ τῶν ὁποίων αἱ γαῖαι ἦσαν σχετικῶς εὐφορώτεραι.

ματος Παρθενίου ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου τοῦ χωρίου (τῆς ἐπαρχίας Σισανίου) Μπουρμπουτσικοῦ («Ἐκκλ. Ἀλήθεια» 20 (1900) 462, μόνον τὸ Παρθένιος καὶ ἐκ τῶν διπτύχων τῆς μονῆς Δρυανόβου). Θὰ ἦτο ὑπερβολικὴ ἡ ἐπιφύλαξις ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δεσπότη τοῦ ἐγγράφου, ὡς καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι κατὰ τὸ μεταξὺ 1639-1797 διάστημα δυνατόν νὰ ἔγινε μετακίνησις τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἀλλοίωσις αὐτοῦ, θεωρουμένης ὑπόπτου πῶς τῆς διατυπώσεως τοῦ ἐγγράφου «ἐπῆρε γυναῖκα ὡσάν καὶ οἱ λοιποὶ Χριστιανοὶ» λόγῳ πιθανῆς συνθέσεως τῆς κοινότητος ἐκ μικτοῦ πληθυσμοῦ Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων.

1. «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 470.

Ἵπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις οὐχὶ μικρᾶς σημασίας λόγος πρέπει νὰ κριθῇ καὶ ἡ ἐλάφρως ἐκ τῶν φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων κατὰ τὴν βᾶσιμον πληροφορίαν τῆς ἐνθυμήσεως ἐκ τοῦ χωρίου Λόπες... «Ἄντρα μου, γένου Τοῦρκος νὰ μὴ πληρώνης χαράτσι»¹ καὶ κατὰ τὸν μνημονευθέντα ἀνωτέρω στίχον τὸν δημοτικὸν ἄσματος περὶ τοῦ ἐκ Γρεβενῶν τουρκεύσαντος ἀδελφοῦ «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριχναν, πολὺ φαρμακισμένον».

Ἵπέκυψαν πρὸς τούτοις εἰς τὰ δόγματα τῆς νέας θρησκείας ὅσοι τῶν Χριστιανῶν εἶχον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀπαλλαγοῦν τῆς ὑποδεστέρας θέσεως τοῦ ραγιά καὶ ἐσαγηνεύοντο ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν ὅπλα καὶ τελικῶς νὰ ἀμειψθοῦν μὲ τὸν τίτλον τοῦ βέη.

Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἐκ τῶν ὧσων δὲν ὑπέκυψαν εἰς τὰ νέα κηρύγματα πρέπει νὰ ἔλαβε τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ὄρεινά κρησφύγετα—παράδειγμα ἐξισλαμίσσεως χωριοῦ καὶ ἐκ τῶν πτωχότερων τῶν ὀρεινῶν δὲν ἀναφέρεται οὐδέν—, καὶ ὥς τεκμαίρεται ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περὶ τὴν Πίνδον, τὸ Μπούρινον καὶ τὸ Σινιάτσικον χωρίων, ἐξελιχθέντων μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἔκτοτε εἰς κομπολόεις ὥς τὸ Ζιουπάνι καὶ τὸ Κωσταντίσκον ἂφ' ἑνός, ἡ

1. Εἶδος ἐπιτιμίου καταγραφέντος ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου, διὰ χειρὸς ἱερέως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶναι καὶ ἡ ἐνθύμησις ἀπὸ τοῦ χωρίου Λόπες ἡ ἔχουσα οὕτω εἰς τὸ ὅλον. ...καταραμένες γυναῖκες ἀναγκάζουν τοὺς ἄντρες τῶν «Ἄντρα μου γένου Τοῦρκος νὰ μὴ πληρώνης χαράτσι». Ἀλήμονο εἰς αὐτὲς τὴ κόλαση τῆς παντηχένης» (βλ. Μ. Κ α λ ι ν - δ έ ρ η, Γρατὰ Μνημεία, σ. 48. Χωρίον Λόπες καὶ Μπουφάρι τὸ 1797, βλ. τ ο υ ἰ δ ῖ ο υ, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43. Ἡ θέσις Μπουφάρι διασώζει ἐρείπια· λέγεται καὶ Ἀϊθανάσης).

Ἡ βαρύτης τοῦ περιεχομένου τῆς ἐνθυμήσεως αὐτῆς θὰ ἦτο μεγαλύτερα, ἐὰν ἤδυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγράφη. Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου Ἄγιοι Ἀνάργυροι δὲν φαίνεται παλαιότερα τοῦ 1787: Ἀπὸ τὰ 3 Εὐαγγέλια, τὰ ὁποῖα εὐρομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ νεώτερον εἶχε χρονολ. 1791, τὸ ἄλλο, «χιθ»=1614.

Δυστυχῶς τὸ περιέχον τὴν ἐνθύμησιν ἦτο ἄνευ ἀρχῆς. Ἄλλ' ἐκ τοῦ διατηρουμένου μικροῦ τεμαχίου τῆς τελευταίας σελίδος φέροντος τὸ σῆμα στεφάνου δάφνης—ὀλιγώτερον ἐκ τοῦ εἶδους τῶν γραμμάτων—τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο φρονῶ ὅτι ἦτο ἐκδ. Βενετίας ἔτ. 1575. Ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν γραμμάτων τῆς ἐνθυμήσεως δὲν δύναται κανεὶς ν' ἀποφανθῇ, πότε περὶ ποῦ ἐγράφη ἡ ἐνθύμησις. Πάντως δὲν ἀνήκεν αὕτη εἰς τοὺς γραφεῖς ἐπὶ τῶν ἄλλων βιβλίων τῶν νεωτέρων ἐνθυμήσεων τοῦ 1795, 1808, 1819, 1821 (καὶ ὑπολοίπων τῶν σημειώσεών μου), ὅπως καλῶς εἶχον προσέξει. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ὁ χαράξας τὰς γραμμὰς αὐτὰς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἀφῆναι νὰ διαφανῇ πολὺ μέρος ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς παρορμητικῆς μετὰστασιν εἰς τὸν τουρκισμόν «Γένου ἄντρα μου Τοῦρκος» κατὰ τὸν ἀπλούστατον τρόπον νὰ γίνῃ Βαλλαῆς, προκειμένου νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς κεφαλικῆς πρωτίστως φορολογίας, νὰ μὴ πληρώνη χαράτσι. Ἡ ἀπλῇ, πλὴν γοερά ἐκφρασις τοῦ πιστοῦ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως φύλακος διὰ τῆς κατάρας του, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει φοβερὰν τὴν κόλασιν εἰς τὰς γυναῖκας ὥς ἐπιδρώσας εἰς τὴν τυπικὴν ἔστω ἀλλαξοπιστίαν, δυνατόν νὰ κριθῇ ὡς ἀναφερομένη εἰς ἀλλαξοπιστίαν κατ' αἰτομον. Ἐπρεπεν ὅμως ὅπωςδὴποτε εἰς μίαν ἐπαρχίαν καθαρῶς ἑλληνικὴν χριστιανικὴν ὥς ἡ Ἀνασελίτσα νὰ ὑπάρχουν τὰ πρότυπα πρὸς μίμῃσιν τῆς μεταστάσεως.

Σιατίστα, τὸ Βογατσικόν, τὸ Βλάτσι καὶ ἡ Σέλιτσα ἀφ' ἑτέρου. Τὸ Σισάνιον ἀπὸ χώρα τὸ 1662 καὶ μὲ δεσπότην τότε τὸν λογιώτατον Νικηφόρον—πιθανὸν αὐτὸς νὰ ἦτο καὶ τὸ θῦμα τῆς γενιτσαρικῆς μήνιος—ἐκπίπτει ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ 1697 παῦον ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι καὶ ἔδρα τοῦ δεσπότη.

Ἴσως τέλος εἰς ἀντίρροπον ἐνδεικτικὸν ἀναθέσεως ἐλπίδων ἀνασχέσεως τῆς περαιτέρω ἀλλαξοπιστίας—ἦσαν περιορισμένα σχετικῶς τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ γενιτσαρισμοῦ εἰς τὴν φάσιν ἐκπνοῆς καὶ τῆς δυνάμεώς του—νὰ δύναται νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ ἐκλογή ὡς δεσπότη τοῦ ἐπαρχίας Σισανίου τὸ 1686 τοῦ σθεναροῦ υἱοῦ τοῦ Σιατιστέως Παπανικόλα Ζωσιμᾶ, ἀναδειχθέντος δις καὶ ὡς Πατριάρχου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἀχρίδος καὶ θεωρουμένου ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ὑπερμάχων τῶν τοπικῶν συμφερόντων εἰς τὸ κλίμα τοῦτο¹.

ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ

1. Βλ. Καλινδέρη, Ὁ Κῶδιξ ἔ.ἀ., σ. 5, 17, 40, 46, κ.έ. μετὰ σχετικῆς αὐτόθι βιβλιογραφίας.

ZUSAMMENFASSUNG

Michael Kalinderis, Ein Beitrag zur Geschichte der Wallaaden.

In der vorliegenden Arbeit über die Muselmanen vom Tal des Oberen Haliakmon, die gemeinhin als Wallaaden bekannt sind, wurde ursprünglich die Sammlung von genaueren Angaben für erforderlich gehalten. Alle diese Angaben beziehen sich auf die gemischten sowie die ungemischten muslimanischen Dörfer.

Es wird daher eine Aufstellung mit sämtlichen Dörfern (insgesamt 61, 29 ungemischt und 32 gemischt) in alphabetischer Reihe geordnet, mit einem entsprechenden topographischen Zeichnung vorgesetzt; es folgen eingehende Bemerkungen zu den Dörfern, hauptsächlich auf den Angaben des Kodex von Siatista (Eintragung von Neophytos 1797) für die Provinz von Sisanion und des Kodex von Zaborda (I. Schrift 1534-1692) für die Dörfer besonders der Provinz von Grevena gestützt.

In den Hauptteilen werden die Meinungen und die Vermutungen über die Herkunft dieser eigenartigen Türken von beschäftigten hauptsächlich von einheimischen, oder von Reisenden und fremden Touristen dargelegt, begleitet von den für jede Ansicht entsprechenden Kommentaren. Die Verschiedenheit und die Unvereinbarkeit der bis dahin gemachten schriftlichen Berichte war hauptsächlich auf den Mangel an notwendiger Dokumentierung zurückzuführen. Somit waren diese Muselmanen, gegenüber der Meinung über deren alte Herkunft von den Türken, d.h. den Eroberern und zwar von den Vardarioten, vor der Kapitulation von Konstantinopel sich in Lepisti und in der Umgebung niedergelassen, auch diese am meisten herrschende Meinung, daß diese Muselmanen von den einheimischen Griechen (man hat auch von Vlachen geschrieben) stammen, waren diese Muselmanen zu den anderen, in der Umgebung wohnenden Griechen, ähnlich gab es Meinungsverschiedenheiten was vor allem die Zeit, die Weise und die Ursache deren Islamisierung angeht. Denn nach der Ansicht von anderen Autoren sollten diese Islamisierungen an die Jahre nach der Eroberung, nach der Meinung von manchen an das 16. 17. 18. Jahrhundert und vor allem an die Jahre von Ali Passa sowie an die Jahre nach der Gründung des Griechischen Staates zurückgeführt werden.

Unser Beitrag besteht in der Verteidigung der Ansichten, daß die Isla-

misierung der sogenannten Wallaaden 1) der Provinz von Sisanion vor dem Jahre 1797 liegt und 2) von der Provinz von Grevena im Jahre 1692 nicht vollzogen war; der Beginn der Islamisierung war nach 1639 und nach 1662 aus Lepsisti her als Stützpunkt durch Proselitismus aus Kernen janitscharischer Herkunft wegen der religiösen Bekenntnisse der Wallaaden als «Bektaschli» vollzogen. Wegen des Ablaufs der Gültigkeit der Aushebung der Jünglinge für das Korps der Janitscharen (1670) waren die Errungenschaften relativ beschränkt und in den Dörfern, in den Ebenen und auf den Hauptstraßen, die am meisten zu Angriffen ausgesetzt waren.

Auf die Bewohnerwanderungen zu ihrer Sicherheit bzw. zum Interesse der Beys sind die Strukturänderungen von mehreren Dörfern zurückzuführen, wie die Überlieferung aufrechterhalten hat, während die Dörfer, die einmal mohamedanisch wurden, wie es seit 1797 bestätigt wird, bis zu der Zeit (1924) des Völkeraustausches solche geblieben sind.